M. L. Earle

IUSTINI
HISTORIARUM
EX TROGO POMPEIO
EXCERPTARUM
LIBRI XLIV.

AD

MELIORUM LIBRORUM LECTIONES

ACCURATE EDITI.

NOVA EDITIO STEREOTYPA.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS CAROLI TAUCHNITII

1843.

PRAEFAMEN.

Trogus ille Pompeius, cuius epitomen Iustinus dedit, Augusto imperante opus historicum latino sermone quadraginta quatuor libris conscripserat, in quo populorum omnium antiquorum res gestas, quatenus ex scriptoribus innotuerant, persecutus fuerat. Eiusdem pater sub I. Caesare militaverat, epistolarumque et legationum, simul et anuli curam habuerat. Avus Sertoriano bello civitatem a Cn. Pompeio perceperat; unde genti nomen Pompeiorum ortum; gens autem ipsa ex Gallia a Vocontiis originem duxit, quemadmodum ipse Pompeius, de Gallicis rebus quum egisset, in fine libri XLIII. adnotaverat. Ceterum ex opere eius praeter epitomam Iustini nihil maioris fragmenti superest, nisi fortasse Mithridatis ad milites oratio, lib. 38, capp. 4 — 7, quam totam Iustinus videtur ex Trogo in suum opus transscripsisse.

Iustinus ipse noster sub Antonino Pio vixisse creditur, ad quem etiam praefationem operi praemissam scripsisse perhibetur. Textus eius ab recentioribus editoribus multifariam corruptus fuerat vel codicum interpolatorum lectionibus, vel ipsorum editorum emendationibus et coniecturis; quibus tantum non omnibus deletis, orationem in plerisque ad Bongarsii recensionem reduximus, quem optimis et codicibus et iudicio in textu Iustini constituendo usum esse, meliorum omnium in hoc genere doctorum constans opinio est. In nominibus tamen historicis et geographicis, in quibus codices Iustini vehementer vacillant, reliquorum historicorum documentis obsecuti sumus. Antiquiores illos prologos ad Trogum scriptos, hic quoque, ut in priore editione factum erat, omisimus, siquidem eorum propter innumera lectionis menda sine notis usus esse nullus posset.

Lipsiae m. Dec. a. XLIII.

IUSTINI
HISTORIAE
EX
TROGO POMPEIO.

PRAEFATIO IUSTINI.

Quum multi ex Romanis, etiam consularis dignitatis viri, res Romanas Graeco peregrinoque sermone in historiam contulissent: sive aemulatione gloriae, sive varietate et novitate operis delectatus, vir priscae eloquentiae Trogus Pompeius Graecas et totius historias orbis Latino sermone composuit: ut, quum nostra Graece, Graeca quoque nostra lingua legi possent: prorsus rem magni et animi et operis aggressus. Nam quum plerisque auctoribus, singulorum regum vel populorum res gestas scribentibus, opus suum ardui laboris videatur: nonne nobis Pompeius Herculea audacia orbem terrarum aggressus videri debet, cuius libris omnium seculorum, regum, nationum populorumque res gestae continentur? et quae historici Graecorum, prout commodum cuique fuit, inter se segregatim occupaverunt; omissis quae sine fructu erant, ea omnia Pompeius divisa temporibus et serie rerum digesta compo-

suit. Horum igitur quatuor et quadraginta voluminum (nam totidem edidit) per otium, quo in urbe versabamur, cognitione quaeque dignissima excerpsi, et, omissis his, quae neo cognoscendi voluptate iucunda, nec exemplo erant necessaria, breve veluti florum corpusculum feci, ut haberent, et qui Graeca didicissent, quo admonerentur, et qui non didicissent, quo instruerentur. Quod ad te, non cognoscendi magis, quam emendandi causa transmisi; simul ut et otii mei, cuius et Cato reddendam putat, apud te ratio constaret. Sufficit enim mihi in tempore iudicium tuum, apud posteros, quum obtrectationis invidia decesserit, industriae testimonium habituro.

LIBER PRIMUS.

ARG. Cap. 1. Assyrii. Ninus. 2. Semiramis. 3. Sardanapalus. 4. Medi. Astyages. 5. Cyri initia. 6. Eius regnum. 7. De Croeso victoria. 8. Contra Scythas expeditio. 9. Cambyses. Magi. Otanes. 10. Darius.

Cap. I. Principio rerum gentium nationumque imperium penes reges erat: quos ad fastigium huius maiestatis non ambitio popularis, sed spectata inter bonos moderatio provehebat. Populus nullis legibus tenebatur: arbitria principum pro legibus erant. Fines imperii tueri magis, quam proferre, mos erat: intra suam cuique patriam regna finiebantur. Primus omnium Ninus, rex Assyriorum, veterem et quasi avitum gentibus morem nova imperii cupiditate mutavit. Hic

primus intulit bella finitimis, et rudes adhuc ad resistendum populos terminos usque Libyae perdomuit. Fuere quidem temporibus antiquiores, Sesostris Aegypti, et Scythiae rex Tanaus; quorum alter in Pontum, alter usque Aegyptum excessit. Sed longinqua, non finitima, bella gerebant; nec imperium sibi, sed populis suis gloriam quaerebant; contentique victoria, imperio abstinebant. Ninus magnitudinem quaesitae dominationis continua possessione firmavit. Domitis igitur proximis, quum accessione virium fortior ad alios transiret, et proxima quaeque victoria instrumentum sequentis esset, totius Orientis populos subegit. Postremum illi bellum cum Zoroastre, rege Bactrianorum, fuit, qui primus dicitur artes magicas invenisse, et mundi principia siderumque motus diligentissime spectasse. Hoc occiso et ipse decessit, relicto impubere adhuc filio Ninya, et uxore Semiramide.

Cap. II. Haec nec immaturo ausa tradere imperium, nec ipsa palam tractare, tot ac tantis gentibus vix patienter uni viro, nedum feminae, parituris, simulat se pro uxore Nini filium, pro femina puerum. Nam et statura utrique mediocris, et vox pariter gracilis, et lineamentorum qualitas matri ac filio similis. Igitur brachia ac crura velamentis, caput tiara tegit: et ne novo habitu aliquid occultare videretur, eodem ornatu et populum vestiri iubet: quem morem vestis exinde gens universa tenet. Sic primis initiis sexum mentita, puer esse credita est. Magnas deinde res gessit: quarum amplitudine ubi invidiam superatam putat, quae sit fatetur, quemve simulasset. Nec hoc illi dignitatem regni ademit, sed admirationem auxit, quod mulier non feminas modo virtute, sed etiam viros anteiret. Haec Babyloniam condidit, murumque urbi cocto latere circumdedit, arenae

 mortar

vice bitumine interstrato: quae materia in illis locis passim e terra exaestuat. Multa et alia praeclara huius reginae fuere: siquidem, non contenta acquisitos viro terminos tueri, Aethiopiam quoque imperio adiecit. Sed et Indiae bellum intulit; quo praeter illam et Alexandrum magnum nemo intravit. Ad postremum quum concubitum filii petisset, ab eodem interfecta est, duo et quadraginta annos post Ninum regno potita. Filius eius Ninya, contentus elaborato a parentibus imperio, belli studia deposuit, et veluti sexum cum matre mutasset, raro a viris visus, in feminarum turba consenuit. Posteri quoque eius, id exemplum secuti, responsa gentibus per internuntios dabant. Imperium Assyrii, qui postea Syri dicti sunt, mille trecentis annis tenuere.

Cap. III. Postremus apud eos regnavit Sardanapalus, vir muliere corruptior. Ad hunc videndum (quod nemini ante eum permissum fuerat) praefectus ipsius, Medis praepositus, nomine Arbactus, quum admitti magna ambitione aegre obtinuisset, invenit eum inter scortorum greges purpuram colo nentem, et muliebri habitu, quum mollitia corporis et oculorum lascivia omnes feminas anteiret, pensa inter virgines partientem. Quibus visis, indignatus tali feminae tantum virorum subiectum, tractantique lanam, ferrum et arma habentes parere, progressus ad socios, quid viderit refert: negat se ei parere posse, qui se feminam malit esse, quam virum. Fit igitur coniuratio: bellum Sardanapalo infertur. Quo ille audito, non, ut vir, regnum defensurus, sed, ut metu mortis mulieres solent, primo latebras circumspicit: mox deinde cum paucis et incompositis in bellum progreditur. Victus in regiam se recipit, et exstructa incensaque pyra et se et divitias suas in incendium mittit, hoc solo imitatus virum. Post hunc

rex constituitur interfector eius Arbactus, qui praefectus Medorum fuerat. Is imperium ab Assyriis ad Medos transfert.

CAP. IV. Post multos deinde reges per ordinem successionis regnum ad Astyagen descendit. Hic per somnum vidit ex naturalibus filiae, quam unicam habebat, vitem enatam, cuius palmite omnis Asia obumbraretur. Consulti harioli, ex eadem filia nepotem ei futurum, cuius magnitudo praenuntietur, regnique ei amissionem portendi, responderunt. Hoc responso exterritus, neque claro viro neque civi filiam, ne paterna maternaque nobilitas nepoti animos extolleret, sed ex gente obscura tunc temporis Persarum, Cambysi, mediocri viro, in matrimonium tradidit. Ac ne sic quidem somnii metu deposito, gravidam ad se filiam arcessit, ut sub avi potissimum oculis partus necaretur. Natus infans datur occidendus Harpago, regis [amico et] arcanorum participi. Is, veritus, si ad filiam mortuo rege venisset imperium, quia nullum Astyages virilis sexus genuerat, ne illa necati infantis ultionem, quam a patre non potuisset, a ministro exigeret, pastori regii pecoris puerum exponendum tradit. Forte eodem tempore et ipsi pastori natus filius erat. Eius igitur uxor, audita regii infantis expositione, summis precibus rogat, sibi afferri ostendique puerum. Cuius precibus fatigatus pastor, reversus in silvam, invenit iuxta infantem canem feminam, parvulo ubera praebentem, et a feris alitibusque defendentem. Motus et ipse misericordia, qua motam etiam canem viderat, puerum defert ad stabula, eadem cane anxie prosequente. Quem ubi in manum mulier accepit, veluti ad notam puer allusit: tantusque in illo vigor et dulcis quidam blandientis infantis risus apparuit, ut pastorem uxor ultro rogaret, suum partum pro illo

exponeret, permitteretque sibi, sive fortunae ipsius sive spei suae puerum nutrire. Atque ita permutata sorte parvulorum, hic pro filio pastoris educatur, ille pro nepote regis exponitur. Nutrici Spaco postea nomen fuit, quia canem Persae sic vocant.

Cap. V. Puer deinde quum inter pastores esset, Cyri nomen accepit. Mox rex inter ludentes sorte delectus, quum per lasciviam contumaces flagellis cecidisset, a parentibus puerorum querela est regi delata, indignantibus, a servo regio ingenuos homines servilibus verberibus affectos. Ille arcessito puero et interrogato, quum, nihil mutato vultu, *fecisse se ut regem,* respondisset, admiratus constantiam, in memoriam somnii responsique revocatur. Atque ita quum et vultus similitudo et expositionis tempora et pastoris confessio convenirent, nepotem agnovit. Et quoniam defunctus sibi somnio videretur, agitato inter pastores regno, animum minacem duntaxat in illo fregit. Ceterum Harpago amico suo infestus, in ultionem servati nepotis, filium eius interfecit, epulandumque patri tradidit. Sed Harpagus ad praesens tempus dissimulato dolore, odium regis in vindictae occasionem distulit. Interiecto deinde tempore, quum adolevisset Cyrus, dolore orbitatis admonitus, scribit ei, *ut ablegatus in Persas ab avo fuerit: ut occidi eum parvulum avus iusserit: ut beneficio suo servatus sit: ut regem offenderit: ut filium amiserit.* Hortatur, *exercitum paret, et pronam ad regnum viam ingrediatur,* Medorum transitionem pollicitus. Epistola, quia palam ferri nequibat, regis custodibus omnes aditus obsidentibus, exenterato lepori inseritur, lepusque in Persas Cyro ferendus fido servo traditur: addita retia, ut sub specie venatoris dolus lateret.

Cap. VI. Lectis ille epistolis, eadem somnio adgredi

iussus est, sed praemonitus, ut quem primum postera die obvium habuisset, socium coeptis adsumeret. Igitur antelucano tempore ruri iter ingressus, obvium habuit servum de ergastulo cuiusdam Medi, nomine Sybarem. Huius requisita origine, ut in Persis genitum audivit, demtis compedibus, assumtoque comite, Persepolim regreditur. Ibi convocato populo, iubet omnes praesto cum securibus esse, et silvam viae circumdatam excidere. Quod quum strenue fecissent, eosdem postera die apparatis epulis invitat. Deinde, quum alacriores ipso convivio factos videret, rogat, *si conditio proponatur, utrius vitae sortem legant, hesterni laboris, an praesentium epularum? praesentium* ut acclamavere omnes, ait: *hesterno similem labori omnem vitam acturos, quoad Medis parcant: se secutos, hodiernis epulis.* Laetis omnibus, Medis bellum infert. Astyages meriti sui in Harpagum oblitus, summam belli eidem committit. Qui exercitum acceptum statim Cyro per deditionem tradidit, regisque crudelitatem perfidia defectionis ulciscitur. Quod ubi Astyages audivit, contractis undique auxiliis, ipse in Persas proficiscitur: et repetito alacrius certamine, pugnantibus suis, partem exercitus a tergo ponit, et tergiversantes ferro agi in hostes iubet: ac denuntiat suis, *ni vincerent, non minus fortes post terga inventuros, quam a frontibus, viros: proinde videant, fugientibus haec, an illa pugnantibus acies rumpenda sit.* Ingens, post necessitatem pugnandi, animus exercitui eius accessit. Pulsa itaque quum Persarum acies paullatim cederet, matres et uxores eorum obviam occurrunt; orant, in proelium revertantur: cunctantibus, sublata veste, obscoena corporis ostendunt, rogantes, *num in uteros matrum vel uxorum velint refugere?* Hac repressi castigatione in proelium redeunt: et facta im-

pressione, quos fugiebant, fugere compellunt. In eo proelio Astyages capitur: cui Cyrus nihil aliud quam regnum abstulit: nepotemque in illo magis, quam victorem, egit: eumque maximae genti Hyrcanorum praeposuit. Nam in Medos reverti ipse noluit. Hic finis Medorum imperii fuit. Regnaverunt annos CCCL.

CAP. VII. Initio regni Cyrus Sybarem, coeptorum socium, quem iuxta nocturnum visum ergastulo liberaverat, comitemque in omnibus rebus habuerat, Persis praeposuit, sororemque suam ei in matrimonium dedit. Sed civitates, quae Medorum tributariae fuerant, mutato imperio etiam conditionem suam mutatam arbitrantes, a Cyro defecerunt: quae res multorum bellorum Cyro causa et origo fuit. Domitis demum plerisque, quum adversus Babylonios bellum gereret, Babyloniis rex Lydorum Croesus, cuius opes et divitiae insignes ea tempestate erant, in auxilium venit: victusque, iam de se solicitus, in regnum refugit. Cyrus quoque post victoriam, compositis in Babylonia rebus, bellum transfert in Lydiam. Ibi fortuna prioris proelii perculsum iam Croesi exercitum nullo negotio fundit: Croesus ipse capitur. Sed quanto bellum minoris periculi, tanto et mitior victoria fuit. Croeso et vita, et patrimonii partes, et urbs Barene concessa sunt: in qua etsi non regiam vitam, proximam tamen maiestati regiae degeret. Haec clementia non minus victori, quam victo, utilis fuit: quippe ex universa Graecia, cognito, quod illatum Croeso bellum esset, auxilia velut ad commune exstinguendum incendium confluebant: tantus Croesi amor apud omnes urbes erat: passurusque Cyrus grave bellum Graeciae fuit, si quid in Croesum crudelius consuluisset. Interiecto deinde tempore, occupato in aliis bellis Cyro, Lydi rebellavere. Quibus iterum victis

x = facile

arma et equi ademti, iussique cauponas, et ludicras artes, et lenocinia exercere. Et sic gens, industria quondam potens, et manu strenua, effeminata mollitie, luxuriaque, virtutem pristinam perdidit: et quos ante Cyrum invictos bella praestiterant, in luxuriam lapsos otium ac desidia superavit. Fuere Lydis multi ante Croesum reges, variis casibus memorabiles; nullus tamen fortunae Candauli comparandus. Hic uxorem, quam propter formae pulchritudinem deperibat, praedicare omnibus solebat, non contentus voluptatum suarum tacita conscientia, nisi etiam matrimonii reticenda publicaret: prorsus quasi silentium damnum pulchritudinis esset. Ad postremum ut affirmationi suae fidem faceret, nudam sodali suo Gygi ostendit. Quo facto, et amicum in adulterium uxoris sollicitatum, hostem sibi fecit: et uxorem, veluti tradito alii amore, a se alienavit. Namque brevi post tempore caedes Candauli nuptiarum praemium fuit; et uxor mariti sanguine dotata, regnum viri et se pariter adultero tradidit.

Cap. VIII. Cyrus, subacta Asia, et universo Oriente in potestatem redacto, Scythis bellum infert. Erat eo tempore Scytharum regina Tomyris, quae non muliebriter adventu hostium territa, quum prohibere eos transitu Araxis fluminis posset, transire permisit, et sibi faciliorem pugnam intra regni sui terminos rata, et hostibus obiectu fluminis fugam difficiliorem. Itaque Cyrus traiectis copiis, quum aliquantisper in Scythiam processisset, castrametatus est. Dein postera die, simulato metu, quasi refugiens castra deseruisset, ita vini affatim et ea, quae epulis erant necessaria, reliquit. Quod quum nuntiatum reginae esset, adolescentulum filium ad insequendum eum cum tertia parte copiarum mittit. Quum ventum ad Cyri castra esset, ignarus rei militaris ado-

lescens, veluti ad epulas, non ad proelium venisset, omissis hostibus, insuetos barbaros vino se onerare patitur; priusque Scythae ebrietate, quam bello vincuntur. Nam cognitis his, Cyrus reversus per noctem, saucios opprimit, omnesque Scythas cum reginae filio interfecit. Amisso tanto exercitu, et, quod gravius doleret, unico filio, Tomyris orbitatis dolorem non in lacrimas effudit, sed in ultionis solatia intendit; hostesque recenti victoria exsultantes pari insidiarum fraude circumvenit. Quippe simulata diffidentia propter vulnus acceptum, refugiens, Cyrum ad angustias usque perduxit. Ibi compositis in montibus insidiis, ducenta millia Persarum cum ipso rege trucidavit. In qua victoria etiam illud memorabile fuit, quod ne nuntius quidem tantae cladis superfuit. Caput Cyri amputatum, in utrem humano sanguine repletum coniici regina iubet, cum hac exprobratione crudelitatis: *Satia te*, inquit, *sanguine, quem sitisti, cuiusque insatiabilis semper fuisti*. Cyrus regnavit annos xxx, non initio tantum regni, sed continuo totius temporis successu admirabiliter insignis.

Cap. IX. Huic successit filius Cambyses, qui imperio patris Aegyptum adiecit: sed offensus superstitionibus Aegyptiorum, Apis ceterorumque deorum aedes dirui iubet. Ad Ammonis quoque nobilissimum templum expugnandum exercitum mittit: qui, tempestatibus et arenarum molibus oppressus, interiit. Post haec per quietem vidit fratrem suum Smerdim regnaturum. Quo somnio exterritus, non dubitavit, post sacrilegia etiam parricidium facere. Erat enim difficile, ut parceret suis, qui, cum contemtu religionis, grassatus etiam adversus deos fuerat. Ad hoc tam crudele ministerium magum quendam ex amicis delegit, nomine Cometen. Interim ipse, gladio sua sponte evaginato, in femore

graviter vulneratus occubuit, poenasque luit seu imperati parricidii, seu sacrilegii perpetrati. Quo nuntio accepto magus ante famam amissi regis occupat facinus, prostratoque Smerde, cui regnum debebatur, fratrem suum subiecit Oropasten. Erat enim et oris et corporis lineamentis persimilis, ac nemine subesse dolum arbitrante, pro Smerde rex Oropasta constituitur. Quae res eo occultior fuit, quod apud Persas persona regis sub specie maiestatis occulitur. Igitur magi, ad favorem populi conciliandum, tributa et militiae vacationem in triennium permittunt; ut regnum, quod fraude quaesierant, indulgentia et largitionibus confirmarent. Quae res suspecta primo Ostani, viro nobili et in coniecturis sagacissimo, fuit. Itaque per internuntios quaerit de filia, quae inter regias pellices erat, an Cyri regis filius rex esset. Illa nec se ipsam scire ait, nec ex alia posse cognoscere: quia singulae separatim recludantur. Tum pertractare dormienti caput iubet; nam mago Cambyses aures utrasque praeciderat. Factus deinde per filiam certior, sine auribus esse regem, optimatibus Persarum rem indicat, et in caedem falsi regis impulsos sacramenti religione obstringit. Septem tantum conscii fuere huius coniurationis; qui ex continenti,* ne, dato in poenitentiam spatio, res per quenquam narraretur, occultato sub veste ferro, ad regiam pergunt. Ibi obviis interfectis, ad magos perveniunt: quibus ne ipsis quidem animus in auxilium sui defuit: siquidem stricto ferro duos de coniuratis interficiunt. Ipsi tamen corripiuntur a pluribus: quorum alterum Gobryas medium amplexus, cunctantibus sociis, ne ipsum pro mago transfoderent, quia res obscuro loco gerebatur, vel per suum corpus adigi mago ferrum iussit: fortuna tamen ictum regente, illo incolumi magus interficitur.

* = statim

Cap. X. Occisis Magis, magna quidem gloria recepti regni principum fuit: sed multo maior in eo, quod, quum de regno ambigerent, concordare potuerunt. Erant enim virtute et nobilitate ita pares, ut difficilem ex his populo electionem aequalitas faceret. Ipsi igitur viam invenerunt, qua de se iudicium religioni et fortunae committerent: pactique inter se sunt, ut die statuta omnes, equos ante regiam primo mane perducerent, et cuius equus inter solis ortum hinnitum primus edidisset, is rex esset. Nam et solem Persae unum deum esse credunt, et equos eidem deo sacratos ferunt. Erat inter coniuratos Darius Hystaspis filius: cui de regno sollicito equi custos ait, si ea res victoriam moraretur, nihil negotii superesse. Per noctem deinde equum pridie constitutam diem ad eundem locum ducit, ibique equae admittit, ratus, ex voluptate Veneris futurum, quod evenit. Postera die itaque, quum ad statutam horam omnes convenissent, Darii equus, cognito loco, ex desiderio feminae hinnitum statim edidit: et, segnibus aliis, felix auspicium domino primus emisit. Tanta moderatio ceteris fuit, audito auspicio, ut confestim equis desilierint, et Darium regem salutaverint. Populus quoque universus, secutus iudicium principum, eundem regem constituit. Sic regnum Persarum, septem nobilissimorum virorum virtute quaesitum, tam levi momento in unum collatum est. Incredibile prorsus, tanta patientia cessisse eos, quod ut eriperent Magis, mori non recusaverint. Quanquam praeter formam virtutemque hoc imperio dignam, etiam cognatio Dario iuncta cum pristinis regibus fuit. Principio igitur regni Cyri regis filiam in matrimonium recepit, regalibus nuptiis regnum firmaturus: ut non tam in extraneum translatum, quam in familiam Cyri reversum videretur. Interiecto deinde tempore, quum Assy-

x = prima luce +: ante s.o.

rii descivissent, et Babyloniam occupassent, difficilisque urbis expugnatio esset; aestuante rege, unus de interfectoribus Magorum, Zopyrus, domi se verberibus lacerari toto corpore iubet: nasum, aures, et labia sibi praecidit, atque ita regi inopinanti se offert. Attonitum et quaerentem Darium causas, auctoremque tam foedae lacerationis, tacitus, quo proposito fecerit, edocet; formatoque in futura consilio, transfugae titulo Babyloniam proficiscitur. Ibi ostendit populo laniatum corpus: queritur crudelitatem regis, a quo in regni petitione non virtute, sed auspicio, non iudicio hominum, sed hinnitu equi superatus sit: iubet illos ex amicis exemplum capere, quid hostibus cavendum sit: hortatur, ne moenibus magis quam armis confidant, patianturque se commune bellum recentiore ira gerere. Nota nobilitas viri pariter et virtus omnibus erat; nec de fide timebant, cuius veluti pignora vulnera corporis et iniuriae notas habebant. Constituitur ergo dux omnium suffragio: et accepta parva manu, semel atque iterum, cedentibus ex consulto Persis, secunda proelia facit. Ad postremum universum sibi creditum exercitum Dario prodit, urbemque ipsam in potestatem eius redigit. Post haec Darius bellum Scythis infert, quod sequenti volumine referetur.

LIBER SECUNDUS.

ARG. Cap. I. 2. 3. Scytharum res gestae. 4. Amazones. 5. Scytharum contra servos bellum Darii contra Scythas et Ionas expedi-

tiones. 6. 7. De Atheniensibus. 8. Pisistratus. 9. Hippias pulsus Persas adducit. Pugna Marathonia. Miltiades. 10. Xerxes Graeciam invadit. 11. Leonidas ad Thermopylas. 12. Pugna Salaminia. 13. Persarum fuga. 14. Pugna ad Plataeas. 15. Muri Athenarum. Pausanias. Aristides. Cimon.

Cap. I. In relatione rerum ab Scythis gestarum, quae satis amplae magnificaeque fuerunt, principium ab origine repetendum est. Non enim minus illustria initia, quam imperium, habuere: nec virorum magis, quam feminarum, virtutibus claruere, quippe quum ipsi Parthos Bactrianosque, feminae autem eorum Amazonum regna condiderint; prorsus ut res gestas virorum mulierumque considerantibus incertum sit, uter apud eos sexus illustrior fuerit. Scytharum gens antiquissima semper habita: quanquam inter Scythas et Aegyptios diu contentio de generis vetustate fuerit; Aegyptiis praedicantibus: *initio rerum, quum aliae terrae nimio fervore solis arderent, aliae rigerent frigoris immanitate, ita ut non modo primae generare homines, sed ne advenas quidem recipere ac tueri possent, priusquam adversus calorem vel frigus velamenta corporis invenirentur, vel locorum vitia quaesitis arte remediis mollirentur; Aegyptum ita temperatam semper fuisse, ut neque hiberna frigora, nec aestivi solis ardores incolas eius premerent; solum ita foecundum, ut alimentorum in usum hominum nulla terra feracior fuerit. Iure igitur ibi primum homines natos videri debere, ubi educari facillime possent.* Contra Scythae coeli temperamentum nullum esse vetustatis argumentum putabant: *quippe naturam, quum primum incrementa caloris ac frigoris regionibus distinxit, statim ad locorum patientiam animalia quoque generasse: sed et arborum atque frugum, pro regionum conditione, apte genera variata. Et quan-*

to Scythis sit coelum asperius, quam Aegyptiis, tanto et corpora et ingenia esse duriora. Ceterum si mundi, quae nunc partes sunt, aliquando unitas fuit; sive illuvies aquarum principio rerum terras obrutas tenuit: sive ignis, qui et mundum genuit, cuncta possedit; utriusque primordii Scythas origine praestare. Nam si ignis prima possessio rerum fuit, qui paulatim exstinctus, sedem terris dedit; nullam prius, quam Septemtrionalem partem, hiemis rigore ab igne secretam, adeo ut nunc quoque nulla magis rigeat frigoribus, Aegyptum vero et totum Orientem tardissime temperatum: quippe qui etiam nunc torrenti calore solis exaestuet. Quodsi omnes quondam terrae submersae profundo fuerunt; profecto editissimam quamque partem decurrentibus aquis primum detectam, humillimo autem solo eandem aquam diutissime immoratam: et quanto prior quaeque pars terrarum siccata sit, tanto prius animalia generare coepisse. Porro Scythiam adeo editiorem omnibus terris esse, ut cuncta flumina ibi nata, in Maeotim, tum deinde in Ponticum et Aegyptium mare decurrant, Aegyptum autem, quae tot regum, tot seculorum cura impensaque munita sit, et adversum vim incurrentium aquarum tantis structa molibus, tot fossis conscissa, ut, quum his arceantur, illis recipiantur aquae, nihilominus coli, nisi excluso Nilo, non potuerit; non posse videri hominum vetustate ultimam, quae sive ex aggerationibus regum, sive Nili trahentis limum, terrarum recentissima videatur. His igitur argumentis superatis Aegyptiis, antiquiores semper Scythae visi.

Cap. II. Scythia autem, in orientem porrecta, includitur ab uno latere Ponto, et ab altero montibus Rhipaeis, a tergo Asia et Phasi flumine. Multum in longitudinem et latitudinem patet. Hominibus inter se nulli

fines: neque enim agrum exercent, nec domus illis ulla aut tectum aut sedes est, armenta et pecora semper pascentibus, et per incultas solitudines errare solitis. Uxores liberosque secum in plaustris vehunt, quibus, coriis imbrium hiemisque causa tectis, pro domibus utuntur. Iustitia gentis ingeniis culta, non legibus. Nullum scelus apud eos furto gravius: quippe sine tecti munimento pecora et armenta habentibus quid salvum esset, si furari liceret? Aurum et argentum non perinde ac reliqui mortales appetunt. Lacte et melle vescuntur. Lanae iis usus ac vestium ignotus est, quanquam cor tinuis frigoribus urantur; pellibus tamen ferinis au. murinis utuntur. Haec continentia illis morum quoque iustitiam edidit, nihil alienum concupiscentibus. Quippe ibidem divitiarum cupido est, ubi et usus. Atque utinam reliquis mortalibus similis moderatio et abstinentia alieni foret: profecto non tantum bellorum per omnia secula terris omnibus continuaretur: neque plus hominum ferrum et arma, quam naturalis fatorum conditio, raperet. Prorsus ut admirabile videatur, hoc illis naturam dare, quod Graeci longa sapientium doctrina praeceptisque philosophorum consequi nequeunt; cultosque mores incultae barbariae collatione superari. Tanto plus in illis proficit vitiorum ignoratio, quam in his cognitio virtutis.

Cap. III. Imperium Asiae ter quaesivere; ipsi perpetuo ab alieno imperio aut intacti, aut invicti mansere Darium, regem Persarum, turpi ab Scythia submoverunt fuga: Cyrum cum omni exercitu trucidaverunt; Alexandri Magni ducem Zopyriona pari ratione cum copiis universis deleverunt: Romanorum audivere, non sensere, arma. Parthicum et Bactrianum imperium ipsi condiderunt. Gens laboribus et bellis aspera: vires

corporum immensae: nihil parare, quod amittere timeant: nihil victores praeter gloriam concupiscunt. Primus Scythis bellum indixit Sesostris rex Aegyptius, missis primo lenonibus, qui hostibus parendi legem dicerent. Sed Scythae, iam ante de adventu regis a finitimis certiores facti, legatis respondent: *tam opulenti populi ducem stolide adversus inopes occupasse bellum, quod magis domi fuerit illi timendum: quod belli certamen anceps, praemia victoriae nulla, damna manifesta sint. Igitur non exspectaturos Scythas, dum ad se veniatur, quum tanto sibi plura in hoste concupiscenda sint; ultroque praedae ituros obviam.* Nec dicta res morata Quos quum tanta celeritate venire rex addidicisset, in fugam vertitur, exercituque cum omni apparatu belli relicto, in regnum se recepit. Scythas ab Aegypto paludes prohibuere: inde reversi, Asiam perdomitam vectigalem fecere, modico tributo, magis in titulum imperii, quam in victoriae praemium, imposito. Quindecim annis pacandae Asiae immorati, uxorum flagitatione revocantur, per legatos denuntiantium: *ni redeant, sobolem se ex finitimis quaesituras, nec passuras, ut in posteritatem Scytharum genus per feminas intercidat.* His igitur Asia per mille quingentos annos vectigalis fuit. Pendendi tributi finem Ninus, rex Assyriorum, imposuit.

CAP. IV. Sed apud Scythas medio tempore duo regii iuvenes, Ylinos et Scolopitos, per factionem optimatum domo pulsi, ingentem iuventutem secum traxere; et in Cappadociae ora, iuxta amnem Thermodonta consederunt, subiectosque Themiscyrios campos occupavere. Ibi per multos annos spoliare finitimos assueti, conspiratione populorum per insidias trucidantur. Horum uxores, quum viderent exsilio additam orbitatem, arma

sumunt, finesque suos, submoventes primo, mox etiam inferentes bella, defendunt. Nubendi quoque finitimis animum omisere; servitutem, non matrimonium, appellantes. Singulare omnium seculorum exemplum ausae, auxere rem publicam sine viris: iam etiam cum contemtu virorum se tuentur. Et ne feliciores aliae aliis viderentur; viros, qui domi remanserant, interficiunt. Ultionem quoque caesorum coniugum, excidio finitimorum consequuntur. Tum pace armis quaesita, ne genus interiret, concubitum finitimorum ineunt. Si qui mares nascerentur, interficiebant. Virgines in eundem ipsis morem, non otio neque lanificio, sed armis, equis, venationibus exercebant, inustis infantum dexterioribus mammis, ne sagittarum iactus impediretur: unde Amazones dictae sunt. Duae his reginae fuere, Marpesia et Lampedo, quae in duas partes agmine diviso, inclytae iam opibus, vicibus gerebant bella, solae terminos alternis defendentes: et ne successibus deesset auctoritas, genitas se Marte praedicabant. Itaque maiore parte Europae subacta, Asiae quoque nonnullas civitates occupavere. Ibi Epheso multisque aliis urbibus conditis, partem exercitus cum ingenti praeda domum dimittunt. Reliquae, quae ad tuendum Asiae imperium remanserant, concursu barbarorum cum Marpesia regina interficiuntur. In huius locum filia eius Orithya regno succedit: cui, praeter singularem belli scientiam, eximia servatae in omne aevum virginitatis admiratio fuit. Huius virtute tantum additum gloriae et famae Amazonum est, ut Herculi rex, cui XII stipendia debebat, quasi impossibile, imperaverit, ut arma reginae Amazonum sibi afferret. Eo igitur profectus longis novem navibus, comitante principum Graeciae iuventute, inopinantes aggreditur. Duae tum sorores Amazonum

regna tractabant, Antiope et Orithya: sed Orithya foris bellum gerebat. Igitur quum Hercules ad litus Amazonum applicuit: infrequens multitudo cum Antiopa regina, nihil hostile metuente, erat. Qua re effectum est, ut paucae, repentino tumultu excitae, arma sumerent, facilemque victoriam hostibus darent. Multae itaque caesae captaeque: in his duae Antiopae sorores [captae sunt,] Menalippe ab Hercule, Hippolyte a Theseo. Sed Theseus, obtenta in praemium captiva, eandem in matrimonium assumsit, et ex ea genuit Hippolytum. Hercules post victoriam Menalippen captivam sorori reddidit, et pretium arma reginae accepit. Atque ita functus imperio, ad regem revertitur. Sed Orithya, ubi comperit bellum sororibus illatum, et raptorem esse Atheniensium principem, hortatur comites, frustraque et Ponti sinum et Asiam edomitam esse dicit, si Graecorum non tam bellis, quam rapinis, pateant. Auxilium deinde a Sagillo, rege Scythiae, petit: *genus se Scytharum esse; cladem virorum, necessitatem armorum, belli causas ostendit: assecutasque virtute, ne segniores viris feminas habere Scythae viderentur.* Motus ille domestica gloria, mittit cum ingenti equitatu filium Panasagorum in auxilium. Sed ante proelium dissensione orta, ab auxiliis desertae, bello ab Atheniensibus vincuntur: receptaculum tamen habuere castra sociorum, quorum auxilio intactae ab aliis gentibus, in regnum revertuntur. Post Orithyam Penthesilea regno potita est, cuius Troiano bello inter fortissimos viros, quum auxilium adversus Graecos ferret, magna virtutis documenta exstitere. Interfecta demum Penthesilea, exercituque eius absumto, paucae, quae in regno remanserant, aegre se adversus finitimos defendentes, usque tempora Alexandri Magni duraverunt. Harum Minithya, sive

Thalestris, regina, concubitu Alexandri per dies XIII ad sobolem ex eo generandam obtento, reversa in regnum, brevi tempore cum omni Amazonum nomine intercidit.

CAP. V. Scythae autem tertia expeditione Asiana, quum annis octo a coniugibus et liberis abfuissent, servili bello domi excipiuntur. Quippe coniuges eorum longa exspectatione virorum fessae, nec iam teneri bello, sed deletos ratae, servis ad custodiam pecorum relictis nubunt, qui reversos cum victoria dominos, velut advenas, armati finibus prohibent. Quibus quum varia victoria fuisset, admonentur Scythae mutare genus pugnae, memores, non cum hostibus, sed cum servis proeliandum; nec armorum, sed dominorum iure vincendos: verbera in aciem, non arma afferenda; omissoque ferro, virgas ac flagella ceteraque servilis metus paranda instrumenta. Probato omnes consilio, instructi, sicut praeceptum erat, postquam ad hostem accessere, inopinantibus verbera intentant; adeoque illos perculerunt, ut, quos ferro non poterant, metu verberum vincerent: fugamque, non ut hostes victi, sed ut fugitivi servi, capesserent. Quicunque capi potuerunt, supplicia crucibus luerunt. Mulieres quoque male sibi consciae partim ferro partim suspendio vitam finierunt. Post haec pax apud Scythas fuit usque tempora Iancyri regis. Huic Darius rex Persarum, sicut supra dictum est, quum filiae eius nuptias non obtinuisset, bellum intulit: et armatis septingentis millibus hominum Scythiam ingressus, non facientibus hostibus pugnae potestatem, metuens, ne, interrupto ponte Istri, reditus sibi intercluderetur, amissis octoginta millibus hominum trepidus refugit: quae iactura, abundante multitudine, inter damna numerata non est. Inde Asiam et Macedoniam domuit: Ionas quoque navali proelio superat. Deinde cognito,

quod Athenienses Ioniis auxilium contra se tulissent, omnem impetum belli in eos convertit.

Cap. VI. Nunc, quoniam ad bella Atheniensium ventum est, quae non modo ultra spem gerendi, verum etiam ultra gesti fidem, patrata sunt, operaque Atheniensium effectu maiora, quam voto, fuere: paucis urbis origo repetenda est; quia non, ut ceterae gentes, a sordidis initiis ad summa crevere: soli enim, praeterquam incremento, etiam origine gloriantur, quippe non advenae, neque passim collecta populi colluvies originem urbi dedit, sed eodem innati solo, quod incolunt; et quae illis sedes, eadem origo est. Primi lanificii et olei et vini usum docuere. Arare quoque et serere frumenta glandem vescentibus monstrarunt. Literae certe ac facundia, et hic civilis ordo disciplinae, veluti templum Athenas habent. Ante Deucalionis tempora regem habuere Cecropen: quem, ut omnis antiquitas fabulosa est, biformem tradidere, quia primus marem feminae matrimonio iunxit. Huic successit Cranaus, cuius filia Atthis regioni nomen dedit. Post hunc Amphictyon regnavit, qui primus Minervae urbem sacravit, et nomen civitati Athenas dedit. Huius temporibus aquarum illuvies maiorem partem populorum Graeciae absumsit. Superfuerunt, quos refugia montium receperunt, aut ad regem Thessaliae Deucalionem ratibus evecti sunt, a quo propterea genus hominum conditum dicitur. Per ordinem deinde successionis regnum ad Erechtheum descendit, sub quo frumenti satio apud Eleusin a Triptolemo reperta est; in cuius muneris honorem noctes initiorum sacratae. Tenuit et Aegeus, Thesei pater, Athenis regnum, a quo per divortium decedens Medea, propter adultam privigni aetatem, Colchos cum Medio filio, ex Aegeo suscepto, concessit. Post Aegeum Theseus, ac

deinceps Thesei filius Demophoon, qui auxilium Graecis adversus Troianos tulit, regnum possedit. Erant inter Athenienses et Dorienses simultatum veteres offensae, quas vindicaturi bello Dorienses, de eventu proelii oracula consuluerunt. Responsum, *superiores fore, ni regem Atheniensium occidissent.* Quum ventum esset in bellum, militibus ante omnia custodia regis praecipitur. Atheniensibus eo tempore rex Codrus erat; qui et responso dei et praeceptis hostium cognitis, permutato regis habitu, pannosus, sarmenta collo gerens, castra hostium ingreditur: ibi in turba obsistentium, a milite, quem falce astu convulneraverat, interficitur. Cognito regis corpore, Dorienses sine proelio discedunt. Atque ita Athenienses virtute ducis, pro salute patriae morti se offerentis, bello liberantur.

Cap. VII. Post Codrum nemo Athenis regnavit: quod memoriae nominis eius tributum est. Administratio reipublicae annuis magistratibus permissa. Sed civitati nullae tunc leges erant, quia libido regum pro legibus habebatur. Legitur itaque Solon, vir iustitiae insignis, qui velut novam civitatem legibus conderet. Qui tanto temperamento inter plebem senatumque egit, (quum, si quid pro altero ordine tulisset, alteri displiciturum videretur) ut ab utrisque parem gratiam traheret. Huius viri inter multa egregia illud memorabile fuit. Inter Athenienses et Megarenses de proprietate Salaminae insulae prope usque interitum armis dimicatum fuerat. Post clades multas capital esse apud Athenienses coepit, si quis legem de vindicanda insula tulisset. Sollicitus igitur Solon, ne aut tacendo parum reipublicae consuleret, aut censendo sibi, subitam dementiam simulat, cuius venia non dicturus modo prohibita, sed et facturus erat. Deformis habitu, more vecordium in publicum

evolat; factoque concursu hominum, quo magis consilium dissimularet, insolitis sibi versibus suadere populo coepit, quod vetabatur: omniumque animos ita cepit, ut extemplo bellum adversus Megarenses decerneretur, insulaque, devictis hostibus, Atheniensium fieret.

Cap. VIII. Interea Megarenses, memores illati Atheniensibus belli, et deserti, ne frustra arma movisse viderentur, matronas Atheniensium in Eleusiniis sacris noctu oppressuri, naves conscendunt. Qua re cognita, dux Atheniensium Pisistratus iuventutem in insidiis locat, iussis matronis solito clamore ac strepitu, etiam in accessu hostium, ne intellectos se sentiant, sacra celebrare: egressosque navibus Megarenses inopinantes aggressus, delevit: ac protinus classe captivâ intermixtis mulieribus, ut speciem captarum matronarum praeberent, Megaram contendit. Illi quum et navium formam et petitam praedam cognoscerent, obvii ad portum procedunt: quibus caesis, Pisistratus paullum a capienda urbe abfuit. Ita Megarenses suis dolis hosti victoriam dedere. Sed Pisistratus, quasi sibi, non patriae, vicisset, tyrannidem per dolum occupat: quippe voluntariis verberibus domi affectus, laceratoque corpore, in publicum progreditur: advocata concione, vulnera populo ostendit: de crudelitate principum, a quibus haec se passum simulabat, queritur: adduntur vocibus lacrimae, et invidiosa oratione multitudo credula accenditur: amore populi invisum se senatui affirmat: obtinet ad custodiam corporis sui satellitum auxilium: per quos occupata tyrannide per annos xxxiii regnavit.

Cap. IX. Post eius mortem Diocles, alter ex filiis, per vim stuprata virgine, a fratre puellae interficitur. Alter, Hippias nomine, quum imperium paternum teneret, interfectorem fratris comprehendi iubet: qui

quum per tormenta conscios caedis nominare cogeretur, omnes amicos tyranni nominavit. Quibus interfectis, quaerenti tyranno, an adhuc aliqui conscii essent: neminem ait superesse, quem amplius mori gestiat, quam ipsum tyrannum. Qua voce eiusdem se tyranni victorem, post vindictam pudicitiae sororis, ostendit. Huius virtute quum admonita civitas libertatis esset, tandem Hippias regno pulsus, in exsilium agitur: qui profectus in Persas, ducem se Dario, inferenti Atheniensibus bellum, sicuti supra significatum est, adversus patriam suam offert. Igitur Athenienses, audito Darii adventu, auxilium a Lacedaemoniis, socia tum civitate, petiverunt. Quos ubi viderunt quatridui teneri religione, non exspectato auxilio, instructis decem millibus civium, et Plataeensibus auxiliaribus mille, adversus sexcenta millia hostium, in campos Marathonios in proelium egrediuntur. Miltiades et dux belli erat, et auctor non exspectandi auxilii; quem tanta fiducia ceperat, ut plus praesidii in celeritate, quam in sociis, duceret. Magna igitur in pugnam euntibus alacritas animorum fuit, adeo ut, quum mille passus inter duas acies essent, citato cursu ante iactum sagittarum ad hostem venerint. Nec audaciae eius eventus defuit: pugnatum est enim tanta virtute, ut hinc viros, inde pecudes putares. Victi Persae in naves confugerunt; ex quibus multae suppressae, multae captae sunt. In eo proelio tanta virtus singulorum fuit, ut, cuius laus prima esset, difficile iudicium videretur. Inter ceteros tamen Themistoclis adolescentis gloria emicuit, in quo iam tunc indoles futurae imperatoriae dignitatis apparuit. Cynaegiri quoque, militis Atheniensis, gloria magnis scriptorum laudibus celebrata est; qui post proelii innumeras caedes, quum fugientes hostes ad naves egisset, onustam navem dex-

tra manu tenuit, nec prius dimisit, quam manum amitteret: tum quoque, amputata dextra, navem sinistra comprehendit: quam et ipsam quum amisisset, ad postremum morsu navem detinuit. Tantam in eo virtutem fuisse, ut non tot caedibus fatigatus, non duabus manibus amissis victus, truncus ad postremum, et veluti rabida fera, dentibus dimicaverit. Ducenta millia Persae eo proelio, sive naufragio, amisere. Cecidit et Hippias tyrannus Atheniensis, auctor et concitor eius belli, diis, patriae ultoribus, poenas repetentibus.

Cap. X. Interea et Darius, quum bellum instauraret, in ipso apparatu decedit, relictis multis filiis, et in regno et ante regnum susceptis. Ex his Artemenes maximus natu, aetatis privilegio, regnum sibi vindicabat; quod ius, et ordo nascendi et natura ipsa gentibus dedit. Porro Xerxes controversiam non de ordine, sed de nascendi facilitate referebat. *Namque Artemenem primum quidem Dario, sed privato, provenisse: se regi primum natum. Fratres itaque suos, qui ante geniti essent, privatum patrimonium, quod eo tempore Darius habuisset, non regnum, sibi vindicare posse: se esse, quem primum in regno iam rex pater sustulerit. Huc accedere, quod Artemenes non patre tantum, sed et matre privatae adhuc fortunae, avo quoque materno privato, procreatus sit: se vero et matre regina natum, et patrem non nisi regem vidisse; avum quoque maternum Cyrum se regem habuisse, non heredem, sed conditorem tanti regni: et si in aequo iure utrumque fratrem pater reliquisset, materno tamen se iure et avito vincere.* Hoc certamen concordi animo ad patruum suum Artaphernem, veluti ad domesticum iudicem, deferunt; qui domi cognita causa, Xerxem praeposuit: adeoque fraterna contentio fuit, ut nec victor insultaverit, nec victus

doluerit; ipsoque litis tempore invicem munera miserint; iucunda quoque inter se non solum, sed credula convivia habuerint; iudicium quoque ipsum sine arbitris, sine convicio fuerit. Tanto moderatius tum fratres inter se regna maxima dividebant, quam nunc exigua patrimonia partiuntur. Igitur Xerxes bellum, a patre coeptum adversus Graeciam, quinquennium instruxit. Quod ubi primum didicit Demaratus, rex Lacedaemoniorum, qui apud Xerxem exsulabat, amicior patriae post fugam, quam regi post beneficia, ne inopinato bello opprimerentur, omnia in tabellis ligneis magistratibus perscribit, eademque cera superinducta delet, ne aut scriptura sine tegmine indicium daret, aut recens cera dolum proderet: fido deinde servo perferendas tradit, iusso, magistratibus Spartanorum tradere. Quibus perlatis, Lacedaemone quaestioni res diu fuit, quod neque scriptum aliquid viderent, nec frustra missas suspicarentur, tantoque rem maiorem, quanto sit occultior, putabant. Haerentibus in coniectura viris, soror regis Leonidae consilium scribentis invenit. Erasa igitur cera, belli consilia deteguntur. Iam Xerxes septingenta millia de regno armaverat, et trecenta millia de auxiliis: ut non immerito proditum sit, flumina ab exercitu eius siccata, Graeciamque omnem vix capere exercitum eius potuisse. Naves quoque mille ducentas numero habuisse dicitur. Huic tanto agmini dux defuit. Ceterum, si regem spectes, divitias, non ducem, laudes: quarum tanta copia in regno eius fuit, ut, quum flumina multitudine consumerentur, opes tamen regiae superessent. Ipse autem primus in fuga, postremus in proelio, semper visus est; in periculis timidus; sicubi metus abesset, inflatus; denique ante experimentum belli, fiducia virium, veluti naturae ipsius dominus, et montes

in planum deducebat, et convexa vallium aequabat, et quaedam maria pontibus sternebat, quaedam ad navigationis commodum per compendium ducebat.

Cap. XI. Cuius introitus in Graeciam quam terribilis, tam turpis ac foedus discessus fuit. Nam quum Leonida, rex Spartanorum, cum quatuor millibus militum angustias Thermopylarum occupasset, Xerxes, contemtu paucitatis, eos pugnam capessere iubet, quorum cognati Marathonia pugna interfecti fuerant; qui, dum ulcisci suos quaerunt, principium cladis fuere: succedente deinde inutili turba, maior caedes editur. Triduo ibi cum dolore et indignatione Persarum dimicatum: quarta die, quum nuntiatum esset Leonidae, a xx millibus hostium summum cacumen teneri, tunc hortatur socios, recedant, et se ad meliora patriae tempora reservent: sibi cum Spartanis fortunam experiendam; plura se patriae, quam vitae, debere: ceteros ad praesidia Graeciae servandos. Audito regis imperio, discessere ceteri, soli Lacedaemonii remanserunt. Initio huius belli sciscitantibus Delphis oracula responsum fuerat, aut regi Spartanorum, aut urbi cadendum. Et idcirco rex Leonida quum in bellum proficisceretur, ita suos firmaverat, ut ire se parato ad moriendum animo scirent. Augustias propterea occupaverat, ut cum paucis aut maiore gloria vinceret, aut minore damno reipublicae caderet. Dimissis igitur sociis, hortatur Spartanos: *Meminerint, qualitercunque proeliantibus cadendum esse: caverent, ne fortius mansisse, quam dimicasse, videantur; nec exspectandum, ut ab hoste circumvenirentur, sed, dum nox occasionem daret, securis et laetis superveniendum: nusquam victores honestius, quam in castris hostium perituros.* Nihil erat difficile persuadere persuasis mori: statim arma capiunt: et sexcenti

viri castra quingentorum millium irrumpunt; statimque regis praetorium petunt, aut cum illo, aut si ipsi oppressi essent, in ipsius potissimum sede morituri. Tumultus totis castris oritur. Spartani, posteaquam regem non inveniunt, per omnia castra victores vagantur: caedunt sternuntque omnia: ut qui sciant, se pugnare non spe victoriae, sed in mortis ultionem. Proelium a principio noctis in maiorem partem diei tractum. Ad postremum non victi, sed vincendo fatigati, inter ingentes stratorum hostium catervas occiderunt. Xerxes, duobus vulneribus terrestri proelio acceptis, experiri maris fortunam statuit.

Cap. XII. Sed Atheniensium dux Themistocles, quum animadvertisset, Iones, propter quos bellum Persarum susceperant, in auxilium regis classe venisse, sollicitare eos in partes suas statuit, et quum colloquendi copiam non haberet, quo applicituri erant, symbolos proponi, et saxis proscribi curat: *Quae vos, Iones, dementia tenet? quod facinus agitatis? bellum inferre olim conditoribus vestris, nuper etiam vindicibus, cogitatis? An ideo moenia vestra condidimus, ut essent, qui nostra delerent? Quid, si non haec et Dario prius, et nunc Xerxi, belli caussa nobiscum foret, quod vos rebellantes non destituimus? Quin vos in haec nostra castra ex ista obsidione transitis? Aut si hoc parum tutum est, at vos commisso proelio ite cessim, inhibete remis, et a bello discedite.* Ante navalis proelii congressionem miserat Xerxes quatuor millia armatorum Delphos, ad templum Apollinis diripiendum: prorsus, quasi non cum Graecis tantum, sed et cum diis immortalibus, bellum gereret: quae manus tota imbribus et fulminibus deleta est, ut intelligeret, quam nullae essent hominum adversus deos vires. Post haec Thespias, et Plataeas,

et Athenas vacuas hominibus incendit; et quoniam ferro in homines non poterat, in aedificia igne grassatur. Namque Athenienses post pugnam Marathoniam, praemonente Themistocle, victoriam illam de Persis non finem, sed causam maioris belli fore, cc naves fabricaverant. Adventante igitur Xerxe, consulentibus Delphis oraculum, responsum fuerat: *Salutem muris ligneis tuerentur.* Themistocles navium praesidium demonstratum ratus, persuadet omnibus, *Patriam municipes esse, non moenia; civitatemque non in aedificiis, sed in civibus positam. Melius itaque salutem navibus, quam urbi, commissuros. Huius sententiae etiam deum auctorem esse.* Probato consilio, coniuges liberosque, cum pretiosissimis rebus, abditis insulis, relicta urbe, demandant: ipsi naves armati conscendunt. Exemplum Atheniensium et aliae urbes imitatae. Itaque quum adunata omnis sociorum classis et intenta in bellum navale esset, angustiasque Salaminii freti, ne circumveniri a multitudine posset, occupassent, dissensio inter civitatum principes oritur. Qui quum deserto bello ad sua tuenda dilabi vellent, timens Themistocles, ne discessu sociorum vires minuerentur, per servum fidum Xerxi nuntiat, *uno in loco eum contractam Graeciam capere facillime posse. Quodsi civitates, quae iam abire vellent, dissipentur, maiore labore ei singulas consectandas.* Hoc dolo impellit regem signum pugnae dare. Graeci quoque, adventu hostium occupati, proelium collatis viribus capessunt. Interea rex, velut spectator pugnae, cum parte navium in litore remanet. Artemisia autem, regina Halicarnassi, quae in auxilium Xerxi venerat, inter primos duces bellum acerrime ciebat. Quippe, ut in viro muliebrem timorem, ita in muliere virilem audaciam cerneres. Quum anceps proelium esset, Iones

iuxta praeceptum Themistoclis, pugnae se paulatim subtrahere coeperunt, quorum defectio animos ceterorum fregit. Itaque circumspicientes fugam pelluntur Persae, et mox proelio victi, in fugam vertuntur. In qua trepidatione multae captae naves, multae mersae; plures tamen non minus saevitiam regis, quam hostem timentes, domum dilabuntur.

Cap. XIII. Hac clade perculsum et dubium consilii Xerxem Mardonius aggreditur. Hortatur, *in regnum abeat, ne quid seditionis moveat fama adversi belli, in maius, sicuti mos est, omnia extollens: sibi ccc millia armatorum lecta ex omnibus copiis relinquat: qua manu aut cum gloria eius perdomiturum se Graeciam, aut, si aliter eventus ferat, sine eiusdem infamia hostibus cessurum.* Probato consilio, Mardonio exercitus traditur: reliquas copias rex ipse reducere in regnum parat. Sed Graeci audita regis fuga, consilium ineunt pontis interrumpendi, quem ille Abydo veluti victor maris fecerat; ut intercluso reditu, aut cum exercitu deleretur, aut desperatione rerum, pacem victus petere cogeretur. Sed Themistocles, timens, ne interclusi hostes desperationem in virtutem verterent, et iter, quod aliter non pateret, ferro patefacerent: *satis multos hostes in Graecia remanere*, dictitans, *nec augeri numerum retinendo oportere*, quum vincere consilio ceteros non posset, eundem servum ad Xerxem mittit, certioremque consilii facit, et occupare transitum maturata fuga iubet. Ille perculsus nuntio, tradit ducibus milites perducendos, ipse cum paucis Abydon contendit. Ubi quum solutum pontem hibernis tempestatibus offendisset, piscatoria scapha trepidus traiecit. Erat res spectaculo digna et aestimatione sortis humanae, rerum varietate mirandae, in exiguo latentem videre navigio, quem paulo ante vix aequor

omne capiebat; carentem etiam omni servorum ministerio, cuius exercitus propter multitudinem terris graves erant. Nec pedestribus copiis, quas ducibus assignaverat, felicius iter fuit: siquidem quotidiano labori (neque enim ulla est metuentibus quies) etiam fames accesserat. Multorum deinde dierum inopia contraxerat et pestem; tantaque foeditas morientium fuit, ut viae cadaveribus implerentur, alitesque et bestiae, [escae] illecebris sollicitatae, exercitum sequerentur.

Cap. XIV. Interim Mardonius in Graecia Olynthum expugnat. Athenienses quoque in spem pacis amicitiamque regis sollicitat, spondens incensae eorum urbis etiam in maius restitutionem. Posteaquam nullo pretio libertatem videt his venalem, incensis, quae aedificare coeperant, copias in Boeotiam transfert. Eo et Graecorum exercitus, qui centum millium fuit, secutus est: ibique proelium commissum. Sed fortuna regis cum duce mutata non est. Nam victus Mardonius, veluti ex naufragio, cum paucis profugit. Castra referta regalis opulentiae capta. Unde primum Graecos, diviso inter se auro Persico, divitiarum luxuria cepit. Eodem forte die, quo Mardonii copiae deletae sunt, etiam navali proelio in Asia, sub monte Mycale, adversus Persas dimicatum est. Ibi ante congressionem, quum classes ex adverso starent, fama ad utrumque exercitum venit, vicisse Graecos, et Mardonii copias occidione occidisse. Tantam famae velocitatem fuisse, ut, quum matutino tempore proelium in Boeotia commissum sit, meridianis horis in Asiam, per tot maria et tantum spatii, tam brevi horarum momento de victoria nuntiatum sit. Confecto bello, quum de praemiis civitatum ageretur, omnium iudicio, Atheniensium virtus ceteris praelata. Inter duces quoque Themistocles, princeps ci-

vitatum testimonio iudicatus, gloriam patriae suae auxit.

Cap. XV. Igitur Athenienses, aucti et praemiis belli et gloria, urbem ex integro condere moliuntur. Quum moenia maiora complexi fuissent, suspecti esse Lacedaemoniis coepere, recte reputantibus, quibus ruina urbis tantum incrementi dedisset, quantum sit datura munita civitas. Mittunt ergo legatos, qui monerent, *ne munimenta hostibus et receptacula futuri belli exstruant*. Themistocles, ut vidit spei urbis invideri, non existimans, abrupte agendum, respondit legatis, *ituros Lacedaemonem, qui de ea re pariter cum illis consulant*. Sic dimissis Spartanis, hortatur suos, opus maturent. Dein ipse interiecto tempore in legationem proficiscitur: et, nunc in itinere infirmitate simulata, nunc tarditatem collegarum accusans, sine quibus agi iure nihil possit, diem de die proferendo, spatium consummando operi quaerebat: quum interim nuntiatur Spartanis, opus Athenis maturari; propter quod denuo legatos mittunt ad inspiciendam rem. Tum Themistocles per servum magistratibus scribit Atheniensium, *legatos vinciant, pignusque teneant, ne in se gravius consulatur*. Adiit deinde concionem Lacedaemoniorum: indicat, *permunitas Athenas esse, et posse iam illatum bellum non armis tantum, sed etiam muris sustinere: si quid ob eam rem de se crudelius statuerent, legatos eorum in hoc pignus Athenis retentos*. Graviter deinde castigat eos, *quod non virtute, sed imbecillitate sociorum, potentiam quaererent*. Sic dimissus, veluti triumphatis Spartanis, a civibus excipitur. Post haec Spartani, ne vires otio corrumperent, et ut bis illatum a Persis Graeciae bellum ulciscerentur, ultro fines eorum depopulantur. Ducem suo sociorumque exercitui deligunt Pausaniam. Qui, pro ducatu regnum Graeciae affectans, proditionis prae-

mium cum Xerxe nuptias filiae eius paciscitur, redditis captivis, ut fides regis aliquo beneficio obstringeretur. Scribit praeterea Xerxi, *quoscunque ad se nuntios misisset, interficeret, ne res loquacitate hominum proderetur.* Sed dux Atheniensium Aristides, belli socius, collegae conatibus obviam eundo, simul et in rem sapienter consulendo, proditionis consilia discussit. Nec multo post accusatus Pausanias damnatur. Igitur Xerxes, quum proditionis dolum publicatum videret, ex integro bellum instituit. Graeci quoque ducem constituunt Cimonem Atheniensem, filium Miltiadis, quo duce apud Marathonem pugnatum est, iuvenem, cuius magnitudinem futuram pietatis documenta prodiderunt. Quippe patrem ob crimen peculatus in carcerem coniectum, ibique defunctum, translatis in se vinculis ad sepulturam redemit. Nec in bello iudicium deligentium fefellit: siquidem non inferior virtutibus patris, Xerxem terrestri navalique bello superatum, trepidum recipere se in regnum coëgit.

LIBER TERTIUS.

ARG. Cap. I. Xerxis interitus. Artaxerxes. 2. 3. De Spartanis et eorum legibus. 4. 5. 6. Bellum Messeniacum. Bellum Peloponnesiacum. 7. Pericles. Bellum Siculum.

CAP. I. Xerxes, rex Persarum, terror ante gentium, bello in Graeciam infeliciter gesto, etiam suis contemtui

esse coepit. Quippe Artabanus, praefectus eius, deficiente quotidie regis maiestate, in spem regni adductus, cum septem robustissimis filiis regiam vesperi ingreditur, (nam amicitiae iure semper illi patebat) trucidatoque rege, voto suo obsistentes filios eius dolo aggreditur. Securior de Artaxerxe, puero admodum, fingit regem a Dario, qui erat adolescens, quo maturius regno potiretur, occisum; impellit Artaxerxem parricidium parricidio vindicare. Quum ventum ad domum Darii esset, dormiens inventus, quasi somnum fingeret, interficitur. Dein quum unum ex regis filiis sceleri suo superesse Artabanus videret, metueretque de regno certamina principum; assumit in societatem consilii Megabazum; qui, praesenti statu contentus, rem prodit Artaxerxi, *ut pater eius occisus sit, ut frater falsa parricidii suspicione oppressus; ut denique ipsi pararentur insidiae.* His cognitis Artaxerxes, verens Artabani numerum filiorum, in posterum diem paratum esse armatum exercitum iubet, recogniturus et numerum militum, et in armis industriam singulorum. Itaque quum inter ceteros et ipse Artabanus armatus assisteret, rex simulat se breviorem loricam habere: iubet Artabanum secum commutare: exuentem se, ac nudatum, gladio traiecit: tum et filios eius corripi iubet. Atque ita egregius adolescens et caedem patris et se ab insidiis Artabani vindicavit.

Cap. II. Dum haec in Persis geruntur, interea Graecia omnis, ducibus Lacedaemoniis et Atheniensibus in duas divisa partes, ab externis bellis velut in viscera sua arma convertit. Fiunt igitur de uno populo duo corpora, et eorundem castrorum homines in duos hostiles exercitus dividuntur. Hinc Lacedaemonii communia quondam civitatum auxilia ad vires suas trahebant;

inde Athenienses, et vetustate gentis et gestis rebus illustres, propriis viribus confidebant. Atque ita duo potentissimi Graeciae populi, institutis Solonis et Lycurgi legibus pares, ex aemulatione virium in bellum ruebant. Namque Lycurgus quum fratri suo Polydectae, Spartanorum regi, successisset, regnumque sibi vindicare potuisset, Charilao, filio eius, qui natus postumus fuerat, quum ad aetatem adultam pervenisset, regnum summa fide restituit: ut intelligerent omnes, quanto plus apud bonos pietatis iura, quam omnes opes, valerent. Medio igitur tempore, dum infans convalescit, tutelamque eius administrat, non habentibus Spartanis leges instituit, non inventione earum magis, quam exemplo, clarior: siquidem nihil lege ulla in alios sanxit, cuius non ipse primus in se documenta daret. Populum in obsequia principum, principes ad iustitiam imperiorum, formavit. Parcimoniam omnibus suasit, existimans, laborem militiae assidua frugalitatis consuetudine faciliorem fore. Emi singula non pecunia, sed compensatione mercium, iussit. Auri argentique usum, velut omnium scelerum materiam, sustulit.

Cap. III. Administrationem reipublicae per ordines divisit: regibus postestatem bellorum, magistratibus iudicia per annuas successiones, senatui custodiam legum, populo sublegendi senatum, vel creandi quos vellet magistratus, potestatem permisit. Fundos omnium aequaliter inter omnes divisit, ut aequata patrimonia neminem potentiorem altero redderent. Convivari omnes publice iussit, ne cuius divitiae vel luxuria in occulto essent. Iuvenibus non amplius una veste uti toto anno permisit, nec quenquam cultius, quam alterum, progredi, nec epulari opulentius, ne imitatio in luxuriam verteretur. Pueros puberes non in forum, sed in

agrum deduci praecepit, ut primos annos non in luxuria, sed in opere et laboribus, agerent. Nihil eos somni causa substernere, et vitam sine pulmento degere, neque prius in urbem redire, quam viri facti essent, statuit. Virgines sine dote nubere iussit, ut uxores eligerentur, non pecuniae; severiusque matrimonia sua viri coërcerent, quum nullis dotis frenis tenerentur. Maximum honorem non divitum et potentium, sed pro gradu aetatis senum, esse voluit. Nec sane usquam terrarum locum honoratiorem senectus habet. Haec quoniam primo, solutis antea moribus, dura videbat esse, auctorem eorum Apollinem Delphicum fingit, et inde se ea ex praecepto numinis detulisse, ut consuescendi taedium metus religionis vincat. Dein ut aeternitatem legibus suis daret, iureiurando obligat civitatem, nihil eos de eius legibus mutaturos, priusquam reverteretur: et simulat, se ad oraculum Delphicum proficisci, consulturum, quid addendum mutandumque legibus videretur. Proficiscitur autem Cretam, ibique perpetuum exsilium egit, abiicique in mare ossa sua moriens iussit, ne relatis Lacedaemonem, solutos se Spartani religione iurisiurandi in dissolvendis legibus arbitrarentur.

Cap. IV. His igitur moribus ita brevi civitas convaluit, ut, quum Messeniis propter stupratas virgines suas in solemni Messeniorum sacrificio, bellum intulissent, gravissima se exsecratione obstrinxerint, non prius quam Messeniam expugnassent, reversuros; tantum sibi vel de viribus suis, vel de fortuna spondentes. Quae res initium dissensionis Graeciae, et intestini belli causa et origo fuit. Itaque quum contra praesumtionem suam annis decem in obsidione urbis tenerentur, et querelis uxorum post tam longam viduitatem revocaren-

tur: veriti, ne hac perseverantia belli gravius sibi, quam Messeniis, nocerent: quippe illis, quantum iuventutis bello intercidat, mulierum foecunditate suppleri, sibi et belli damna assidua, et foecunditatem uxorum, absentibus viris, nullam esse: itaque legunt iuvenes ex eo genere militum, qui post iusiurandum in supplementum venerant; quibus Spartam remissis promiscuos omnium feminarum concubitus permisere: maturiorem futuram conceptionem rati, si eam singulae per plures viros experirentur. Ex his nati, ob notam materni pudoris, Partheniae vocati. Qui quum ad annos xxx pervenissent, metu inopiae, (nulli enim pater exsistebat, cuius in patrimonium successio speraretur,) ducem Phalantum assumunt, filium Arati, qui auctor Spartanis fuerat, iuventutis ad generandam sobolem domum remittendae: ut, sicuti dudum patrem eius nascendi auctorem habuissent, sic ipsum spei ac dignitatis suae haberent. Itaque nec salutatis matribus, e quarum adulterio infamiam collegisse videbantur, ad sedes inquirendas proficiscuntur; diuque et per varios casus iactati, tandem in Italiam deferuntur; et occupata arce Tarentinorum, expugnatis veteribus incolis, sedes ibi constituunt. Sed post annos plurimos dux eorum Phalantus, per seditionem in exsilium proturbatus, Brundisium se contulit, quo expulsi sedibus suis veteres Tarentini concesserant. His moriens persuadet, *ut ossa sua postremasque reliquias conterant, et tacite spargi in foro Tarentinorum curent. Hoc enim modo recuperare illos patriam suam posse, Apollinem Delphis cecinisse.* Illi arbitrantes eum in ultionem sui, civium fata prodidisse, praeceptis paruere: sed oraculi diversa sententia fuerat. Perpetuitatem enim urbis, non amissionem, hoc facto promiserat. Ita ducis exsulis consilio,

et hostium ministerio, possessio Tarentina Partheniis in aeternum fundata. Ob cuius beneficii memoriam Phalanto divinos honores decrevere.

Cap. V. Interea Messenii, quum virtute non possent, per insidias expugnantur. Dein quum per annos LXXX gravia servitutis verbera, plerumque et vincula, ceteraque captivitatis mala perpessi essent, post longam poenarum patientiam, bellum restaurant. Lacedaemonii quoque eo conspiratius ad arma concurrunt, quo adversus servos dimicaturi videbantur. Itaque quum hinc iniuria, inde indignitas, animos acueret: Lacedaemonii, de belli eventu oraculo Delphis consulto, iubentur ducem belli ab Atheniensibus petere. Porro Athenienses, quum responsum cognovissent, in contemtum Spartanorum Tyrtaeum poëtam, claudum pede, misere; qui tribus proeliis fusus, eo usque desperationis Spartanos adduxit, ut, ad supplementum exercitus, servos suos manumitterent, hisque interfectorum matrimonia pollicerentur; ut non numero tantum amissorum civium, sed et dignitati, succederent. Sed reges Lacedaemoniorum, ne, contra fortunam pugnando, maiora detrimenta civitati infligerent, reducere exercitum voluerunt, ni intervenisset Tyrtaeus, qui composita carmina exercitui pro concione recitavit; in quibus hortamenta virtutis, damnorum solatia, belli consilia, conscripserat. Itaque tantum ardorem militibus iniecit, ut non de salute, sed de sepultura solliciti, tesseras, insculptis suis et patrum nominibus, dextro brachio deligarent: ut, si omnes adversum proelium consumsisset, et temporis spatio confusa corporum lineamenta essent, ex indicio titulorum tradi sepulturae possent. Quum sic animatum reges exercitum viderent, curant rem hostibus nuntiari. Messeniis autem non timorem res, sed

aemulationem mutuam dedit. Itaque tantis animis concursum est, ut raro unquam cruentius proelium fuerit. Ad postremum tamen victoria Lacedaemoniorum fuit.

Cap. VI. Interiecto tempore tertium quoque bellum Messenii reparavere: in cuius auxilium Lacedaemonii inter reliquos socios etiam Athenienses adhibuere; quorum fidem quum suspectam haberent: supervacaneos simulantes, a bello eosdem dimiserunt. Hanc rem Athenienses graviter ferentes, pecuniam, quae erat in stipendium Persici belli ab universa Graecia collata, Delo Athenas transferunt, ne, deficientibus a fide societatis Lacedaemoniis, praedae ac rapinae essent. Sed nec Lacedaemonii quievere: qui, quum Messeniorum bello occupati essent, Peloponnenses immisere, qui bellum Atheniensibus facerent. Parvae tunc temporis, classe in Aegyptum missa, vires Atheniensibus erant. Itaque navali proelio dimicantes, facile superantur. Interiecto deinde tempore, post reditum suorum aucti et classis et militum robore, proelium reparavere. Iam et Lacedaemonii, omissis Messeniis, adversus Athenienses arma verterant. Diu varia victoria fuit: ad postremum aequo Marte utrinque discessum. Inde revocati Lacedaemonii ad Messeniorum bellum, ne medium tempus otiosum Atheniensibus relinquerent, cum Thebanis paciscuntur, ut Boeotiorum imperium his restituerent, quod temporibus Persici belli amiserant, ut illi Atheniensium bella susciperent. Tantus furor Spartanorum erat, ut, duobus bellis impliciti, suscipere tertium non recusarent, dummodo inimicis suis hostes acquirerent. Igitur Athenienses, adversus tantam tempestatem belli duos duces deligunt, Periclem, spectatae virtutis virum, et Sophoclem, scriptorem tragoediarum: qui, diviso exercitu,

et Spartanorum agros vastaverunt, et multas Asiae civitates Atheniensium imperio adiecerunt.

Cap. VII, His malis fracti Lacedaemonii, in annos xxx pepigerunt pacem: sed tam longum otium inimicitiae non tulerunt. Itaque quintodecimo anno, rupto foedere, cum contemtu deorum hominumque, fines Atticos populantur: et ne praedam potius, quam pugnam, expetisse viderentur, hostes ad proelium provocant. Sed Athenienses consilio Periclis populationis iniuriam differunt in tempus ultionis; supervacuam pugnam existimantes, quum ulcisci hostem sine periculo possent. Deinde interiectis diebus, naves conscendunt, et nihil sentientibus Lacedaemoniis, totam Spartam depraedantur, multoque plura auferunt, quam amiserant: prorsus ut, in comparatione damnorum, longe pluris fuerit ultio, quam iniuria. Clara quidem haec Periclis expeditio habita: sed multo clarior privati patrimonii contemtus fuit. Huius agros, in populatione ceterorum, intactos hostes reliquerant, sperantes, acquirere se illi posse aut periculum ex invidia, aut ex suspicione proditionis infamiam. Quod ante prospiciens Pericles et futurum populo praedixerat, et ad invidiae impetum declinandum, agros ipsos dono reipublicae dederat: atque ita, unde periculum quaesitum fuerat, ibi maximam gloriam invenit. Post haec interiectis diebus, navali proelio dimicatum est: victi Lacedaemonii fugerunt. Nec cessatum deinceps est, quin aut terra aut mari varia proeliorum fortuna invicem se trucidarent. Denique fessi tot malis, pacem in annos quinquaginta fecere, quam non nisi sex annis servaverunt. Nam inducias, quas proprio nomine condixerant, ex sociorum persona rumpebant: quippe quasi minus periurii contraherent, si ferentes sociis auxilia potius, quam si aperto proelio

dimicassent. Hinc bellum in Siciliam translatum: quod priusquam expono, de Siciliae situ pauca dicenda sunt.

LIBER QUARTUS.

ARG. Cap. 1. 2. 3. De Sicilia. 4. 5. Infelix Atheniensium in eam insulam expeditio.

Cap. I. Siciliam ferunt angustis quondam faucibus Italiae adhaesisse: diremtamque, velut a corpore, maiore impetu superi maris, quod toto undarum onere illuc vehitur. Est autem ipsa terra tenuis ac fragilis, et cavernis quibusdam fistulisque ita penetrabilis, ut ventorum tota ferme flatibus pateat, nec non et ignibus generandis nutriendisque soli ipsius naturalis materia, quippe intrinsecus stratum sulphure et bitumine traditur: quae res facit, ut spiritu cum igne inter interiora luctante, frequenter et compluribus locis nunc flammas, nunc vaporem, nunc fumum eructet. Inde denique Aetnae montis per tot secula durat incendium: et ubi acrior per spiramenta cavernarum ventus incubuit, arenarum moles egeruntur. Proximum Italia promontorium Rhegium dicitur, ideo quia Graece abrupta hoc nomine pronuntiantur. Nec mirum, si fabulosa est loci huius antiquitas, in quem res tot coiere mirae: primum quod nusquam alias tam torrens fretum, nec solum citato impetu, verum etiam saevo: neque experientibus

modo terribile, verum etiam procul videntibus. Undarum porro in se concurrentium tanta pugna est, ut alias veluti terga dantes in imum desidere, alias quasi victrices in sublime ferri videas; nunc hic fremitum ferventis aestus, nunc illic gemitum in voraginem desidentis exaudias. Accedunt vicini et perpetui Aetnae montis ignes, et insularum Aeolidum, veluti ipsis undis alatur incendium. Neque enim in tam angustis terminis aliter durare tot seculis tantus ignis potuisset, nisi humoris nutrimentis aleretur. Hinc igitur fabulae Scyllam et Charybdin peperere; hinc latratus auditus; hinc monstri credita simulacra, dum navigantes, magnis vorticibus pelagi desidentis exterriti, latrare putant undas, quas sorbentis aestus vorago conlidit. Eadem causa etiam Aetnae montis perpetuos ignes facit. Nam aquarum ille concursus, raptum secum spiritum in imum fundum trahit, atque ibi suffocatum tamdiu tenet, donec per spiramenta terrae diffusus, nutrimenta ignis incendat. Iam ipsa Italiae Siciliaeque vicinitas, iam promontoriorum altitudo ipsa ita similis est, ut, quantum nunc admirationis, tantum antiquis terroris dederit, credentibus, coeuntibus in se promontoriis, ac rursum discedentibus, solida intercipi absumique navigia. Neque hoc ab antiquis in dulcedinem fabulae compositum, sed metu et admiratione transeuntium. Ea est enim procul inspicientibus natura loci, ut sinum maris, non transitum putes; quo quum accesseris, discedere et seiungi promontoria, quae antea iuncta fuerant, arbitrere.

Cap. II. Siciliae primo Trinacriae nomen fuit: postea Sicania cognominata est. Haec a principio patria Cyclopum fuit: quibus exstinctis, Cocalus regnum insulae occupavit; post quem singulae civitates in tyrannorum imperium concesserunt, quorum nulla terra fe-

racior fuit. Horum ex numero Anaxilaus iustitia cum ceterorum crudelitate certabat; cuius moderationis haud mediocrem fructum tulit. Quippe decedens quum filios parvulos reliquisset, tutelamque eorum Micytho, spectatae fidei servo, commisisset: tantus amor memoriae eius apud omnes fuit, ut parere servo, quam deserere regis filios mallent; principesque civitatis, obliti dignitatis suae, regni maiestatem administrari per servum paterentur. Imperium Siciliae etiam Carthaginienses tentavere; diuque varia victoria cum tyrannis dimicatum. Ad postremum, amisso Hamilcare imperatore cum exercitu, aliquantisper quievere victi.

Cap. III. Medio tempore quum Rhegini discordia laborarent, civitasque per dissensionem divisa in duas partes esset; veterani ex altera parte ab Himera in auxilium vocati, pulsis civitate, contra quos implorati fuerant, et mox caesis, quibus tulerant auxilium, urbem cum coniugibus et liberis sociorum occupavere, ausi facinus nulli tyranno comparandum: quippe ut Rheginis melius fuerit vinci, quam vicisse. Nam sive victoribus captivitatis iure servissent, sive amissa patria exsulare necesse habuissent, non tamen inter aras et patrios lares trucidati, crudelissimis tyrannis patriam cum coniugibus ac liberis praedam reliquissent. Catinienses quoque, quum Syracusanos graves paterentur, diffisi viribus suis, auxilium ab Atheniensibus petivere: qui, seu studio maioris imperii, quo Asiam Graeciamque penitus occuparent, seu metu factae pridem à Syracusanis classis, ne Lacedaemoniis illae vires accederent; Lamponium ducem cum classe in Siciliam misere, ut sub specie ferendi Catiniensibus auxilii tentarent Siciliae imperium. Et quoniam prima initia, frequenter caesis hostibus, prospera fuerant; maiore denuo classe, et ro-

bustiore exercitu, Lachete et Chariade ducibus, Siciliam petivere: sed Catinienses, sive metu Atheniensium, sive taedio belli, pacem cum Syracusanis, remissis Atheniensium auxiliis, fecerunt.

Cap. IV. Interiecto deinde tempore, quum fides pacis a Syracusanis non servaretur, denuo legatos Athenas mittunt; qui sordida veste, capillo barbaque promissis, et omni squaloris habitu ad misericordiam commovendam acquisito, concionem deformes adeunt: adduntur precibus lacrimae: et ita misericordem populum supplices movent, ut damnarentur duces, qui ab his auxilia deduxerant. Igitur classis ingens decernitur: creantur duces Nicias et Alcibiades et Lamachus, tantisque viribus Sicilia repetitur, ut ipsis terrori essent, in quorum auxilia mittebantur. Brevi post tempore, revocato ad reatum Alcibiade, duo proelia pedestria secunda Nicias et Lamachus faciunt: munitionibus deinde circumdatis, hostes etiam marinis commeatibus in urbe clausos intercludunt. Quibus rebus fracti Syracusani, auxilium a Lacedaemoniis petiverunt. Ab his mittitur Gylippus solus, sed in quo instar omnium auxiliorum erat. Is, audito genere belli, iam inclinato statu, auxiliis partim in Graecia, partim in Sicilia contractis, opportuna bello loca occupat. Duobus deinde proeliis victus, congressus tertio, occiso Lamacho, et hostes in fugam compulit, et socios obsidione liberavit. Sed quum Athenienses a bello terrestri in navale se transtulissent, Gylippus classem Lacedaemone cum auxiliis arcessit. Quo cognito, et ipsi Athenienses in locum amissi ducis Demosthenem et Eurymedonta cum supplemento copiarum mittunt: Peloponnesii quoque, communi civitatum decreto, ingentia Syracusanis auxilia misere: et quasi Graeciae bellum in Siciliam transla-

tum esset, ita ex utraque parte summis viribus dimicabatur.

CAP. V. Prima igitur congressione navalis certaminis Athenienses vincuntur. Castra quoque cum omni publica ac privata pecunia amittunt. Super haec mala, quum etiam terrestri proelio victi essent, tunc Demosthenes censere coepit, *ut abirent Sicilia, dum res, quamvis afflictae, nondum tamen perditae forent: neque in bello male auspicato amplius perseverandum esse: domi graviora, et forsitan infeliciora bella, in quae servare hos urbis apparatus oporteat.* Nicias, seu pudore male actae rei, seu metu destitutae spei civium, seu impellente fato, manere contendit. Reparatur igitur navale bellum, et animi a prioris fortunae procella ad spem certaminis revocantur: sed inscitia ducum, qui inter angustias maris tuentes se Syracusanos aggressi fuerant, facile vincuntur. Eurymedon dux, in prima acie fortissime dimicans, primus cadit: triginta naves, quibus praefuerat, incenduntur. Demosthenes et Nicias, et ipsi victi, exercitum in terram deponunt, tutiorem fugam rati itinere terrestri. Ab his relictas centum triginta naves Gylippus invasit: ipsos deinde insequitur: fugientes partim capit, partim caedit. Demosthenes, amisso exercitu, a captivitate gladio et voluntaria morte se vindicat: Nicias autem, ne Demosthenis quidem exemplo, ut sibi consuleret, admonitus, cladem suorum auxit dedecore captivitatis.

LIBER QUINTUS.

ARG. Cap. 1—4. Alcibiadis res gestae in bello Peloponnesiaco. 5. Lysandri de eo victoria, 6. et de Conone. 8. 9. Lysander Athenas occupat. 9. 10. Thrasybulus triginta tyrannos evertit, civitatemque liberat. 11. Darii mors. Cyri expeditio. Artaxerxis regnum.

Cap. I. Dum Athenienses in Sicilia bellum per biennium cupidius, quam felicius, gerunt, interim concitor et dux eius Alcibiades absens Athenis insimulatur, mysteria Cereris Initiorum sacra, nullo magis quam silentio solemnia, enuntiavisse: revocatusque a bello ad iudicium, sive conscientiam sive indignitatem rei non ferens, tacitus in exsilium Elidem profectus est. Inde, ubi non damnatum se tantum, verum etiam diris per omnium sacerdotum religiones devotum cognovit, Lacedaemona se contulit, ibique regem Lacedaemoniorum impellit, turbatis Atheniensibus adverso Siciliae proelio, ultro bellum inferre. Quo facto, omnia Graeciae regna, velut ad exstinguendum commune incendium, concurrunt: tantum odium Athenienses immoderati imperii crudelitate contraxerant. Darius quoque, rex Persarum, memor paterni avitique in hanc urbem odii, facta cum Lacedaemoniis per Tissafernem, praefectum Lydiae, societate, omnem sumtum belli pollicetur. Et erat hic quidem titulus cum Graecis coëundi: re autem vera timebat, ne victis Atheniensibus ad se Lacedaemonii arma transferrent. Quis igitur miretur, tam florentes Atheniensium opes ruisse, quum ad opprimendam unam urbem totius Orientis vires concurrerent? Non

tamen inerti neque incruento cecidere bello: sed proeliati ad ultimum, victores etiam interdum, consumti magis fortunae varietate, quam victi sunt. Principio belli ab his etiam socii desciverant; ut fit: quo se fortuna, eodem etiam favor hominum inclinat.

Cap. II. Alcibiades quoque motum adversus patriam bellum, non gregarii militis opera, sed imperatoriis virtutibus, adiuvat. Quippe acceptis quinque navibus in Asiam contendit, et tributarias Atheniensium civitates, auctoritate nominis sui, ad defectionem compellit. Sciebant enim domi clarum, nec exsilio videbant factum minorem; nec tam ablatum Atheniensibus ducem, quam Lacedaemoniis traditum; partaque cum amissis imperia pensabant. Sed apud Lacedaemonios virtus Alcibiadis plus invidiae quam gratiae contraxit. Itaque quum principes velut aemulum gloriae suae interficiendum insidiis mandassent, cognita re Alcibiades per uxorem Agidis regis, quam adulterio cognoverat, ad Tissafernem, praefectum Darii regis, profugit; cui se celeriter officii comitate et obsequendi gratia insinuavit. Erat enim et aetatis flore, et formae veneratione, nec minus eloquentia, etiam inter Athenienses, insignis: sed in conciliandis amicitiarum studiis, quam in retinendis, vir melior, quia morum vitia sub umbra eloquentiae primo latebant. Igitur persuadet Tissaferni, *ne tanta stipendia classi Lacedaemoniorum praeberet. Vocandos enim in portionem muneris Ionios, quorum pro libertate, quum tributa Atheniensibus penderent, bellum susceptum sit. Sed nec auxiliis nimis enixe Lacedaemonios iuvandos; quippe memorem esse debere, alienam se victoriam, non suam, instruere; et eatenus bellum sustinendum, ne inopia deseratur. Nam regem Persarum, dissentientibus Graecis, arbitrum pacis ac*

belli fore; et quos suis non possit, ipsorum armis victurum, perfecto autem bello, statim ei cum victoribus dimicandum. Domesticis itaque bellis Graeciam obterendam, ne externis vacet; exaequandasque vires partium, et inferiores auxilio levandos. Non enim quieturos post hanc victoriam Spartanos, qui vindices se libertatis Graeciae professi sint. Grata oratio Tissaferni fuit. Itaque commeatus maligne praebere: classem regiam non totam mittere; ne aut victoriam totam daret, aut necessitatem deponendi belli imponeret.

Cap. III. Interea Alcibiades hanc operam civibus venditabat: ad quem quum legati Atheniensium venissent, pollicetur his amicitiam regis, si respublica a populo translata ad senatum foret: sperans, ut aut concordante civitate dux belli ab omnibus legeretur, aut discordia inter ordines facta, ab altera parte in auxilium vocaretur. Sed Atheniensibus, imminente periculo belli, maior salutis, quam dignitatis, cura fuit Itaque permittente populo, imperium ad senatum transfertur. Qui quum insita genti superbia crudeliter in plebem consuleret, singulis tyrannidis sibi impotentiam vindicantibus, ab exercitu Alcibiades exsul revocatur, duxque classi constituitur. Statim igitur Athenas mittit, *ex continenti se cum exercitu venturum, recepturumque a quadringentis iura populi, ni ipsi redderent.* Hac denunciatione optimates territi, primo urbem prodere Lacedaemoniis tentavere: dein, quum id nequissent, in exsilium profecti sunt. Igitur Alcibiades, intestino malo patria liberata, summa cura classem instruit; atque ita in bellum adversus Lacedaemonios pergit.

Cap. IV. Iam Sesto Mindarus et Pharnabazus, Lacedaemoniorum duces, instructis navibus exspectabant. Proelio commisso, victoria penes Athenienses fuit. In

eo bello maior pars exercitus, et omnes ferme hostium duces caesi: naves LXXX captae. Interiectis quoque diebus, quum bellum Lacedaemonii a mari in terram transtulissent, iterato vincuntur. His malis fracti, pacem petiere: quam ne acciperent, opera eorum effectum est, quibus ea res quaestum praestabat. Interea et Syracusanorum auxilia illatum a Carthaginiensibus Siciliae bellum domum revocavit: quibus rebus destitutis Lacedaemoniis, Alcibiades cum classe victrice Asiam vastat: multis locis proelia facit: ubique victor recipit civitates, quae defecerant: nonnullas capit, et imperio Atheniensium adiicit: atque ita prisca navali gloria vindicata, adiecta etiam laude terrestris belli, desideratus civibus suis Athenas revertitur. His omnibus proeliis ducentae naves hostium, et praeda ingens capta. Ad hunc redeuntis exercitus triumphum effusa omnis multitudo obviam procedit: et universos quidem milites, praecipue tamen Alcibiadem, mirantur: in hunc oculos civitas universa, in hunc suspensa ora convertit: hunc quasi de coelo missum, et ut ipsam Victoriam contuentur: laudant, quae pro patria, nec minus admirantur, quae exsul contra gesserit, excusantes ipsi, iratum provocatumque fecisse. Enimvero tantum in uno viro fuisse momenti, ut maximi imperii subversi et rursum recepti auctor esset; et unde stetisset, eo se victoria transferret; fieretque cum eo mira quaedam fortunae inclinatio. Igitur omnibus non humanis tantum, verum et divinis eum honoribus onerant; certant secum ipsi, utrum contumeliosius eum expulerint, an revocaverint honoratius. Ipsos illi deos gratulantes tulere obviam, quorum exsecrationibus erat devotus. Et cui paullo ante omnem humanam opem interdixerant, eum, si queant, in coelo posuisse cupiunt. Explent contumelias

honoribus, detrimenta muneribus, exsecrationes precibus. Non Siciliae illis adversa pugna in ore est, sed Graeciae victoria: non classes per illum amissae, sed acquisitae: nec Syracusarum, sed Ioniae Hellespontique meminerunt. Sic Alcibiades nunquam mediocribus, nec in offensa nec in favore, studiis suorum exceptus est.

Cap. V. Dum haec aguntur, a Lacedaemoniis Lysander classi belloque praeficitur; et in locum Tissafernis Darius, rex Persarum, filium suum Cyrum Ioniae Lydiaeque praeposuit: qui Lacedaemonios auxiliis opibusque ad spem fortunae prioris erexit. Aucti igitur viribus, Alcibiadem cum centum navibus in Asiam profectum, dum agros, longa pace divites, securius populatur, et praedae dulcedine sine insidiarum metu sparsos milites habet, repentino adventu oppressere: tantaque caedes palantium fuit, ut plus vulneris eo proelio Athenienses acciperent, quam superioribus dederant: et tanta desperatio apud Athenienses erat, ut ex continenti Alcibiadem ducem Conone mutarent, arbitrantes, victos se non fortuna belli, sed fraude imperatoris, apud quem plus prior offensa valuisset, quam recentia beneficia. Vicisse autem eum priore bello ideo tantum, ut ostenderet hostibus, quem ducem sprevissent, et ut carius eis ipsam victoriam venderet. Omnia enim credibilia in Alcibiade vigor ingenii et morum luxuria faciebat. Veritus itaque multitudinis impetum, denuo in voluntarium exsilium proficiscitur.

Cap. VI. Itaque Conon Alcibiadi suffectus, habens ante oculos, cui duci successisset, classem maxima industria exornat: sed navibus exercitus deerat, fortissimis quibusque in Asiae populatione amissis. Armantur tamen senes aut impuberes pueri, et numerus militum

sine exercitus robore expletur. Sed non magnam bello moram aetas fecit imbellis; caeduntur passim, aut fugientes capiuntur: tantaque strages aut occisorum aut captivorum fuit, ut Atheniensium deletum non imperium tantum, verum etiam nomen videretur. Quo proelio perditis et desperatis rebus, ad tantam inopiam rediguntur, ut, consumta militari aetate, peregrinis civitatem, servis libertatem, damnatis impunitatem darent. Ex qua colluvione hominum conscripto exercitu, domini antea Graeciae, vix libertatem tuebantur. Iterum tamen fortunam maris experiendam decernunt. Tanta virtus animorum erat, ut, quum paullo ante salutem desperaverint, nunc non desperent victoriam. Sed neque is miles erat, qui nomen Atheniensium tueretur; neque eae vires, quibus vincere consuerant; neque ea scientia militaris in his, quos vincula, non castra continuerant. Itaque omnes aut capti aut occisi. Quum dux Conon ex eo proelio superfuisset solus, crudelitatem civium metuens, cum octo navibus ad regem Cyprium concedit Euagoram.

Cap. VII. At dux Lacedaemoniorum, rebus feliciter gestis, fortunae hostium insultat; captivas naves cum praeda bellica in triumphi modum ornatas mittit Lacedaemona; ac tributarias Atheniensium civitates, quas metus dubiae belli fortunae in fide tenuerat, voluntarias recepit: nec aliud ditionis Atheniensium praeter urbem ipsam reliquit. Quae cuncta quum Athenis nuntiata essent, omnes, relictis domibus, per urbem discurrere pavidi: alius alium sciscitari; auctorem nuntii requirere; non pueros imprudentia, non senes debilitas, non mulieres sexus imbecillitas domi tenet: adeo ad omnem aetatem tanti mali sensus penetraverat. In foro deinde coëunt; atque ibi perpeti nocte fortunam publicam

questibus iterant. Alii fratres, aut filios, aut parentes deflent, cognatos alii, alii amicos cognatis cariores, et cum privatis casibus querelam publicam miscent: *Iam se ipsos, iam ipsam patriam perituram, miserioremque incolumium, quam amissorum, fortunam iudicantes, sibi quisque ante oculos obsidionem, famem, et superbum victoremque hostem proponentes; iam ruinam urbis et incendia, iam omnium captivitatem et miserrimam servitutem recordantes; feliciores prorsus priores urbis ruinas ducentes, quae incolumibus filiis parentibusque, tectorum tantum ruina taxatae sint. Nunc autem non classem, in quam, sicuti pridem, confugiant, superesse, non exercitum, cuius virtute servati pulchriora possent moenia exstruere.*

Cap. VIII. Sic defletae ac prope perditae urbi hostes superveniunt, et obsidione circumdata obsessos fame urgent. Sciebant enim, neque ex advectis copiis multum superesse, et, ne novae advehi possent, providerant. Quibus malis Athenienses fracti, post longam famem, et assidua suorum funera, pacem petivere: quae an dari deberet, diu inter Spartanos sociosque deliberatum. Quum multi delendum Atheniensium nomen, urbemque incendio consumendam censerent; negarunt se Spartani ex duobus Graeciae oculis alterum eruturos; pacem polliciti, si demissa Piraeum versus muri brachia deiicerent, navesque, quae reliquae forent, traderent: resque publica ex semet ipsis xxx rectores acciperet. In has leges traditam sibi urbem Lacedaemonii formandam Lysandro tradiderunt. Insignis hic annus et expugnatione Athenarum, et morte Darii regis Persarum, et exsilio Dionysii Siciliae tyranni fuit. Mutato statu Athenarum, etiam civium conditio mutatur. Triginta rectores reipublicae constituuntur; qui fiunt ty-

ranni: quippe a principio tria millia sibi satellitum statuunt, quantum ex tot cladibus prope nec civium superfuerat: et, quasi parvus hic ad continendam civitatem exercitus esset, septingentos milites a victoribus accipiunt. Caedes deinde civium ab Alcibiade auspicantur, ne iterum rempublicam sub obtentu liberationis invaderet. Quem quum profectum ad Artaxerxem, Persarum regem, comperissent, citato itinere miserunt, qui eum interciperent: a quibus occupatus, quum occidi aperte non posset, vivus in cubiculo, in quo dormiebat, crematus est.

Cap. IX. Liberati hoc ultoris metu, tyranni miseras urbis reliquias caedibus et rapinis exhauriunt. Quod quum displicere uni ex numero suo Therameni didicissent, ipsum quoque ad terrorem omnium interficiunt. Fit igitur ex urbe passim omnium fuga, repleturque Graecia Atheniensium exsulibus. Quod etiam ipsum auxilium quum miseris eriperetur (nam Lacedaemoniorum edicto civitates exsules recipere prohibebantur), omnes se Argos et Thebas contulere. Ibi non solum tutum exsilium egerunt, verum etiam spem recuperandae patriae receperunt. Erat inter exsules Thrasybulus, vir strenuus, et domi nobilis, qui audendum aliquid pro patria et pro salute communi, etiam cum periculo, ratus, adunatis exsulibus, castellum Phylen Atticorum finium occupat. Nec deerat quarundam civitatum, tam crudeles casus miserantium, favor. Itaque Ismenias, Thebanorum princeps, etsi publicis non poterat, privatis tamen viribus adiuvabat: et Lysias Syracusanus orator, exsul tunc, quingentos milites stipendio suo instructos in auxilium patriae communis eloquentiae misit. Fit itaque asperum proelium. Sed, quum hinc pro patria summis viribus, inde pro aliena dominatione securius

pugnaretur, tyranni vincuntur: victi in urbem refugiunt, quam exhaustam caedibus suis etiam armis spoliant. Deinde, quum omnes Athenienses proditionis suspectos haberent, demigrare eos ex urbe iubent, et in brachiis muri, quae diruta fuerant, habitare, extraneis militibus imperium tuentes. Post haec Thrasybulum corrumpere, imperii societatem pollicentes, conantur. Quod quum non contigisset, auxilia a Lacedaemoniis petivere: quibus accitis, iterato proeliantur. In eo bello Critias et Hippomachus, omnium tyrannorum saevissimi, cadunt.

Cap. X. Ceteris victis, quum exercitus eorum, ex quibus maior pars Atheniensium erat, fugeret, magna voce Thrasybulus exclamat: *Cur se victorem fugiant potius, quam ut vindicem communis libertatis adiuvent? Civium illam meminerint aciem, non hostium esse; nec se ideo arma cepisse, ut aliqua victis adimat, sed ut ademta restituat: xxx se dominis, non civitati, bellum inferre.* Admonet deinde cognationis, legum, sacrorum communium, tum vetusti per tot bella commilitii: orat, *misereantur exsulum civium, si tam patienter ipsi serviant: reddant sibi patriam, accipiant libertatem.* His vocibus tantum promotum est, ut reversus in urbem exercitus, xxx tyrannos emigrare Eleusina iuberet, substitutis decem, qui rempublicam regerent: qui, nihil exemplo prioris dominationis territi, eandem viam crudelitatis aggressi sunt. Dum haec geruntur, nuntiatur Lacedaemone, in bellum Athenienses exarsisse; ad quod comprimendum Pausanias rex mittitur: qui misericordia exsulis populi permotus, patriam miseris civibus restituit, et decem tyrannos ex urbe Eleusina migrare ad ceteros iubet. Quibus rebus quum pax statuta esset, interiectis diebus, repente tyranni non minus restitutos

exsules, quam se in exsilium actos indignantes, quasi vero aliorum libertas sua servitus esset, bellum Atheniensibus inferunt; sed ad colloquium, veluti dominationem recepturi, progressi, per insidias comprehensi, ut pacis victimae trucidantur: populus, quem emigrare iusserant, in urbem revocatur. Atque ita per multa membra civitas dissipata, in unum tantum corpus redigitur; et, ne qua dissensio ex anteactis nasceretur, omnes iureiurando obstringuntur, discordiarum oblivionem fore. Interea Thebani Corinthiique legatos ad Lacedaemonios mittunt, qui ex manubiis portionem praedae communis belli periculique peterent. Quibus negatis, non quidem aperte bellum adversus Lacedaemonios decernunt; sed tacitis animis tantam iram concipiunt, ut subesse bellum intelligi posset.

Cap. XI. Eodem fere tempore Darius, rex Persarum, moritur, Artaxerxe et Cyro filiis relictis. Regnum Artaxerxi, Cyro civitates, quarum praefectus erat, testamento legavit. Sed Cyro iudicium patris iniuria videbatur. Itaque occulte adversus fratrem bellum parabat. Quod quum nuntiatum Artaxerxi esset, arcessitum ad se fratrem, et innocentiam dissimulatione belli simulantem, compedibus aureis vinxit; interfecissetque, ni mater prohibuisset. Dimissus igitur Cyrus, iam non occulte bellum, sed palam; nec per dissimulationem, sed aperta professione parare coepit; auxilia undique contrahit. Lacedaemonii memores, Atheniensi bello enixe se eius opera adiutos, velut ignorantes, contra quem bellum pararetur, decernunt auxilia Cyro mittenda, ubi res eius exegisset: quaerentes apud Cyrum gratiam, et apud Artaxerxem, si vicisset, veniae patrocinia, quum nihil adversus eum aperte decrevissent. Sed quum in bello sors proelii utrumque fratrem pugnae

obtulisset, prior Artaxerxes a fratre vulneratur; quem quum equi fuga periculo subtraxisset, Cyrus a cohorte regia oppressus interficitur. Sic victor Artaxerxes et praeda fraterni belli et exercitu potitur. In eo proelio decem millia Graecorum in auxilio Cyri fuere: quae et in cornu, in quo steterant, vicerunt, et post mortem Cyri, neque armis a tanto exercitu vinci, neque dolo capi potuerunt; revertentesque inter tot indomitas nationes et barbaras gentes, per tanta itineris spatia, virtute se usque terminos patriae defenderunt.

LIBER SEXTUS.

ARG. Cap. 1. Spartanorum in Asia gesta. 2. Agesilaus. Conon. 3. Pisandri clades. 4. Spartanorum fortuna inclinans. 5. Athenarum res auctae. Iphicrates. 6. 7. Thebanorum de Spartanis victoria. 8. Epaminondas. 9. Graeciae post Epaminondae mortem status et conditio.

Cap. I. Lacedaemonii, more ingenii humani, quo plura habent, eo ampliora cupientes, non contenti accessione Atheniensium opum vires sibi duplicatas, totius Asiae imperium affectare coeperunt; sed maior pars sub regno Persarum erat. Itaque Dercyllides, dux in hanc militiam electus, quum videret sibi adversus duos praefectos Artaxerxis regis, Pharnabazum et Tissafernem, maximarum gentium viribus succinctos, dimicandum, pacificari cum altero statuit. Aptior visus Tissafernes,

vir et industria potior, et militibus Cyri quondam regis instructior, in colloquium vocatur, et statutis conditionibus, ab armis dimittitur. Hanc rem Pharnabazus apud communem regem criminatur, *ut Lacedaemonios Asiam ingressos non repulerit armis, sed impensis regiis aluerit: merceturque ab his, ut differant bella, quam gerant, tanquam non ad unius summam imperii detrimentum omne perveniat. Indignum* ait, *bella non perfici, sed redimi; hostem pretio, non armis summoveri.* His vocibus regem Tissaferni alienatum hortatur, ut in locum eius navalis belli ducem eligat Conona Atheniensem, qui, amissa bello patria, Cypri exsulabat: *quippe Atheniensibus, etsi fractae sint opes, manere tamen navalem usum; nec, si eligendus sit ex universis, meliorem alium esse.* Acceptis igitur quingentis talentis, iussus est Conona classi praeficere.

Cap. II. His cognitis, Lacedaemonii et ipsi a rege Aegypti Hercynione auxilia navalis belli per legatos petunt, a quo centum triremes, et sexcenta millia modiorum frumenti missa; a ceteris quoque sociis ingentia auxilia contracta sunt. Sed tanto exercitui, et contra tantum ducem, deerat dignus imperator. Itaque postulantibus sociis Agesilaum ducem, regem tunc Lacedaemoniorum, propter responsa oraculi Delphici diu Lacedaemonii, an eum summae rei praeponerent, deliberaverunt; quibus futurus imperii finis denuntiabatur quum regium claudicasset imperium; erat enim pede claudus. Ad postremum statuerunt, melius esse incessu regem, quam imperio regnum claudicare. Posteaquam Agesilaum cum ingentibus copiis in Asiam misere, non facile dixerim, quod aliud par ducum tam bene comparatum fuerit: quippe aetas, virtus, consilium, sapientia utrique prope una, gloria quoque rerum ge-

ctarum eadem: quibus quum paria omnia fortuna dederit, invictum tamen ab altero utrumque servavit. Magnus igitur amborum apparatus belli, magnae res gestae fuerunt. Sed Cononem seditio militum invadit, quos praefecti regis fraudare stipendio soliti erant; eo instantius debita poscentibus, quo graviorem sub magno duce militiam praesumebant. Itaque Conon, diu rege per epistolas frustra fatigato, ad postremum ipse ad eum pergit; a cuius aspectu et colloquio prohibitus est, quod eum more Persarum adorare nollet; agit tamen cum eo per internuntios, et queritur, *opulentissimi regis bella inopia dilabi; et, qui exercitum parem hostibus habeat, pecunia vinci, qua praestet, inferioremque eum ea parte virium inveniri, qua longe superior sit.* Postulat, dari sibi ministrum impensae, quia pluribus id mandare perniciosum sit. Dato stipendio, ad classem remittitur: nec moram agendis rebus facit; multa fortiter, multa feliciter agit: agros hostiles vastat: urbes expugnat: et, quasi tempestas quaedam, cuncta prosternit. Quibus rebus territi Lacedaemonii, ad patriae subsidium revocandum ab Asia Agesilaum decernunt.

Cap. III. Interim Pisandrus, ab Agesilao proficiscente dux patriae relictus, ingentem classem summis viribus instruit, fortunam belli tentaturus. Nec non et Conon tunc primum cum hostium exercitu concursurus, magna cura ordinat suos. Summa igitur non tam ducum in eo proelio, quam militum aemulatio fuit. Nam et ipse dux Conon non tam Persis, quam patriae studebat; et, sicut afflictis Atheniensium rebus auctor amissae dominationis fuerat, sic volebat idem haberi redditae, patriamque vincendo recipere, quam victus amiserat: eo speciosius, quod ne ipsorum quidem Atheniensium, sed alieni imperii viribus dimicet, pugnatu-

rus periculo regis, victurus praemio patriae, gloriamque diversis artibus, quam priores civitatis suae duces, consecuturus: quippe illos vincendo Persas patriam defendisse; se Persas victores faciendo restituturum patriam esse. Porro Pisandrus pro coniunctione Agesilai, etiam virtutum aemulator erat; contendebatque, ne a rebus gestis eius et gloriae splendore decederet, neve tot bellis ac seculis quaesitum imperium brevis momenti culpa subverteret. Eadem militum et omnium remigum cura erat; quos maior sollicitudo cruciabat, non tam, ne ipsi quaesitas opes amitterent, quam, ne pristinas Athenienses reciperent. Sed quanto maius proelium fuit, tanto et clarior victoria Cononis. Victi Lacedaemonii fugam capessunt; praesidia hostium Athenis deducuntur; populo restituta dignitate conditio servilis eripitur; multae quoque civitates recipiuntur.

Cap. IV. Hoc initium Atheniensibus resumendae potentiae, et Lacedaemoniis habendae finis fuit. Namque, velut cum imperio etiam virtutem perdidissent, contemni a finitimis coepere. Primi igitur Thebani, auxiliantibus Atheniensibus, bellum his intulere: quae civitas ex infirmis incrementis, virtute Epaminondae ducis, ad spem imperii Graeciae erecta est. Fit itaque terrestre proelium, eadem Lacedaemoniorum fortuna, qua pugnatum adversus Conona navali proelio fuerat. In eo bello Lysander, quo duce Athenienses victi a Lacedaemoniis fuerant, interficitur. Pausanias quoque, alter dux Lacedaemoniorum, proditionis accusatus, in exsilium abiit. Igitur Thebani, potiti victoriam, universum exercitum ad urbem Lacedaemoniorum ducunt, facilem expugnationem rati, quoniam deserti a sociis omnibus erant: quod metuentes Lacedaemonii, regem suum Agesilaum ex Asia, qui ibi magnas res gerebat,

ad defensionem patriae arcessunt. Occiso enim Lysandro, nullius alterius fiduciam ducis habebant. Cuius quoniam serus adventus erat, conscripto exercitu, obviam hosti procedunt. Sed victis adversus paulo ante victores nec animus neque vires pares fuere. Prima igitur congressione funduntur. Deletis iam suorum copiis, supervenit rex Agesilaus, qui restituto proelio, non difficulter, recenti et multis expeditionibus indurato milite, hostibus victoriam eripuit; ipse tamen graviter sauciatur.

Cap. V. Quibus rebus cognitis, Athenienses verentes, ne, iterum Lacedaemoniis victoribus, in pristinam sortem servitutis redigerentur, exercitum contrahunt, eumque in auxilium Boeotiorum per Iphicratem, viginti quidem annos natum, sed magnae indolis iuvenem, duci iubent. Huius adolescentis supra aetatem virtus admirabilis fuit; nec unquam ante eum Athenienses, inter tot tantosque duces, aut spei maioris aut indolis maturioris imperatorem habuerunt; in quo non imperatoriae tantum, verum et oratoriae artes fuere. Conon quoque, audito reditu Agesilai, et ipse ex Asia ad depopulandos Lacedaemoniorum agros revertitur; atque ita, undique belli formidine circumstrepente clausi Spartani ad summam desperationem rediguntur. Sed Conon, vastatis hostium terris, Athenas pergit: ubi magno civium gaudio exceptus, plus tamen tristitiae ipse ex incensa et diruta a Lacedaemoniis patria, quam laetitiae ex recuperata post tantum temporis, cepit. Itaque, quae incensa fuerant, praedarum sumtu et exercitu Persarum restituit; quae diruta, reficit. Fatum illud Athenarum fuit, ut ante a Persis crematae, manibus eorum, et nunc a Lacedaemoniis dirutae, ex spoliis Lacedaemoniorum, restituerentur; versa quoque vice, nunc habe-

rent socios, quos tunc hostes habuerant; et hostes nunc paterentur, cum quibus iuncti tunc arctissimis societatis vinculis fuerant.

Cap. VI. Dum haec geruntur, Artaxerxes, rex Persarum, legatos in Graeciam mittit, per quos iubet *omnes ab armis discedere; qui aliter fecisset, eum se pro hoste habiturum:* civitatibus libertatem suaque omnia restituit. Quod non Graeciae laboribus, assiduisque bellorum internecivis odiis consulens fecit; sed, ne occupato sibi Aegyptio bello, quod propter auxilia, adversus praefectos suos Lacedaemoniis missa, susceperat, exercitus sui in Graecia distinerentur. Fessi igitur tot bellis Graeci cupide paruere. Hic annus non eo tantum insignis fuit, quod repente pax tota Graecia facta est; sed etiam eo, quod eodem tempore urbs Romana a Gallis capta est. Sed Lacedaemonii securis insidiantes, absentiam Arcadum speculati, castellum eorum expugnant, occupatoque praesidium imponunt. Itaque, armato instructoque exercitu, Arcades, adhibitis in auxilium Thebanis, amissa bello repetunt. In eo proelio Archidamus dux Lacedaemoniorum vulneratur; qui, quum caedi suos iam ut victos videret, per praeconem corpora interfectorum ad sepulturam poscit. Hoc est enim signum apud Graecos victoriae traditae. Qua confessione contenti Thebani signum parcendi dedere.

Cap. VII. Paucis deinde post diebus, neutris quidquam hostile facientibus, quum quasi tacito consensu induciae essent, Lacedaemoniis alia bella adversus finitimos gerentibus, Thebani Epaminonda duce occupandae urbis eorum spem ceperunt. Igitur principio noctis taciti Lacedaemona proficiscuntur; non tamen adgredi incautos potuerunt: quippe senes et cetera imbellis aetas, quum adventum hostium praesensissent, in ipsis

portarum angustiis armati occurrunt; et adversus quindecim millia militum non amplius centum iam effoetae aetatis viri pugnae se offerunt. Tantum animorum viriumque patriae et penatium conspectus subministrat, tantoque praesentia quam recordatione sui maiores spiritus largiuntur. Nam ut videre, inter quae et pro quibus starent, aut vincendum sibi aut moriendum censuerunt. Pauci igitur sustinuere senes aciem, cui par ante diem universa iuventus esse non potuit. In eo proelio duo duces hostium cecidere: quum interim Agesilai adventu nuntiato Thebani recessere. Nec bellum diu dilatum: siquidem Spartanorum iuventus senum virtute et gloria incensa teneri non potuit, quin ex continenti acie decerneret. Quum victoria Thebanorum esset, Epaminondas, dum non ducis tantum, verum etiam fortissimi militis officio fungitur, graviter vulneratur. Quo audito his ex dolore metus et illis ex gaudio stupor iniicitur: atque ita veluti ex placito consensu a proelio disceditur.

Cap. VIII. Post paucos deinde dies Epaminondas decedit: cum quo vires quoque reipublicae ceciderunt. Nam sicuti telo si primam aciem praefregeris, reliquo ferro vim nocendi sustuleris: sic illo, velut mucrone teli, ablato duce Thebanorum, rei quoque publicae vires hebetatae sunt: ut non tam illum amisisse, quam cum illo interiisse omnes viderentur. Nam neque hunc ante ducem ullum memorabile bellum gessere, nec postea virtutibus, sed cladibus insignes fuere: ut manifestum sit patriae gloriam et natam et exstinctam cum eo fuisse. Fuit autem incertum, vir melior an dux esset. Nam et imperium non sibi, sed patriae semper quaesivit; et pecuniae adeo parcus fuit, ut sumtus funeri defuerit. Gloriae quoque non cupidior quam pecuniae: quippe recu-

santi omnia imperia ingesta sunt: honoresque ita gessit, ut ornamentum non accipere, sed dare ipsi dignitati videretur. Iam litterarum studium, iam philosophiae doctrina tanta, ut mirabile videretur, unde tam insignis militiae scientia homini inter litteras nato. Neque ab hoc vitae proposito mortis ratio dissensit. Nam ut relatus in castra semianimis vocem spiritumque collegit, id unum a circumstantibus requisivit: *num cadenti sibi scutum ademisset hostis?* Quod ut servatum audivit, allatum, velut laborum gloriaeque socium, osculatus est. Iterum quaesivit, *utri vicissent.* Ut audivit, Thebanos, *bene habere se rem*, dixit: atque ita, velut gratulabundus patriae, exspiravit.

Cap. IX. Huius morte etiam Atheniensium virtus interoidit: siquidem amisso, cui aemulari consueverant, in segnitiam torporemque resoluti, non ut olim in classem et exercitus, sed in dies festos apparatusque ludorum reditus publicos effundunt; et cum actoribus nobilissimis poëtisque theatra celebrant, frequentius scenam quam castra visentes; versificatoresque meliores quam duces laudantes. Tunc vectigal publicum, quo antea milites et remiges alebantur, cum urbano populo dividi coeptum est. Quibus rebus effectum est, ut inter otia Graecorum sordidum et obscurum antea Macedonum nomen emergeret: et Philippus, obses triennio Thebis habitus, Epaminondae et Pelopidae virtutibus eruditus, regnum Macedoniae Graeciae et Asiae cervicibus, velut iugum servitutis, imponeret.

LIBER SEPTIMUS.

ARG. Cap. 1. Macedonia vetus. 2. Perdiccae domus. 3. Amyntas rex. Bubaris. 4—6. Regnum ad Philippum devenit.

Cap. I. Macedonia ante a nomine Emathionis regis, cuius prima virtutis experimenta in illis locis exstant, Emathia cognominata est. Huius sicuti incrementa modica, ita termini perangusti fuere. Populus Pelasgi, regio Bottia dicebatur. Sed postea virtute regum et gentis industria subactis primo finitimis, mox populis nationibusque, imperium adusque extremos Orientis terminos prolatum. In regione Paeonia, quae nunc portio est Macedoniae, regnasse fertur Pelegon, pater Asteropaei, cuius Troiano bello inter clarissimos vindices urbis nomen accepimus. Ex alio latere in Europa regnum Europus nomine tenuit. Sed et Caranus cum magna multitudine Graecorum sedes in Macedonia responso oraculi iussus quaerere, quum Emathiam venisset, urbem Edessam non sentientibus oppidanis propter imbrium et nebulae magnitudinem, gregem caprarum imbrem fugientium secutus, occupavit; revocatusque in memoriam oraculi, quo iussus erat *ducibus capris imperium quaerere,* regni sedem statuit; religioseque postea observavit, quocumque agmen moveret, ante signa easdem capras habere, coeptorum duces habiturus, quas regni habuerat auctores. Urbem Edessam ob memoriam muneris Aegeas, populum Aegeadas vocavit. Pulso deinde Mida (nam is quoque portionem Macedo-

niae tenuit) aliisque regibus pulsis, in locum omnium solus successit; primusque adunatis gentibus variorum populorum veluti unum corpus Macedoniae fecit; crescentique regno valida incrementorum fundamenta constituit.

Cap. II. Post hunc Perdicca regnavit, cuius et vita illustris et mortis postrema, veluti ex oraculo praecepta, memorabilia fuere: siquidem senex moriens Argeo filio monstravit locum, quo condi vellet; ibique non sua tantum, sed et succedentium sibi in regnum ossa poni iussit, praefatus, *quoad ibi conditae posterorum reliquiae forent, regnum in familia mansurum;* creduntque hac superstitione exstinctam in Alexandro stirpem, quia locum sepulturae mutaverit. Argeus moderate et cum amore popularium administrato regno successorem filium Philippum reliquit: qui immatura morte raptus, Aëropum parvulum admodum instituit heredem. Sed Macedonibus adsidua certamina cum Thracibus et Illyriis fuere; quorum armis veluti quotidiano exercitio indurati, gloria bellicae laudis finitimos terrebant. Igitur Illyrii infantiam regis pupilli contemnentes, bello Macedonas adgrediuntur. Qui proelio pulsi, rege suo in cunis prolato et pone aciem posito, acrius certamen repetivere: tamquam ideo victi fuissent antea, quod bellantibus sibi regis sui auspicia defuissent: futuri vel propterea victores, quod ex superstitione animum vincendi ceperant; simul et miseratio eos infantis tenebat, quem, si victi forent, captivum de rege facturi videbantur. Conserto itaque proelio, magna caede Illyrios fudere; ostenderuntque hostibus suis, priore bello regem Macedonibus, non virtutem defuisse. Huic Amyntas succedit et propria virtute et Alexandri filii egregia indole insigniter clarus: cui Alexandro tanta omnium virtu-

tum natura ornamenta exstitere, ut etiam Olympio certamine vario ludicrorum genere contenderit.

Cap. III. Quum interim Darius, rex Persarum, turpi ab Scythia fuga submotus, ne ubique deformis militiae damnis haberetur, mittit cum parte copiarum Megabazum ad subigendam Thraciam ceteraque eius tractus regna: quibus pro ignobili momento erat accessura Macedonia. Qui brevi tempore exsecuto regis imperio, legatis ad Amyntam, regem Macedoniae, missis, obsides in pignus futurae pacis dari sibi postulabat. Sed legati benigne excepti inter epulas ebrietate crescente rogant Amyntam, ut apparatui epularum adiiciat ius familiaritatis, adhibitis in convivium suis ac filii uxoribus: *id apud Persas haberi pignus ac foedus hospitii*. Quae ut venerunt, petulantius contrectantibus filius Amyntae, Alexander, rogat patrem, respectu aetatis ac gravitatis suae abiret convivio, pollicitus se hospitum temperaturum iocos. Quo digresso mulieres quoque paululum e convivio evocat, cultius exornaturus gratioresque reducturus. In quarum locum matronali habitu exornatos iuvenes supponit, eosque petulantiam legatorum ferro, quod sub veste gerebant, compescere iubet. Atque ita interfectis omnibus, ignarus rei Megabazus, quum legati non redirent, mittit eo cum exercitus parte Bubarem, ut in bellum facile et mediocre: dedignatus ipse ire, ne dehonestaretur proelio tam foedae gentis. Sed Bubares ante bellum amore filiae Amyntae captus omisso bello nuptias facit, depositisque hostilibus animis in adfinitatis iura succedit.

Cap. IV. Post discessum a Macedonia Bubaris, Amyntas rex decedit: cuius filio et successori Alexandro cognatio Bubaris non Darii tantum temporibus pacem praestitit, verum etiam Xerxem adeo conciliavit,

ut, quum Graeciam veluti tempestas quaedam occupasset, inter Olympum Haemumque montes totius regionis eum imperio donaverit. Sed nec virtute minus quam Persarum liberalitate regnum ampliavit. Per ordinem deinde successionis regnum Macedoniae ad Amyntam, fratris eius Menelai filium, pervenit. Hic quoque insignis industria et omnibus imperatoriis virtutibus instructus fuit: qui ex Eurydice tres filios sustulit, Alexandrum, Perdiccam et Philippum, Alexandri Magni Macedonis patrem, et filiam Euryonen: ex Gygaea autem Archelaum, Aridaeum, Menelaum. Cum Illyriis deinde et cum Olynthiis gravia bella gessit. Insidiis autem Eurydices uxoris, quae, nuptias generi pacta, occidendum virum regnumque adultero tradendum susceperat, occupatus fuisset, ni filia pellicatum matris et sceleris consilia prodidisset. Functus itaque tot periculis senex decessit, regno maximo ex filiis, Alexandro, tradito.

Cap. V. Igitur Alexander inter prima initia regni bellum ab Illyriis pacta mercede et Philippo fratre dato obside redemit. Interiecto quoque tempore per eumdem obsidem cum Thebanis gratiam pacis reconciliat: quae res Philippo maxima incrementa egregiae indolis dedit: siquidem Thebis triennio obses habitus, prima pueritiae rudimenta in urbe severitatis antiquae et in domo Epaminondae, summi et philosophi et imperatoris, deposuit. Nec multo post Alexander insidiis Eurydices matris appetitus occumbit; cui Amyntas in scelere deprehensae propter communes liberos, ignarus eisdem quandoque exitiosam fore, pepercerat. Frater quoque eius Perdicca pari insidiarum fraude decipitur. Indignum prorsus, libidinis causa liberos a matre vita privatos, quam scelerum suorum suppliciis liberorum

contemplatio vindicaverat. Perdiccae hoc indignior caedes videbatur, quod ei apud matrem misericordiam nec parvulus quidem filius conciliaverat. Itaque Philippus diu non regem, sed tutorem pupilli egit. At, ubi graviora bella imminebant serumque auxilium in exspectatione infantis erat, compulsus a populo regnum suscepit.

Cap. VI. Ut est ingressus imperium, magna de illo spes omnibus fuit et propter ipsius ingenium, quod magnum spondebat virum, et propter vetera Macedoniae fata, quae cecinerant, *uno ex Amyntae filiis regnante florentissimum fore Macedoniae statum:* cui spei scelus matris hunc residuum fecerat. Principio regni, quum hinc caedes fratrum indigne peremtorum, inde hostium multitudo; hinc insidiarum metus, inde inopia continuis bellis exhausti regni immaturam aetatem tironis urgerent: bella, quae velut conspiratione quadam ad opprimendam Macedoniam multarum gentium ex diversis locis uno tempore confluebant, quoniam omnibus par esse non poterat, dispensanda ratus, alia interposita pactione componit, alia redimit, facillimis quibusque adgressis, quorum victoria et militum trepidos animos firmaret et contemtum sibi hostium demeret. Primum illi cum Atheniensibus certamen fuit: quibus per insidias victis, metu belli gravioris, quum interficere omnes posset, incolumes sine pretio dimisit. Post hos bello in Illyrios translato, multa millia hostium caedit: urbem nobilissimam Larissam capit. Hinc Thessaliam non praedae cupiditate, sed quod exercitui suo robur Thessalorum equitum adiungere gestiebat, nihil minus quam bellum metuentem improvisus expugnat: unumque corpus equitum pedestriumque copiarum invicti exercitus fecit. Quibus rebus feliciter pro-

venientibus, Olympiadem, Neoptolemi, regis Molossorum, filiam, uxorem ducit, conciliante nuptias fratre patruele, altore virginis, Arruba, rege Molossorum, qui sororem Olympiadis Troada in matrimonium habebat: quae causa illi exitii malorumque omnium fuit. Nam, dum regni incrementa adfinitate Philippi adquisiturum se sperat, proprio regno ab eodem privatus in exilio consenuit. His ita gestis Philippus iam non contentus submovere bella, ultro etiam quietos lacessit. Quum Mothonam urbem oppugnaret, in praetereuntem de muris sagitta iacta dextrum oculum regis effodit. Quo vulnere nec segnior in bellum nec iracundior adversus hostes factus est: adeo ut interiectis diebus pacem deprecantibus dederit, nec moderatus tantum, verum etiam mitis adversus victos fuerit.

LIBER OCTAVUS.

ARG. Cap. 1. 2. Thebani contra Phocenses Philippum accersunt; 3. 4. 5. qui et Phocenses superat et reliquos Graecos opprimere conatur. 6. Eiusdem machinationes ad firmandum regnum.

Cap. I. Graeciae civitates, dum imperare singulae cupiunt, imperium omnes perdiderunt: quippe in mutuum exitium sine modo ruentes, omnibus perire quod singulae amitterent, non nisi oppressae senserunt: siquidem Philippus, rex Macedoniae, velut e specula quadam libertati omnium insidiatus, dum contentiones

civitatum alit, auxilium inferioribus ferendo, victos pariter victoresque subire regiam servitutem coëgit. Causa et origo huius mali Thebani fuere: qui, quum rerum potirentur, secundam fortunam imbecillo animo ferentes, victos armis Lacedaemonios et Phocenses, quasi parva supplicia caedibus et rapinis luissent, apud commune Graeciae concilium superbe accusaverunt. Lacedaemoniis crimini datum, quod arcem Thebanam induciarum tempore occupassent; Phocensibus, quod Boeotiam depopulati essent: prorsus quasi post arma et bellum locum legibus reliquissent. Quum iudicium arbitrio victorum exerceretur, tanta pecunia damnantur, quanta exsolvi non posset. Igitur Phocenses, quum agris, liberis coniugibusque privarentur, desperatis rebus, Philomelo quodam duce, velut deo irascentes, templum ipsum Apollinis Delphis occupavere. Inde auro et pecunia divites, conducto mercenario milite bellum Thebanis intulerunt. Factum Phocensium, tametsi omnes exsecrarentur propter sacrilegium, plus tamen invidiae Thebanis, a quibus ad hanc necessitatem compulsi fuerant, quam ipsis intulit. Itaque auxilia his et ab Atheniensibus et a Lacedaemoniis missa. Prima igitur congressione Philomelus Thebanos castris exuit. Sequenti proelio primus inter confertissimos dimicans cecidit, et sacrilegii poenas impio sanguine luit. In huius locum dux Onomarchus creatur.

Cap. II. Adversus quem Thebani Thessalique non ex civibus suis, ne victoris potentiam ferre non possent, sed Philippum, Macedoniae regem, ducem eligunt, et externae dominationi, quam in suis timuerunt, sponte succedunt. Igitur Philippus, quasi sacrilegii, non Thebanorum ultor esset, omnes milites coronas laureas sumere iubet, atque ita veluti deo duce in proelium pergit.

Phocenses insignibus dei conspectis, conscientia delictorum territi, abiectis armis fugam capessunt, poenasque violatae religionis sanguine et caedibus suis pendunt. Incredibile quantum ea res apud omnes nationes Philippo gloriae dedit: *illum vindicem sacrilegii, illum ultorem religionum; quod orbis viribus expiari debuit, solum qui piacula exigeret, exstitisse. Dignum itaque qui diis proximus habeatur, per quem deorum maiestas vindicata sit.* Sed Athenienses audito belli eventu, ne in Graeciam Philippus transiret, angustias Thermopylarum pari ratione, sicuti antea advenientibus Persis, occupavere, sed nequaquam simili aut virtute aut causa: siquidem tunc pro libertate Graeciae, nunc pro sacrilegio publico; tunc a rapina hostium templa vindicaturi, nunc adversus vindices templorum raptores defensuri: aguntque propugnatores sceleris, cuius turpe erat alios vindices fuisse: immemores prorsus, quod in dubiis rebus suis illo deo etiam consiliorum auctore usi fuerant; quod illo duce tot bella victores inierant, tot urbes auspicato condiderant, tantum imperium terra marique quaesierant; quod nihil sine maiestate numinis eius aut privatae umquam aut publicae rei gesserant. Tantum facinus admisisse ingenia omni doctrina exculta, pulcherrimis legibus institutisque formata, ut, quid posthac succensere iure barbaris possent, non haberent!

Cap. III. Sed nec Philippus melioris fidei adversus socios fuit: quippe veluti timens, ne ab hostibus sacrilegii scelere vinceretur, civitates, quarum paullo ante dux fuerat, quae sub auspiciis eius militaverant, quae gratulatae illi sibique victoriam fuerant, hostiliter occupatas diripuit; coniuges liberosque omnium sub corona vendidit; non deorum immortalium templis, non

aedibus sacris, non diis penatibus publicis privatisque, ad quos paullo ante ingressus hospitaliter fuerat, pepercit: prorsus ut non tam sacrilegii ultor exstitisse, quam sacrilegiorum licentiam quaesisse videretur. Inde veluti rebus egregie gestis in Chalcidicam traiicit: ubi bello pari perfidia gesto captisque per dolum et occisis finitimis regibus, universam provinciam imperio Macedoniae adiunxit. Deinde ab abolendam invidiae famam, qua insignis praeter ceteros tunc temporis habebatur, per regna mittit et opulentissimas civitates, qui opinionem sererent, regem Philippum magna pecunia locare et muros per civitates et fana et templa facienda, et ut per praecones susceptores sollicitarent. Qui quum in Macedoniam venissent, variis dilationibus frustrati, vim regiae maiestatis timentes, taciti proficiscebantur. Post haec Olynthios adgreditur: receperant enim per misericordiam post caedem unius duos fratres eius, quos Philippus ex noverca genitos veluti participes regni interficere gestiebat. Ob hanc igitur causam urbem antiquam et nobilem exscindit, et fratres olim destinato supplicio tradit, praedaque ingenti pariter et parricidii voto fruitur. Inde quasi omnia, quae agitasset animo, ei licerent, auraria in Thessalia, argenti metalla in Thracia occupat: et, ne quod ius vel fas inviolatum praetermitteret, piraticam quoque exercere instituit. His ita gestis forte evenit, ut eum fratres duo, reges Thraciae, non contemplatione iustitiae eius, sed invicem metuentes, ne alterius viribus accederet, disceptationum suarum iudicem eligerent. Sed Philippus, more ingenii sui, ad iudicium veluti ad bellum inopinantibus fratribus instructo exercitu supervenit, et regno utrumque non iudicis more, sed fraude latronis ac scelere spoliavit.

Cap. IV. Dum haec aguntur, legati Atheniensium

petentes pacem ad eum venerunt. Quibus auditis et ipse legatos Athenas cum pacis conditionibus misit: ibique ex commodo utrorumque pax facta. Ex ceteris quoque Graeciae civitatibus non pacis amore, sed belli metu legationes venere: siquidem crudescente ira Thessali Boeotiique orant, *ut professum adversum Phocenses ducem Graeciae exhibeat;* tanto odio Phocensium ardentes, ut obliti cladium suarum perire ipsi quam non perdere eos praeoptarent, expertamque Philippi crudelitatem pati, quam parcere hostibus suis mallent. Contra Phocensium legati, adhibitis Lacedaemoniis et Atheniensibus, bellum deprecabantur, cuius ab eo dilationem ter iam emerant. Foedum prorsus miserandumque spectaculum, Graeciam etiam nunc et viribus et dignitate orbis terrarum principem, regum certe gentiumque semper victricem et multarum adhuc urbium dominam, alienis excubare sedibus aut rogantem bellum aut deprecantem; in alterius ope omnem spem posuisse orbis terrarum vindices, eoque discordia sua civilibusque bellis redactos, ut adulentur ultro sordidam paullo ante clientelae suae partem: et haec potissimum facere Thebanos Lacedaemoniosque, antea inter se imperii, nunc gratiae imperantis aemulos. Philippus venditatione gloriae suae tantarum urbium fastidium agitat atque utros potius dignetur, aestimat. Secreto igitur auditis utrisque legationibus, his veniam belli pollicetur, iureiurando adactis, responsum nemini prodituros; illis contra, venturum se auxiliumque laturum; utrosque vetat parare bellum, aut metuere. Sic variato responso securis omnibus, Thermopylarum angustias occupat.

CAP. V. Tunc primum Phocenses, captos se fraude Philippi animadvertentes, trepidi ad arma confugiunt. Sed neque spatium erat instruendi belli nec tempus ad

contrahenda auxilia; et Philippus excidium minabatur, ni fieret deditio. Victi igitur necessitate pacta salute se dediderunt. Sed pactio eius fidei fuit, cuius antea fuerat deprecati belli promissio. Igitur caeduntur passim rapiunturque; non liberi parentibus, non coniuges maritis, non deorum simulacra templis suis relinquuntur. Unum tantum miseris solatium fuit, quod, quum Philippus portione praedae socios fraudasset, nihil rerum suarum apud inimicos viderunt. Reversus in regnum, ut pecora pastores nunc in hibernos, nunc in aestivos saltus traiiciunt, sic ille populos et urbes, ut illi vel replenda vel derelinquenda quaeque loca videbantur, ad libidinem suam transfert. Miseranda ubique facies et excidio similis erat. Non quidem pavor ille hostilis, nec discursus per urbem militum erat; non tumultus armorum, non bonorum atque hominum rapina: sed tacitus moeror et luctus, verentibus, ne ipsae lacrimae pro contumacia haberentur. Crescit dissimulatione ipsa dolor, hoc altius demissus, quo minus profiteri licet. Nunc sepulcra maiorum, nunc veteres penates, nunc tecta, in quibus geniti erant in quibusque genuerant, considerabant: miserantes nunc vicem suam, quod in eam diem vixissent, nunc filiorum, quod non post eam diem nati essent.

Cap. VI. Alios populos in finibus ipsis, hostibus opponit; alios in extremis regni terminis statuit; quosdam bello captos in supplementis urbium dividit. Atque ita ex multis gentibus nationibusque unum regnum populumque constituit. Compositis ordinatisque in Macedonia rebus, Dardanos ceterosque finitimos fraude captos expugnat. Sed nec a proximis manus abstinet: siquidem Arrubam, regem Epiri, uxori suae Olympiadi artissima cognatione iunctum, pellere regno statuit;

atque Alexandrum, privignum eius, uxoris Olympiadis fratrem, puerum honestae pulchritudinis, in Macedoniam nomine sororis arcessit, omnique studio sollicitatum spe regni, simulato amore ad stupri consuetudinem perpulit, maiora in eo obsequia habiturus sive conscientiae pudore sive regni beneficio. Quum igitur ad viginti annos pervenisset, ereptum Arrubae regnum puero admodum tradit, scelestus in utrumque. Nam nec in eo ius cognationis servavit, cui ademit regnum, et eum, cui dedit, impudicum fecit ante quam regem.

LIBER NONUS.

ARG. Cap. 1. Philippus Byzantium obsidet. 2. Scythas vincit, 3. 4. et Triballos; item Athenienses et Thebanos. 5. Graecia pacata, Persas aggressurus, 6. 7. interficitur. 8. Eius elogium.

CAP. I. In Graeciam Philippus quum venisset, sollicitatus paucarum civitatum direptione, et ex praeda modicarum urbium, quantae opes universarum essent, animo prospiciens, bellum toti Graeciae inferre statuit. Ad cuius emolumentum egregie pertinere ratus, si Byzantium, nobilem et maritimam urbem, receptaculum terra marique copiis suis futuram, in potestatem redegisset; eandem claudentem sibi portas obsidione cinxit. Haec namque urbs condita primo a Pausania, rege Spartanorum, et per septem annos possessa fuit; deinde variante victoria nunc Lacedaemoniorum, nunc Atheni-

ensium iuris habita est: quae incerta possessio effecit, ut nemine quasi suam auxiliis iuvante libertatem constantius tueretur. Igitur Philippus longa obsidionis mora exhaustus pecuniae commercium de piratica mutuatur. Captis itaque centum septuaginta navibus, mercibusque distractis, anhelantem inopiam paullulum recreavit. Deinde, ne unius urbis oppugnatione tantus exercitus tereretur, profectus cum fortissimis multas Chersonensium urbes expugnat; filiumque Alexandrum, decem et octo annos natum, ut sub militia patris tirocinii rudimenta deponeret, ad se arcessit. In Scythiam quoque praedandi causa profectus est, more negotiantium impensas belli alio bello refecturus.

Cap. II. Erat eo tempore rex Scytharum Atheas, qui quum bello Istrianorum premeretur, auxilium a Philippo per Apollonienses petiit, in successionem eum regni Scythiae adoptaturus: quum interim Istrianorum rex decedens et metu belli et auxiliorum necessitate Scythas solvit. Itaque Atheas remissis Macedonibus renuntiari Philippo iubet, *neque auxilium eius se petisse neque adoptionem mandasse: nam neque vindicta Macedonum egere Scythas, quibus meliores forent, neque heredem sibi incolumi filio deesse.* His auditis Philippus legatos ad Atheam mittit *impensae obsidionis portionem* petentes, *ne inopia deserere bellum cogatur; quod eo promtius eum facere debere, quod missis a se in auxilium eius militibus ne sumtum quidem viae, non modo officii pretia dederit.* Atheas inclementiam coeli et terrae sterilitatem causatus, quae non patrimoniis ditet Scythas, sed vix alimentis exhibeat, respondit *nullas sibi opes esse, quibus tantum regem expleat; et turpius putare parvo defungi quam totum abnuere: Scythas autem virtute animi et duritia corporis, non opibus censeri.* Quibus de-

risus Philippus, soluta obsidione Byzantii Scythica bella adgreditur, praemissis legatis, quo securiores faceret, qui nuntient Atheae: *dum Byzantium obsidet, vovisse se statuam Herculi; ad quam in ostio Istri ponendam se venire; pacatum accessum ad religionem dei* petens, *amicus ipse Scythis venturus.* Ille, *si voto fungi vellet, statuam sibi mitti* iubet: *non modo ut ponatur, verum etiam ut inviolata maneat,* pollicetur; *exercitum autem fines ingredi* negat *se passurum. Ac si invitis Scythis statuam ponat, eo digresso sublaturum versurumque aes statuae in aculeos sagittarum.* His utrimque irritatis animis proelium committitur. Quum virtute et numero praestarent Scythae, astu Philippi vincuntur. Viginti millia puerorum ac feminarum capta; pecoris magna vis, auri argentique nihil. Ea primum fides inopiae Scythicae fuit. Viginti millia nobilium equarum ad genus faciendum in Macedoniam missa.

Cap. III. Sed revertenti ab Scythia Triballi Philippo occurrunt; negant *se transitum daturos, ni portionem accipiant praedae.* Hinc iurgium et mox proelium; in quo ita in femore vulneratus est Philippus, ut per corpus eius equus interficeretur. Quum omnes occisum putarent, praeda amissa est. Ita Scythica, velut devota, spolia paene luctuosa Macedonibus fuere. Ubi vero ex vulnere primum convaluit, diu dissimulatum bellum Atheniensibus infert: quorum causae Thebani se iunxere, metuentes, ne victis Atheniensibus veluti vicinum incendium belli ad se transiret. Facta igitur inter duas paullo ante infestissimas civitates societate, legationibus Graeciam fatigant; *communem hostem* putant *communibus viribus submovendum; neque enim cessaturum Philippum, si prospere prima successerint, nisi omnem Graeciam domuerit.* Motae quaedam civitates

Atheniensibus se iungunt; quasdam autem ad Philippum belli metus traxit. Proelio commisso, quum Athenienses longe maiore militum numero praestarent, adsiduis bellis indurata virtute Macedonum vincuntur; non tamen immemores pristinae gloriae cecidere: quippe adversis vulneribus omnes loca, quae tuenda a ducibus acceperant, morientes corporibus texerunt. Hic dies universae Graeciae et gloriam dominationis et vetustissimam libertatem finivit.

Cap. IV. Huius victoriae callidè dissimulata laetitia est. Denique non solita sacra Philippus illa die fecit; non in convivio risit; non ludos inter epulas adhibuit; non coronas aut unguenta sumsit; et, quantum in illo fuit, ita vicit, ut victorem nemo sentiret. Sed nec regem se Graeciae, sed ducem appellari iussit. Atque ita inter tacitam laetitiam et dolorem hostium temperavit, ut neque apud suos exsultasse neque apud victos insultasse videretur. Atheniensibus, quos passus infestissimos fuerat, et captivos gratis remisit et bello consumtorum corpora sepulturae reddidit, reliquiasque funerum ut ad sepulcra maiorum deferrent, ultro hortatus est. Super haec Alexandrum filium cum amico Antipatro, qui pacem cum his amicitiamque iungerent, Athenas misit. Thebanorum porro non solum captivos, verum etiam interfectorum sepulturam vendidit. Principes civitatis alios securi percussit; alios in exsilium redegit, bonaque omnium occupavit. Pulsos deinde per iniuriam, in patriam restituit. Ex horum numero trecentos exsules iudices rectoresque civitati dedit: apud quos quum potentissimi quique rei eius ipsius criminis postularentur, quod per iniuriam se in exsilium egissent, huius constantiae fuerunt, ut omnes *se auctores* faterentur, *meliusque cum republica actum, quum damnati essent, quam*

quum restituti, contenderent. Mira prorsus audacia: de iudicibus vitae necisque suae, quemadmodum possunt, sententiam ferunt; contemnuntque absolutionem, quam dare inimici possunt; et, quoniam rebus nequeunt ulcisci, verbis usurpant libertatem.

Cap. V. Compositis in Graecia rebus Philippus omnium civitatum legatos ad formandum rerum praesentium statum evocari Corinthum iubet. Ibi pacis legem universae Graeciae pro meritis singularum civitatum statuit; conciliumque omnium, veluti unum senatum, ex omnibus legit. Soli Lacedaemonii et regem et leges contemserunt, servitutem, non pacem rati, quae non ipsis civitatibus conveniret, sed a victore ferretur. Auxilia deinde singularum civitatum describuntur: sive adiuvandus ea manu rex oppugnante aliquo foret, seu duce illo bellum inferendum. Neque enim dubium erat, imperium Persarum his apparatibus peti. Summa auxiliorum ducenta millia peditum fuere et equitum quindecim millia. Extra hanc summam et Macedoniae exercitus erat et confinis domitarum gentium barbaries. Initio veris tres duces in Asiam Persarum iuris praemittit, Parmenionem, Amyntam et Attalum, cuius sororem nuper, expulsa Alexandri matre Olympiade propter stupri suspicionem, in matrimonium receperat.

Cap. VI. Interea, dum auxilia a Graecia coëunt, nuptias Cleopatrae filiae et Alexandri, quem regem Epiri fecerat, celebrat. Dies erat pro magnitudine duorum regum, et collocantis filiam et uxorem ducentis, apparatibus insignis. Sed nec ludorum magnificentia deerat: ad quorum spectaculum Philippus quum sine custodibus corporis medius inter duos Alexandros, filium generumque, contenderet, Pausanias, nobilis ex Macedonibus adolescens, nemini suspectus, occupatis angustiis

Philippum in transitu obtruncat, diemque laetitiae destinatum foedum luctu funeris facit. Hic primis pubertatis annis stuprum per iniuriam passus ab Attalo fuerat; cuius indignitati haec etiam foeditas accesserat: nam perductum in convivium solutumque mero Attalus non suae tantum, verum et convivarum libidini velut scortum vile subiecerat, ludibriumque omnium inter aequales reddiderat. Hanc rem aegre ferens Pausanias querelam Philippo saepe detulerat. Quum variis frustrationibus non sine risu differretur et honoratum insuper ducatu adversarium cerneret, iram in ipsum Philippum vertit, ultionemque, quam ab adversario non poterat, ab iniquo iudice exegit.

Cap. VII. Creditum est etiam immissum ab Olympiade, matre Alexandri, fuisse; nec ipsum Alexandrum ignarum paternae caedis exstitisse: quippe non minus Olympiadem repudium et praelatam sibi Cleopatram quam stuprum Pausaniam doluisse. Alexandrum quoque regni aemulum fratrem ex noverca susceptum timuisse; eoque factum, ut in convivio antea primum cum Attalo, mox cum ipso patre iurgaret: adeo ut etiam stricto gladio eum Philippus consectatus sit, aegreque a filii caede amicorum precibus exoratus. Quamobrem Alexander ad avunculum se in Epirum cum matre, inde ad regem Illyriorum contulerat; vixque revocanti mitigatus est patri, precibusque cognatorum aegre redire compulsus. Olympias quoque fratrem suum Alexandrum, Epiri regem, in bellum subornabat: pervicissetque, ni filiae nuptiis pater generum occupasset. His stimulis irarum utrique Pausaniam de impunitate stupri sui querentem ad tantum facinus impulisse creduntur. Olympias certe fugienti percussori equos quoque praeparatos habuit. Ipsa deinde, audita regis nece, quum titulo

officii ad exsequias cucurrisset, in cruce pendentis Pausaniae capiti eadem nocte, qua venit, coronam auream imposuit: quod nemo alius audere, nisi haec, superstite Philippi filio potuisset. Paucos deinde post dies refixum corpus interfectoris super reliquias mariti cremavit et tumulum ei eodem fecit in loco, parentarique eidem quotannis incussa populo superstitione curavit. Post haec Cleopatram, a qua pulsa Philippi matrimonio fuerat, in gremio eius prius filia interfecta, finire vitam suspendio coëgit; spectaculoque pendentis ultionem potita est, ad quam per parricidium festinaverat. Novissime gladium, quo rex percussus est, Apollini sub nomine Myrtales consecravit: hoc enim nomen ante Olympiadis parvulae fuit. Quae omnia ita palam facta sunt, ut timuisse videatur, ne facinus ab ea commissum non probaretur.

Cap. VIII. Decessit Philippus quadraginta et septem annorum, quum annis viginti et quinque regnasset. Genuit ex Larissaea saltatrice filium Aridaeum, qui post Alexandrum regnavit. Habuit et alios multos ex variis matrimoniis regio more susceptos, qui partim fato, partim ferro periere. Fuit rex armorum quam conviviorum apparatibus studiosior; cui maximae opes erant instrumenta bellorum: divitiarum quaestu quam custodia sollertior. Itaque inter quotidianas rapinas semper inops erat. Misericordia in eo et perfidia pari iure dilectae. Nulla apud eum turpis ratio vincendi. Blandus pariter et insidiosus alloquio: qui plura promitteret quam praestaret; in seria et iocos artifex. Amicitias utilitate, non fide colebat. Gratiam fingere in odio, in gratia offensam simulare, instruere inter concordantes odia, apud utrumque gratiam quaerere solemnis illi consuetudo. Inter haec eloquentia et insignis oratio, acu-

minis et sollertiae plena: ut nec ornatui facilitas, nec facilitati inventionum deesset ornatus. Huic Alexander filius successit et virtute et vitiis patre maior. Itaque vincendi ratio utrique diversa. Hic aperta vi, ille artibus bella tractabat. Deceptis ille gaudere hostibus, hic palam fusis. Prudentior ille consilio, hic animo magnificentior. Iram pater dissimulare, plerumque etiam vincere: hic ubi exarsisset, nec dilatio ultionis nec modus erat. Vini nimis uterque avidus: sed ebrietatis diversa vitia. Patri mos erat etiam de convivio in hostem procurrere, manum conserere, periculis se temere offerre: Alexander non in hostem, sed in suos saeviebat. Quamobrem Philippum saepe vulneratum proelia remisere: hic amicorum interfector convivio frequenter excessit. Regnare ille cum amicis volebat, hic in amicos regna exercebat. Amari pater malle, hic metui. Litterarum cultus utrique similis. Sollertiae pater maioris, hic fidei. Verbis atque oratione Philippus, hic rebus moderatior. Parcendi victis filio animus et promtior et honestior; ille nec sociis abstinebat. Frugalitati pater, luxuriae filius magis deditus erat. Quibus artibus orbis imperii fundamenta pater iecit, operis totius gloriam filius consummavit.

LIBER DECIMUS.

ARG. Cap. 1. 2. Artaxerxis postrema fata 3. Ochus. Codomannus, contra quem Alexander.

CAP. I. Artaxerxi, regi Persarum, ex pellicibus centum et quindecim filii fuere, sed tres tantum iusto

matrimonio suscepti, Darius, Ariarates et Ochus. Ex his Darium contra morem Persarum, apud quos rex non nisi morte mutatur, per indulgentiam pater regem vivus fecit, nihil sibi ablatum existimans, quod in filium contulisset, sinceriusque gaudium ex procreatione capturus, si insignia maiestatis suae vivus in filio conspexisset. Sed Darius post nova paternae pietatis exempla interficiendi patris consilium cepit: sceleratus, si solus parricidium cogitasset; tanto sceleratior, quod in societatem facinoris adsumtos quinquaginta fratres fecit parricidas. Ostenti prorsus genus, ubi in tanto populo non solum sociari, verum etiam sileri parricidium potuit, ut ex quinquaginta liberis nemo inventus sit, quem aut paterna maiestas aut veneratio senis aut indulgentia patris a tanta immanitate revocaret. Adeone vile paternum nomen apud tot numero filios fuit, ut, quorum praesidio tutus etiam adversus hostes esse debuerat, eorum insidiis circumventus tutior ab hostibus quam a filiis fuerit?

Cap. II. Causa parricidii sceleratior ipso parricidio fuit: occiso quippe Cyro fraterno bello, cuius mentio supra habita est, Aspasiam, pellicem eius, rex Artaxerxes in matrimonium receperat. Hanc patrem cedere sibi, sicuti regnum, Darius postulaverat: qui pro indulgentia sua in liberos primo facturum se dixerat, mox poenitentia ductus, ut honeste negaret, quod temere promiserat, Solis eam sacerdotio praefecit, quo perpetua illi ab omnibus viris pudicitia imperabatur. Hinc exacerbatus iuvenis in iurgia primo patris erupit; mox facta cum fratribus coniuratione, dum patri insidias parat, deprehensus cum sociis poenas parricidii diis paternae maiestatis ultoribus dedit. Coniuges quoque omnium cum liberis, ne quod vestigium tanti sceleris exstaret,

interfectae. Post haec Artaxerxes morbo ex dolore contracto decedit, rex quam pater felicior.

Cap. III. Hereditas regni Ocho tradita, qui timens parem coniurationem regiam cognatorum caede et strage principum replet, nulla, non sanguinis, non sexus, non aetatis misericordia permotus: scilicet ne innocentior fratribus parricidis haberetur. Atque ita veluti purificato regno bellum Cadusiis infert. In eo quum adversus provocatorem hostium Codomannus quidam cum omnium favore processisset, hoste caeso victoriam suis pariter et prope amissam gloriam restituit. Ob haec decora idem Codomannus praeficitur Armeniis. Interiecto deinde tempore post mortem Ochi regis ob memoriam pristinae virtutis rex a populo constituitur, Darii nomine, ne quid regiae maiestati deesset, honoratus; bellumque cum Alexandro Magno diu variante fortuna magna virtute gessit. Postremo victus ab Alexandro et a cognatis occisus vitam pariter cum Persarum regno finivit.

LIBER XI.

ARG. Cap. 1. 2. Fit rex Macedonum Alexander. 3. 4. Graeciam pacat. 5. Persis bellum infert. 6. Pugna ad Granicum. 7. Nodus Gordius. 8. Alexander in Cilicia. 9. Pugna ad Issum. 10. Macedonum luxus. 11. Alexander ad Hammonis oraculum. 12. 13. 14. Pugna ad Arbela. 15. Obitus Codomanni.

Cap. I. In exercitu Philippi sicuti variae gentes erant, ita eo occiso diversi motus animorum fuere: alii

quippe iniusta servitute oppressi ad spem se libertatis erigebant: alii taedio longinquae militiae remissam sibi expeditionem gaudebant; nonnulli facem nuptiis filiae accensam rogo patris subditam dolebant. Amicos quoque tam subita mutatione rerum haud mediocris metus ceperat, reputantes nunc provocatam Asiam, nunc Europam nondum perdomitam, nunc Illyrios et Thracas et Dardanos ceterasque barbaras gentes fidei dubiae et mentis infidae: qui omnes populi si pariter deficiant, resisti nullo modo posse. Quîs rebus veluti medela quaedam interventus Alexandri fuit: qui pro concione ita vulgus omne consolatus hortatusque pro tempore est, ut et metum timentibus demeret et in spem omnes impelleret. Erat hic annos viginti natus: in qua aetate ita moderate de se multa pollicitus est, ut appareret plura eum experimentis reservare. Macedonibus immunitatem cunctarum rerum praeter militiae vacationem dedit: quo facto tantum sibi favorem omnium conciliavit, ut corpus hominis, non virtutem regis mutasse se dicerent.

Cap. II. Prima illi cura paternarum exsequiarum fuit; in quibus ante omnia caedis conscios ad tumulum patris occidi iussit. Soli Alexandro Lyncistarum, fratri, pepercit, servans in eo auspicium dignitatis suae: nam regem eum primus salutaverat. Aemulum quoque imperii, Caranum, fratrem ex noverca susceptum, interfici curavit. Inter initia multas gentes rebellantes compescuit; orientes nonnullas seditiones exstinxit. Quibus rebus erectus citato gradu in Graeciam contendit: ubi exemplo patris Corinthum evocatis civitatibus, dux in locum eius substituitur. Inchoatum deinde a patre Persicum bellum adgreditur: in cuius apparatu occupato nuntiatur *Athenienses et Thebanos ab eo ad Persas*

defecisse, auctoremque eius defectionis magno auri pondere a Persis corruptum Demosthenem oratorem exstitisse: qui Macedonum deletas omnes cum rege copias a Triballis adfirmaverit, producto in concionem auctore, qui in eo proelio, in quo rex ceciderit, se quoque vulneratum diceret. Qua opinione mutatos omnium ferme civitatum animos esse; praesidia Macedonum obsideri. Quibus motibus occursurus tanta celeritate instructo paratoque exercitu Graeciam oppressit, ut, quem venire non senserant, videre se vix crederent.

Cap. III. In transitu hortatus Thessalos fuerat, beneficiorumque Philippi patris, maternaeque suae cum his ab Aeacidarum gente necessitudinis admonuerat. Cupide haec Thessalis audientibus exemplo patris dux universae gentis creatus erat et vectigalia omnia reditusque suos ei tradiderant. Sed Athenienses, sicuti primi defecerant, ita primi poenitere coeperunt, contemtum hostis in admirationem vertentes pueritiamque Alexandri spretam antea supra virtutem veterum ducum extollentes. Missis itaque legatis bellum deprecantur; quibus auditis et graviter increpatis Alexander bellum remisit. Inde Thebas exercitum convertit, eadem indulgentia usurus, si parem poenitentiam invenisset. Sed Thebani armis, non precibus nec deprecatione usi sunt. Itaque victi gravissima quaeque supplicia miserrimae captivitatis experti sunt. In consilio quum de excidio urbis deliberaretur, Phocenses et Plataeenses et Thespienses et Orchomenii, Alexandri socii victoriaeque participes, excidia urbium suarum crudelitatemque Thebanorum referebant; studia in Persas non praesentia tantum, verum et vetera adversus Graeciae libertatem increpantes: *quamobrem odium eos omnium populorum esse, quod vel ex eo manifestari, quod iureiurando se*

omnes obstrinxerint, ut victis Persis Thebas diruerent. Adiiciunt et scelerum priorum fabulas, quibus omnes scenas repleverint, ut non praesenti tantum perfidia, verum et vetere infamia invisi forent.

Cap. IV. Tunc Cleadas, unus ex captivis, data potestate dicendi: *non a rege defecisse, quem interfectum audierint, sed a regis heredibus: quidquid in eo sit admissum, crudelitatis, non perfidiae culpam esse; cuius tamen iam magna se supplicia pependisse deleta iuventute: nunc senum feminarumque sicuti infirmum, ita innoxium restare vulgus, quod ipsum stupris contumeliisque ita vexatum esse, ut nihil amarius unquam sint passi; nec iam pro civibus se, qui tam pauci remanserint, orare, sed pro innoxio patriae solo et pro urbe, quae non viros tantum, verum et deos genuerit.* Privata etiam regem superstitione deprecatur geniti apud ipsos Herculis, unde originem gens Aeacidarum trahat, actaque Thebis a patre eius Philippo pueritia: rogat *urbi parcat, quae maiores eius partim apud se genitos deos adoret, partim educatos summae maiestatis reges viderit.* Sed potentior fuit ira quam preces. Itaque urbs diruitur; agri inter victores dividuntur; captivi sub corona venduntur; quorum pretium non ex ementium commodo, sed ex inimicorum odio extenditur. Miseranda res Atheniensibus visa: itaque portas refugiis profugorum contra interdictum regis aperuere. Quam rem ita graviter tulit Alexander, ut secunda legatione denuo bellum deprecantibus ita demum remiserit, ut oratores et duces, quorum fiducia toties rebellent, sibi dedantur: paratisque Atheniensibus, ne cogantur subire bellum, eo res deducta est, ut retentis oratoribus duces in exsilium agerentur; qui ex continenti ad Darium profecti non mediocre momentum Persarum viribus accessere.

Cap. V. Proficiscens ad Persicum bellum omnes novercae suae cognatos, quos Philippus in excelsiorem dignitatis locum provehens imperiis praefecerat, interfecit. Sed nec suis, qui apti regno videbantur, pepercit, ne qua materia seditionis, procul se agente, in Macedonia remaneret; et reges stipendiarios conspectioris ingenii ad commilitium secum trahit, segniores ad tutelam regni relinquit. Adunato deinde exercitu naves onerat; unde conspecta Asia incredibili ardore mentis accensus duodecim aras deorum in belli vota statuit. Patrimonium omne suum, quod in Macedonia Europaque habebat, amicis dividit, *sibi Asiam sufficere,* praefatus. Priusquam ulla navis litore excederet, hostias caedit, petens *victoriam bello, quo toties a Persis petitae Graeciae ultor electus sit: quibus longa iam satis et matura imperia contigisse, quorumque tempus esse vices excipere melius acturos.* Sed nec exercitus eius alia quam regis animorum praesumtio fuit: quippe obliti omnes coniugum liberorumque et longinquae domo militiae, Persicum aurum et totius Orientis opes iam quasi suam praedam ducebant; nec belli periculorumque, sed divitiarum meminerant. Quum delati in continentem essent, primus Alexander iaculum velut in hostilem terram iecit, armatusque de navi tripudianti similis prosiluit; atque ita hostias caedit, precatus, *ne se regem illae terrae invitae accipiant.* In Ilio quoque ad tumulos eorum, qui Troiano bello ceciderant, parentavit.

Cap. VI. Inde hostem petens milites a populatione Asiae prohibuit, *parcendum suis rebus,* praefatus, *nec perdenda ea, quae possessuri venerint.* In exercitu eius fuere peditum triginta duo millia, equitum quatuor millia quingenti, naves centum octoginta duae. Hac tam parva manu universum terrarum orbem utrum admira-

bilius vicerit an adgredi ausus fuerit, incertum est. Quum ad tam periculosum bellum exercitum legeret, non iuvenes robustos nec primum florem aetatis, sed veteranos, plerosque etiam emeritae militiae, qui cum patre patruisque militaverant, elegit: ut non tam milites quam magistros militiae electos putares. Ordines quoque nemo nisi sexagenarius duxit: ut, si principia castrorum cerneres, senatum te alicuius priscae reipublicae videre diceres. Itaque nemo in proelio fugam, sed victoriam cogitavit; nec in pedibus cuiquam spes, sed in lacertis fuit. Contra rex Persarum Darius fiducia virium nil astu agere, adfirmans suis *occulta consilia victoriae furtivae convenire:* nec hostem regni finibus arcere, sed in intimum regnum accipere, gloriosius ratus repellere bellum quam non admittere. Prima igitur congressio in campis Adrastiis fuit. In acie Persarum sexcenta millia militum fuere; quae non minus arte Alexandri quam virtute Macedonum superata, terga verterunt. Magna itaque caedes Persarum fuit. De exercitu Alexandri novem pedites, centum viginti equites cecidere: quos rex impense ad ceterorum exemplum humatos statuis equestribus donavit cognatisque eorum immunitates dedit. Post victoriam maior pars Asiae ad eum defecit. Gessit et plura bella cum praefectis Darii, quos iam non tam armis quam terrore nominis sui vicit.

Cap. VII. Dum haec aguntur, interim indicio captivi ad eum defertur *insidias ei ab Alexandro Lyncistarum,* genero Antipatri, qui praepositus Macedoniae erat, *parari*. Ob quam causam timens, ne quis interfecto eo in Macedonia motus oriretur, in vinculis eum habuit. Post haec Gordion urbem petit, quae posita est inter Phrygiam maiorem et minorem: cuius urbis potiundae non tam propter praedam cupido eum cepit, sed quod au-

dierat in ea urbe in templo Iovis iugum Gordii positum; *cuius nexum si quis solvisset, eum tota Asia regnaturum* antiqua oracula cecinisse. Huius rei causa et origo illa fuit. Gordius quum in his regionibus bubus conductis araret, aves eum omnis generis circumvolare coeperunt. Profectus ad consulendos augures vicinae urbis, obviam in porta habuit virginem eximiae pulchritudinis; percontatus eam, *quem potissimum augurem consuleret:* illa audita causa consulendi, gnara artis ex disciplina parentum, *regnum ei portendi* respondit; polliceturque *se et matrimonii et spei sociam.* Tam pulchra conditio prima regni felicitas videbatur. Post nuptias inter Phrygas orta seditio est. Consulentibus de fine discordiarum oracula responderunt *regem discordiis opus esse.* Iterato quaerentibus de persona regis, iubentur eum regem observare, quem reversi primum in templum Iovis euntem plaustro reperissent. Obvius illis Gordius fuit, statimque eum regem consalutant. Ille plaustrum, quo vehenti regnum delatum fuerat, in templo Iovis positum maiestati regiae consecravit. Post hunc filius Mida regnavit, qui ab Orpheo sacrorum solemnibus initiatus Phrygiam religionibus implevit: quibus tutior omni vita quam armis fuit. Igitur Alexander capta urbe quum in templum Iovis venisset, iugum plaustri requisivit: quo exhibito quum capita loramentorum intra nodos abscondita reperire non posset, violentius oraculo usus gladio loramenta caedit: atque ita resolutis nexibus latentia in nodis capita invenit.

Cap. VIII. Haec illi agenti nuntiatur Darium cum ingenti exercitu adventare. Itaque timens angustias magna celeritate Taurum transcendit; in qua festinatione quingenta stadia cursu fecit. Quum Tarsum venisset, captus Cydni fluminis amoenitate per mediam urbem influentis,

proiectis armis, plenus pulveris ac sudoris in praefrigidam undam se proiecit. Tum repente tantus nervos eius occupavit rigor, ut interclusa voce non spes modo remedii, sed nec dilatio periculi inveniretur. Unus erat ex medicis, nomine Philippus, qui solus remedium polliceretur; sed et ipsum Parmenionis pridie a Cappadocia missae epistolae suspectum faciebant: qui ignarus infirmitatis Alexandri scripserat, *a Philippo medico caveret: nam corruptum illum a Dario ingenti pecunia esse.* Tutius tamen ratus, dubiae se fidei medici credere quam indubitato morbo perire. Accepto igitur poculo epistolas medico tradidit; atque ita inter bibendum oculos in vultum legentis intendit. Ut securum conspexit, laetior factus est sanitatemque quarta die recepit.

CAP. IX. Interea Darius cum quadringentis millibus peditum ac centum millibus equitum in aciem procedit. Movebat haec multitudo hostium, respectu paucitatis suae, Alexandrum: sed interdum reputabat, quantas res cum ista paucitate gessisset quantosque populos fudisset. Itaque quum spes metum vinceret, periculosius differre bellum ratus, ne desperatio suis cresceret, circumvectus suos singulas gentes diversa oratione adloquitur: Illyrios et Thracas opum ac divitiarum ostentatione, Graecos veterum bellorum memoria internecivique cum Persis odii accendebat; Macedones autem nunc Europae victae admonet, nunc Asiae expetitae: nec inventos illis toto orbe pares viros gloriatur: ceterum et laborum finem hunc et gloriae cumulum fore. Atque inter haec identidem consistere aciem iubet, ut hac mora consuescant oculis turbam hostium sustinere. Nec Darii segnis opera in ordinanda acie fuit: quippe omissis ducum officiis ipse omnia circumire, singulos hortari, veteris gloriae Persarum imperiique perpetuae

a diis immortalibus datae possessionis admonere. Post haec proelium ingentibus animis committitur. In eo uterque rex vulneratur. Tamdiu certamen anceps fuit, quoad fugeret Darius. Exinde caedes Persarum secuta est. Caesa sunt peditum unum et sexaginta millia, equitum decem millia; capta quadraginta millia. Ex Macedonibus cecidere pedestres centum triginta, equites centum quinquaginta. In castris Persarum multum auri ceterarumque opum inventum. Inter captivos castrorum mater et uxor eademque soror et filiae duae Darii fuere. Ad quas visendas hortandasque quum Alexander venisset, conspectis armatis invicem se amplexae, velut statim morituræ, comploratiouem ediderunt. Provolutae deinde genibus Alexandri non mortem, sed, dum Darii corpus sepeliant, dilationem mortis deprecantur. Motus tanta mulierum pietate Alexander et Darium vivere dixit et timentibus mortis metum demsit, easque haberi ut reginas praecepit; filias quoque non sordidius dignitate patris sperare matrimonium iussit.

Cap. X. Post haec, opes Darii divitiarumque apparatum contemplatus, admiratione tantarum rerum capitur. Tunc primum luxuriosa convivia et magnificentiam epularum sectari, tunc Barsinen captivam diligere propter formae pulchritudinem coepit: a qua postea susceptum puerum Herculem vocavit. Memor tamen adhuc Darium vivere, Parmenionem ad occupandam Persicam classem, aliosque amicos ad recipiendas Asiae civitates misit: quae statim audita fama victoriae ipsis Darii praefectis cum auri magno pondere tradentibus se in potestatem victorum venerunt. Tunc in Syriam proficiscitur: ubi obvios cum infulis multos Orientis reges habuit. Ex his pro meritis singulorum alios in societatem recepit, aliis regnum ademit suffectis in loca eorum

novis regibus. Insignis praeter ceteros fuit Abdalonimus, rex ab Alexandro Sidoniae constitutus: quem Alexander, quum operas oblocare ad puteos exhauriendos hortosque irrigandos solitus esset, misere vitam exhibentem, regem fecerat, spretis nobilibus, ne generis id, non dantis beneficium putarent. Tyriorum civitas quum coronam auream magni ponderis per legatos in titulum gratulationis Alexandro misisset, grate munere accepto *Tyrum se ire velle ad vota Herculi reddenda* dixit. Quum legati *rectius id eum Tyro vetere et antiquiore templo facturum* dicerent, deprecantes eius introitum: ita exarsit, ut urbi excidium minaretur; confestimque exercitu insulae applicato, non minus animosis Tyriis fiducia Carthaginiensium, bello excipitur. Augebat enim Tyriis animos Didonis exemplum, quae Carthagine condita tertiam partem orbis quaesisset: turpe ducentes, si feminis suis plus animi fuisset in imperio quaerendo quam sibi in tuenda libertate. Amota igitur imbelli aetate Carthaginem et arcessitis mox auxiliis non magno post tempore per proditionem capiuntur.

Cap. XI. Inde Rhodum Alexander, Aegyptum Ciliciamque sine certamine recipit. Ad Iovem deinde Hammonem pergit consulturus et de eventu futurorum et de origine sua. Namque mater eius Olympias confessa viro suo Philippo fuerat: *Alexandrum non ex eo se, sed ex serpente ingentis magnitudinis concepisse*. Denique Philippus ultimo prope vitae suae tempore *filium suum non esse* palam praedicaverat. Qua ex causa Olympiadem, velut stupri compertam, repudio dimiserat. Igitur Alexander cupiens originem divinitatis adquirere, simul et matrem infamia liberare, per praemissos subornat antistites, quid sibi responderi vellet. Ingredientem templum statim antistites ut Hammonis filium salutant. Ille

laetus dei adoptione hoc se patre censeri iubet. Rogat deinde, *an omnes interfectores parentis sui sit ultus.* Respondetur *patrem eius nec posse interfici, nec mori: regis Philippi peractam plene ultionem esse.* Tertia interrogatione poscenti *victoriam omnium bellorum possessionemque terrarum, dari* respondetur. Comitibus quoque suis responsum, *ut Alexandrum pro deo, non pro rege colerent.* Hinc illi aucta insolentia mirusque animo increvit tumor, ex[illegible]ta comitate, quam et Graecorum litteris et Macedonum institutis didicerat. Reversus ab Hammone Alexandriam condidit et coloniam Macedoniam caput esse Aegypti iubet.

Cap. XII. Darius, quum Babyloniam profugisset, per epistolas Alexandrum precatur, *redimendarum sibi captivarum potestatem faciat,* inque eam rem magnam pecuniam pollicetur. Sed Alexander in pretium captivarum regnum omne, non pecuniam, petit. Interiecto tempore aliae epistolae Darii Alexandro redduntur, quibus filiae matrimonium et regni portio offertur. Sed Alexander *sua sibi dari* rescripsit; iussitque *supplicem venire et regni arbitria victori permittere.* Tum spe pacis amissa bellum Darius reparat; cum quadringentis millibus peditum et centum millibus equitum obviam vadit Alexandro. In itinere nuntiatur *uxorem eius ex collisione abiecti partus decessisse, eiusque mortem illacrimatum Alexandrum exsequiasque benigne prosecutum, idque eum non amoris, sed humanitatis causa fecisse. Nam semel tantum eam Alexandro visam esse, quum matrem filiasque eius parvulas frequenter consolaretur.* Tunc se ratus vere victum, quum post tot proelia etiam beneficiis ab hoste superaretur, gratumque sibi esse, si vincere nequeat, quod a tali potissimum vinceretur. Scribit itaque et tertias epistolas et gratias agit, quod

nihil in suos hostile fecerit. Offert deinde maiorem partem regni usque flumen Euphraten et alteram filiam uxorem; pro reliquis captivis triginta millia talentûm. Ad haec Alexander *gratiarum actionem ab hoste supervacaneam esse* respondit; *nec a se quidquam factum in hostis adulationem, nec quod in dubios belli exitus aut in leges pacis sibi lenocinia quaereret; sed animi magnitudine, qua didicerit adversus vires hostium, non adversus calamitates contendere*; polliceturque *praestaturum se ea Dario, si secundus sibi, non par haberi velit. Ceterum neque mundum posse duobus solibus regi, neque orbem summa duo regna salvo statu terrarum habere: proinde aut deditionem ea die aut in posteram aciem paret; nec polliceatur sibi aliam, quam sit expertus, victoriam.*

CAP. XIII. Postera die aciem producunt; quum repente ante proelium confectum curis Alexandrum somnus arripuit. Quum ad pugnam solus rex deesset, a Parmenione aegre excitatus, quaerentibus somni causas omnibus inter pericula, cuius etiam in otio semper parcior fuerit: *magno se aestu liberatum* ait, *somnumque sibi a repentina securitate datum, quod liceat cum omnibus Darii copiis confligere; veritum se longam belli moram, si Persae exercitum divisissent.* Ante proelium utraque acies hostibus spectaculo fuit. Macedones multitudinem hominum, corporum magnitudinem armorumque pulchritudinem mirabantur: Persae a tam paucis victa suorum tot millia stupebant. Sed nec duces circumire suos cessabant: Darius *vix denis armatis singulos hostes, si divisio fieret, evenire* dicebat; Alexander Macedonas monebat, *ne multitudine hostium, ne corporis magnitudine vel coloris novitate moverentur: tantum meminisse* iubet, *cum iisdem se tertio pugnare; nec*

meliores factos putarent fuga, quum in aciem secum tam tristem memoriam caedium suarum et tantum sanguinis duobus proeliis fusi ferrent; et quemadmodum Dario maiorem turbam hominum esse, sic virorum sibi. Hortatur, *spernant illam aciem auro et argento fulgentem, in qua plus praedae quam periculi sit; quum victoria non armorum decore, sed ferri virtute quaeratur.*

Cap. XIV. Post haec proelium committitur. Macedones in ferrum cum contemtu toties a se victi hostis ruebant: contra Persae mori quam vinci praeoptabant. Raro ullo proelio tantum sanguinis fusum est. Darius quum vinci suos videret, mori voluit et ipse; sed a proximis fugere compulsus est. Suadentibus deinde quibusdam, ut pons Cydni fluminis ad iter hostium impediendum intercluderetur: *non ita se saluti suae velle consultum* ait, *ut tot millia sociorum hosti obiiciat: debere et aliis fugae viam patere, quae patuerit sibi.* Alexander autem periculosissima quaeque adgrediebatur; et, ubi confertissimos hostes acerrime pugnare conspexisset, eo se semper ingerebat, periculaque sua esse, non militum volebat. Hoc proelio Asiae imperium rapuit, quinto post acceptum regnum anno: cuius tanta felicitas fuit, ut post hoc nemo rebellare ausus sit, patienterque Persae post imperium tot annorum iugum servitutis acceperint. Donatis refectisque militibus triginta quatuor diebus praedam recognovit. In urbe deinde Susa quadraginta millia talentûm invenit. Expugnat et Persepolin, caput Persici regni, urbem multis annis illustrem refertamque orbis terrarum spoliis, quae interitu eius primum apparuere. Inter haec octingenti admodum Graeci occurrunt Alexandro, qui poenam captivitatis truncata corporis parte tulerant; rogantes, *ut, sicuti Graeciam, se quoque ab hostium crudelitate vin-*

dicaret. Data potestate redeundi agros accipere maluerunt, ne non tam gaudium parentibus quam detestandum sui conspectum reportarent.

CAP. XV. Interea Darius in gratiam victoris a cognatis suis aureis compedibus catenisque in vico Parthorum Thara vincitur: credo ita diis immortalibus iudicantibus, ut in terra eorum, qui successuri imperio erant, Persarum regnum finiretur. Alexander quoque citato cursu postera die supervenit; ibique cognovit Darium clauso vehiculo per noctem exportatum. Iusso itaque exercitu subsequi, cum sex millibus equitum fugientem insequitur; in itinere multa et periculosa proelia facit. Emensus deinde multa millia passuum quum nullum Darii indicium reperisset, respirandi equis data potestate unus ex militibus, dum ad fontem proximum pergit, in vehiculo Darium multis quidem vulneribus confossum, sed spirantem adhuc invenit: qui, applicito captivo, quum civem ex voce cognovisset, *id saltem praesentis fortunae solatium habere se* dixit, *quod apud intellecturum locuturus esset, nec incassum postremas voces emissurus*. Perferri haec Alexandro iubet: *se nullis in eum meritorum officiis, maximorum illi debitorem mori, quod in matre liberisque suis regium eius, non hostilem animum expertus, felicius hostem quam cognatos propinquosque sortitus sit: quippe matri et liberis suis ab eodem hoste vitam datam, sibi a cognatis ereptam, quibus et vitam et regna dederit. Quamobrem gratiam illis eam futuram, quam ipse victor volet. Alexandro referre se, quam solam moriens potest, gratiam: precari superûm inferûmque numina et regales deos, uti illi terrarum omnium victori contingat imperium. Pro se iustam magis quam gravem sepulturae veniam orare. Quod ad ultionem pertineat, iam non suam, sed exempli*

communemque omnium regum esse causam, quam negligere illi et indecorum et periculosum esse: quippe quum in altero iustitiae eius, in altero etiam utilitatis causa versetur. In quam rem unicum pignus fidei regiae, dexteram se ferendam Alexandro dare. Post haec porrecta manu exspiravit. Quae ubi Alexandro nuntiata sunt, viso corpore defuncti, tam indignam illo fastigio mortem lacrimis prosecutus est, corpusque regio more sepeliri et reliquias eius maiorum tumulis inferri iussit.

LIBER XII.

ARG. Cap. 1. Absente Alexandro Graecia rebellat. 2. Regis Epirotae Alexandri in Italiam expeditio. Scythae. 3. Alexandri magni luxuria. 4. Macedonum tumultus. 5. Alexander quae porro egerit. 6. Cliti nex. 7. Alexander Bacchi vestigia sequitur. 8. Porum superat. 9. 10. In Sugambrorum oppido vitae periculum adit. 11. Eius munificentia. 12. Hephaestio. 13. 14. 15. Alexandri mors, 16. et elogium.

Cap. I. Alexander in persequendo Dario amissos milites magnis funerum impensis extulit; reliquis expeditionis eius sociis tredecim millia talentûm divisit. Equorum maior pars aestu amissa, inutilesque etiam, qui superfuerant, facti. Pecunia omnis, centum nonaginta millia talentûm, Ecbatana congesta eique Parmenio praepositus. Dum haec aguntur, epistolae Antipatri Macedonia ei redduntur, quibus bellum Agidis, regis Spartanorum, in Graecia; bellum Alexandri, regis Epiri, in Italia,

bellum Zopyrionis, praefecti eius in Scythia, continebatur. Quibus varie adfectus plus tamen laetitiae cognitis mortibus duorum aemulorum regum, quam doloris amissi cum Zopyrione exercitus suscepit. Namque post profectionem Alexandri Graecia ferme omnis in occasionem recuperandae libertatis ad arma concurrerat, auctoritatem Lacedaemoniorum secuta, qui Philippi Alexandrique et pacem soli spreverant et leges respuerant. Dux huius belli Agis, rex Lacedaemoniorum, fuit: quem motum Antipater contractis militibus in ipso ortu oppressit. Magna tamen utrimque caedes fuit. Agis rex, quum suos terga dantes videret, dimissis satellitibus, ut Alexandro felicitate, non virtute inferior videretur, tantam stragem hostium edidit, ut agmina interdum fugaret. Ad postremum, etsi a multitudine victus, gloria tamen omnes vicit.

Cap. II. Porro Alexander, rex Epiri, in Italiam, a Tarentinis auxilia adversus Bruttios deprecantibus sollicitatus, ita cupide profectus fuerat, veluti in divisione orbis terrarum Alexandro Olympiadis, sororis suae, filio Oriens, sibi Occidens sorte contigisset: non minorem rerum materiam in Italia, Africa Siciliaque, quam ille in Asia et in Persis, habiturus. Huc accedebat, quod, sicut Alexandro Magno Delphica oracula insidias in Macedonia, ita huic responsum Dodonaei Iovis urbem Pandosiam amnemque Acherusium cavendum praedixerat. Quae utraque quum in Epiro essent, ignarus eadem et in Italia esse, ad declinanda fatorum pericula peregrinam militiam cupidius elegerat. Igitur, quum in Italiam venisset, primum illi bellum cum Apulis fuit: quorum cognito urbis fato brevi post tempore pacem et amicitiam cum rege eorum fecit. Erat namque tunc temporis urbs Apulis Brundisium, quam Aetoli secuti tum fama rerum

in Troia gestarum clarissimum et nobilissimum ducem Diomedem condiderant: sed pulsi ab Apulis consulentes oracula responsum acceperant, *locum, quem repetissent, perpetuo possessuros.* Hac igitur ex causa per legatos cum belli comminatione restitui sibi ab Apulis urbem postulaverant. Sed ubi Apulis oraculum innotuit, interfectos legatos in urbe sepelierant, perpetuam ibi sedem habituros. Atque ita defuncti responso diu urbem possederunt. Quod factum quum cognovisset Alexander, antiquitatis fata veneratus bello Apulorum abstinuit. Gessit et cum Bruttiis Lucanisque bellum, multasque urbes cepit; tum et cum Metapontinis et Poediculis et Romanis foedus amicitiamque fecit. Sed Bruttii Lucanique, quum auxilia a finitimis contraxissent, acrius bellum repetivere. Ibi rex iuxta urbem Pandosiam et flumen Acheronta, non prius fatalis loci cognito nomine quam occideret, interficitur; moriensque non in patria fuisse sibi periculosam mortem, propter quam patriam fugerat, intellexit. Corpus eius Thurii publice redemtum sepulturae tradiderunt. Dum haec aguntur in Italia, Zopyrion quoque, praefectus Ponti ab Alexandro Magno relictus, otiosum se ratus, si nihil et ipse gessisset, adunato triginta millium exercitu Scythis bellum intulit; caesusque cum omnibus copiis poenas temere illati belli genti innoxiae luit.

Cap. III. Haec quum nuntiata in Parthis Alexandro essent, simulato moerore propter Alexandri cognationem exercitui suo triduum luctum indixit. Omnibus deinde, velut perpetrato bello, reditum in patriam exspectantibus, coniugesque ac liberos suos animo iam quodammodo complectentibus, ad concionem exercitum vocat: ibi *nihil actum tot egregiis proeliis* ait, *si incolumis orientalis barbaria relinquatur; nec se corpus, sed*

regnum Darii petisse; persequendosque esse eos, qui a regno defecerint. Hac oratione velut ex integro incitatis militum animis, Hyrcaniam Mardosque subegit. Ibi ei occurrit Thalestris sive Minithya, Amazonum regina, cum trecentis mulieribus, viginti quinque dierum inter confertissimas gentes itinere confecto, ex rege liberos quaesitura: cuius conspectus adventusque admirationi omnibus fuit et propter insolitum feminis habitum et propter expetitum concubitum. Ob hoc tredecim diebus otio a rege datis, ut visa est uterum implesse, discessit. Post haec Alexander habitum regum Persarum et diadema insolitum antea regibus Macedonicis, velut in leges eorum, quos vicerat, transiret, adsumit. Quae ne invidiosius in se uno conspicerentur, amicos quoque suos longam vestem auratam purpureamque sumere iubet. Ut luxum quoque, sicuti cultum, Persarum imitaretur, inter pellicum regiarum greges electae pulchritudinis nobilitatisque noctium vices dividit. His rebus ingentes epularum apparatus adiicit, ne ieiuna et destructa luxuria videretur, conviviumque iuxta regiam magnificentiam ludis exornat: immemor prorsus, tantas opes amitti his moribus, non quaeri solere.

Cap. IV. Inter haec indignatio omnium totis castris erat, a Philippo illum patre tantum degenerasse, ut etiam patriae nomen eiuraret moresque Persarum adsumeret, quos propter tales mores vicerat. Sed ne solus vitiis eorum, quos armis subegerat, succubuisse videretur, militibus quoque suis permisit, si quarum captivarum consuetudine tenerentur, ducere uxores: existimans minorem in patriam reditus cupiditatem futuram habentibus in castris imaginem quandam larium ac domesticae sedis; simul et laborem militiae molliorem fore dulcedine uxorum. In supplementa quoque mili-

tum minus exhauriri posse Macedoniam, si veteranis patribus tirones filii succederent, militaturi in vallo, in quo essent nati, constantioresque futuri, si non solum tirocinia, verum et incunabula in ipsis castris posuissent. Quae consuetudo in successore quoque Alexandri mansit. Igitur et alimenta pueris statuta et instrumenta armorum equorumque iuvenibus data; et patribus pro numero filiorum praemia statuta. Si quorum patres occidissent, nihilominus pupilli stipendia patrum trahebant: quorum pueritia inter varias expeditiones militia erat. Itaque a parvula aetate laboribus periculisque indurati invictus exercitus fuere: neque castra aliter quam patriam neque pugnam aliud umquam quam victoriam duxere. Haec suboles nomen habuit Epigoni. Parthis deinde domitis, praefectus his statuitur ex nobilibus Persarum Andragoras; inde postea originem Parthorum reges habuere.

Cap. V. Interea Alexander non regio, sed hostili odio saevire in suos coepit. Maxime indignabatur carpi se sermonibus suorum Philippi patris patriaeque mores subvertisse. Propter quae crimina Parmenio quoque senex, dignitate regi proximus, cum Philota filio, de utroque prius quaestionibus habitis, interficitur. Fremere itaque omnes universis castris coepere, innoxii senis filiique casum miserantes; interdum *se quoque non debere melius sperare* dicentes. Quae quum nuntiata Alexandro essent, verens, ne haec opinio etiam in Macedoniam divulgaretur et ne victoriae gloria saevitiae macula infuscaretur, simulat se ex amicis quosdam in patriam victoriae nuntios missurum. Hortatur milites suis scribere, rariorem habituros occasionem propter militiam remotiorem. Datos fasces epistolarum tacite ad se deferri iubet; ex quibus cognito de se singulorum

iudicio in unam cohortem eos, qui de rege durius opinati fuerant, contribuit, aut consumturus eos aut in ultimis terris in colonias distributurus. Inde Drancas, Euergetas Arimaspos, Paropamisadas, Arios ceterosque populos, qui in radice Caucasi morabantur, subegit. Interea unus ex amicis Darii, Bessus, vinctus perducitur, qui regem non solum prodiderat, verum et interfecerat. Quem in ultionem perfidiae excruciandum fratri Darii tradidit, reputans non tam hostem suum fuisse Darium, quam amicum eius, a quo esset occisus. Et, ut his terris nomen relinqueret, urbem Alexandriam super amnem Tanaim condidit, intra diem septimum decimum muro sex millium passuum consummato, translatis eo trium civitatum populis, quas Cyrus condiderat. In Bactrianis quoque Sogdianisque duodecim urbes condidit, distributis his, quoscunque in exercitu seditiosos habebat.

Cap. VI. His ita gestis solemni die amicos in convivium vocat. Ubi orta inter ebrios rerum a Philippo gestarum mentione, praeferre se patri ipse, rerumque suarum magnitudinem extollere coelo tenus coepit, adsentante maiore convivarum parte. Itaque quum unus e senibus, Clitus, fiducia amicitiae regiae, cuius palmam tenebat, memoriam Philippi tueretur, laudaretque eius res gestas, adeo regem offendit, ut telo a satellite rapto eumdem in convivio trucidaverit. Qua caede exsultans mortuo patrocinium Philippi laudemque paternae militiae obiectabat. Postquam satiatus caede animus conquievit, et in irae locum successit aestimatio, modo personam occisi, modo causam occidendi considerans, pigere eum facti coepit: quippe paternas laudes tam iracunde accepisse se, quam nec convicia debuisset; amicumque senem et innoxium a se occisum inter epulas et

pocula, dolebat. Eodem igitur furore in poenitentiam, quo pridem in iram, versus, mori voluit. Primum in fletus progressus amplecti mortuum, vulnera tractare, et quasi audienti confiteri dementiam; arreptum telum in se vertit: peregissetque facinus, nisi amici intervenissent. Mansit haec voluntas moriendi etiam sequentibus diebus. Accesserat enim poenitentiae nutricis suae, sororis Cliti, recordatio, cuius absentis eum maxime pudebat: tam foedam illi alimentorum suorum mercedem redditam, ut, in cuius manibus pueritiam egerat, huic iuvenis et victor pro beneficiis funera remitteret. Reputabat deinde, quantum in exercitu suo, quantum apud devictas gentes fabularum atque invidiae, quantum apud ceteros amicos metum et odium sui fecerit; quam amarum et triste reddiderit convivium suum, non armatus in acie quam in convivio terribilior. Tunc Parmenio et Philotas, tunc Amyntas consobrinus, tunc noverca fratresque interfecti; tunc Attalus, Eurylochus, Pausanias aliique Macedoniae exstincti principes occurrebant. Ob haec illi quatriduo perseverata inedia est, donec exercitus universi precibus exoratus est, precantis, *ne ita mortem unius doleat, ut universos perdat, quos in ultimam deductos barbariam inter infestas et irritatas bello gentes destituat.* Multum profuere Callisthenis philosophi preces, condiscipulatu apud Aristotelem familiaris illi, et tunc ab ipso rege ad prodenda memoriae acta eius accitus. Revocato igitur ad bellum animo, Chorasmos et Dahas in deditionem accepit.

Cap. VII. Deinde, quod in primo ex Persico superbiae regiae more distulerat, ne omnia pariter invidiosiora essent, non salutari, sed adorari se iubet. Acerrimus inter recusantes Callisthenes fuit. Quae res et illi et multis principibus Macedonum exitio fuit: siquidem

sub specie insidiarum omnes interfecti. Retentus tamen est a Macedonibus mos salutandi regis explosa adoratione. Post haec Indiam petit, ut Oceano ultimoque Oriente finiret imperium. Cui gloriae ut etiam exercitus ornamenta convenirent, phaleras equorum et arma militum argento inducit; exercitumque suum ab argenteis clypeis Argyraspidas appellavit. Quum ad Nysam urbem venisset, oppidanis non repugnantibus fiducia religionis Liberi patris, a quo condita urbs erat, parci iussit: laetus non militiam tantum, verum et vestigia se dei secutum. Tunc ad spectaculum sacri montis duxit exercitum, naturalibus bonis, vite hederaque, non aliter vestiti, quam si manu cultus colentiumque industria exornatus esset. Sed exercitus eius, ubi ad montem accessit, repentino impetu mentis in sacros dei ululatus instinctus cum stupore regis sine noxa discurrit; ut intelligeret non tam oppido se parcendo quam exercitui suo consuluisse. Inde montes Daedalos regnaque Cleophidis reginae petit: quae quum se dedidisset ei, concubitu redemtum regnum ab Alexandro recepit, illecebris consecuta, quod virtute non potuerat; filiumque ab eo genitum Alexandrum nominavit, qui postea regnum Indorum potitus est. Cleophis regina propter prostratam pudicitiam *scortum regium* ab Indis exinde appellata est. Peragrata India quum ad saxum mirae asperitatis et altitudinis, in quod multi populi confugerant, pervenisset, cognoscit Herculem ab expugnatione eiusdem saxi terrae motu prohibitum. Captus itaque cupidine Herculis acta superare cum summo labore ac periculo potitus saxo omnes eius loci gentes in deditionem accipit.

CAP. VIII. Unus ex regibus Indorum fuit, Porus nomine, viribus corporis et animi magnitudine pariter

insignis, qui bellum iampridem audita Alexandri opinione in adventum eius parabat. Commisso itaque proelio exercitum suum Macedonas invadere iubet; sibi regem eorum privatum hostem deposcit. Nec Alexander pugnae moram fecit: sed prima congressione vulnerato equo quum praeceps ad terram decidisset, concursu satellitum servatur. Porus multis vulneribus obrutus capitur. Qui victum se adeo doluit, ut, quum veniam ab hoste accepisset, neque cibum sumere voluerit neque vulnera curari passus sit; aegreque sit ab eo obtentum, ut vellet vivere. Quem Alexander ob honorem virtutis incolumem in regnum remisit. Duas ibi urbes condidit: unam Nicaeam, alteram ex nomine equi Bucephalen vocavit. Inde Adrestas, Cathaeos, Praesidas, Gangaridas caesis eorum exercitibus expugnat. Quum ad Cuphites venisset, ubi eum hostium ducenta millia equitum opperiebantur, exercitus omnis non minus victoriarum numero quam laboribus fessus lacrimis eum deprecatur, *finem tandem belli faceret; aliquando patriae reditusque meminisset; respiceret militum annos, quibus vix aetas ad reditum sufficeret.* Ostendere alius canitiem, alius vulnera, alius aetate consumta corpora, alius cicatricibus exhausta: *solos se esse, qui duorum regum, Philippi Alexandrique, continuam militiam pertulerint.* Tandem orare, *ut reliquias saltem suas paternis sepulcris reddat, quorum non studiis deficiatur quam annis: ac, si non militibus, vel ipse sibi parcat, ne fortunam suam nimis onerando fatiget.* Motus his tam iustis precibus, velut in finem victoriae, castra solito magnificentiora fieri iussit, quorum molitionibus et hostis terreretur et posteris admiratio sui relinqueretur. Nullum opus milites laetius fecere. Itaque caesis hostibus cum gratulatione in eadem reverterunt.

Cap. IX. Inde Alexander ad amnem Acesinem pergit: per hunc in Oceanum devehitur. Ibi Acesinas Sibosque, quos Hercules condidit, in deditionem accepit. Hinc in Mallos et Oxydracas navigat: quae gentes eum armatis octoginta millibus peditum et sexaginta millibus equitum excipiunt. Quum proelio victor esset, exercitum ad urbem eorum ducit. Quam desertam a defensoribus quum de muro, quem primus ceperat, animadvertisset, in urbis planitiem sine ullo satellite desiliit. Itaque quum eum hostes solum conspexissent, clamore edito undique concurrunt, si possint in uno capite orbis bella finire et ultionem tot gentibus dare. Nec minus Alexander constanter resistit et unus adversus tot millia proeliatur. Incredibile dictu est, ut eum non multitudo hostium, non vis magna telorum, non tantus lacessentium clamor terruerit: solus tot millia ceciderit ac fugaverit. Ubi vero obrui multitudine se vidit, trunco se, qui tum propter murum stabat, applicuit: cuius auxilio tutus quum diu agmen sustinuisset, tandem cognito periculo eius amici ad eum desiliunt: ex quibus multi caesi, proeliumque tamdiu anceps fuit, quoad omnis exercitus muris deiectis in auxilium veniret. In eo proelio sagitta sub mamma traiectus, quum sanguinis fluxu deficeret, genu posito tam diu proeliatus est, donec eum, a quo vulneratus fuerat, occideret. Curatio vulneris gravior ipso vulnere fuit.

Cap. X. Itaque ex magna desperatione tandem saluti redditus Polyperchonta cum exercitu Babyloniam mittit: ipse cum lectissima manu navibus conscensis Oceani litora peragrat. Quum venisset ad urbem Ambigeri regis, oppidani invictum ferro audientes sagittas veneno armant: atque ita gemino mortis vulnere hostem a muris submoventes plurimos interficiunt. Quum in-

ter multos vulneratus etiam Ptolemaeus esset moriturusque iamiam videretur, per quietem regi monstrata in remedia veneni herba est: qua in potu accepta statim periculo liberatus est; maiorque pars exercitus hoc remedio servata. Expugnata deinde urbe reversus in naves Oceano libamenta dedit, prosperum in patriam reditum precatus: ac veluti curru circa metam acto, positis imperii terminis, quatenus aut terrarum solitudines prodire passae sunt aut mare navigabile fuit, secundo aestu ostio fluminis Indi invehitur. Ibi in monumenta rerum a se gestarum urbem Barcen condidit; arasque statuit, relicto ex numero amicorum litoralibus Indis praefecto. Inde iter terrestre facturus, quum arida loca medii itineris dicerentur, puteos opportunis locis fieri praecipit: quibus ingenti dulci aqua inventa Babyloniam redit. Ibi multae devictae gentes praefectos suos accusaverunt, quos sine respectu amicitiae Alexander in conspectu legatorum necari iussit. Filiam post haec Darii regis, Statiram, in matrimonium recepit: sed et optimatibus Macedonum lectas ex omnibus gentibus nobilissimas virgines tradidit, ut communi facto crimen regis levaretur.

Cap. XI. Hinc ad concionem exercitum vocat et promittit *se aes alienum omnium propria impensa soluturum*, ut praedam praemiaque integra domos ferant. Insignis haec munificentia non summa tantum, verum etiam titulo muneris fuit; nec a debitoribus magis quam a creditoribus gratius excepta: quoniam utrisque exactio pariter ac solutio difficilis erat. Viginti millia talentûm in hos sumtus expensa. Dimissis veteranis exercitum iunioribus supplet. Sed retenti veteranorum discessum aegre ferentes missionem et ipsi flagitabant; *nec annos, sed stipendia sua numerari* iubebant,

pariter in militiam lectos pariter sacramento solvi aequum censentes: nec iam precibus, sed convicio agebant, iubentes *eum solum cum patre suo Hammone inire bella, quatenus milites suos fastidiat.* Contra ille nunc castigare milites, nunc lenibus verbis monere, *ne gloriosam militiam seditionibus infuscarent.* Ad postremum quum verbis nihil proficeret, ad corripiendos seditionis auctores e tribunali in concionem armatam inermis ipse desiliit et nemine prohibente tredecim correptos manu sua ipse ad supplicia duxit. Tantam vel illis moriendi patientiam metus regis vel huic exigendi supplicii constantiam disciplina militaris dabat.

Cap. XII. Inde separatim auxilia Persarum in concione adloquitur. Laudat perpetuam illorum tum in se, tum in pristinos reges fidem; sua in illos beneficia commemorat: *ut numquam quasi victos, sed veluti victoriae socios habuerit; denique se in illorum, non illos in gentis suae morem transisse; adfinitatibus connubiorum victos victoribus miscuisse. Nunc quoque,* ait, *custodiam corporis sui non Macedonibus tantum se, verum et illis crediturum.* Atque ita mille ex his iuvenes in numerum satellitum legit; auxiliorum quoque portionem formatam in disciplinam Macedonum exercitui suo miscet. Quam rem aegre Macedones tulerunt, iactantes hostes suos in officium suum a rege subiectos. Tunc universi flentes regem adeunt: orant, *suppliciis suis potius saturet se quam contumeliis.* Qua modestia obtinuerunt, ut undecim millia militum veteranorum exauctoraret. Sed et ex amicis dimissi senes Polyperchon, Clitus, Gorgias, Polydamas, Amadas, Antigenes. Dimissis his Craterus praeponitur, iussus praeesse Macedonibus in Antipatri locum; Antipatrumque cum supplemento tironum in locum eius evocat. Stipendia re-

vertentibus veluti militantibus data. Dum haec aguntur, unus ex amicis eius, Ephaestion, decedit, dotibus primo formae pueritiaeque, mox obsequiis regi percarus: quem contra decus regium Alexander diu luxit; tumulumque ei duodecim millium talentûm fecit; eumque post mortem coli ut deum iussit,

Cap. XIII. Ab ultimis litoribus Oceani Babyloniam revertenti nuntiatur legationes Carthaginiensium ceterarumque Africae civitatum, sed et Hispaniarum, Siciliae, Galliae, Sardiniae, nonnullas quoque ex Italia, eius adventum Babyloniae opperiri. Adeo universum terrarum orbem nominis eius terror invaserat, ut cunctae gentes veluti destinato sibi regi adularentur. Hac igitur ex causa Babyloniam festinanti, veluti conventum terrarum orbis acturo, quidam ex Magis praedixit, *ne urbem introiret,* testatus *hunc locum ei fatalem fore*. Ob hoc omissa Babylonia in Borsippam urbem trans Euphraten, desertam olim, concessit. Ibi ab Anaxarcho philosopho compulsus est rursum Magorum praedicta contemnere ut falsa et incerta et, si fatis constent, ignota mortalibus; at, si naturae debeantur, immutabilia. Reversus igitur Babyloniam multis diebus otio datis intermissum olim convivium solemniter instituit: totusque in laetitiam effusus quum diei noctem pervigilem iunxisset, recedentem iam e convivio Medius Thessalus instaurata comissatione et ipsum et sodales eius invitat. Accepto poculo media potione repente veluti telo confixus ingemuit, elatusque e convivio semianimis tanto dolore cruciatus est, ut ferrum in remedia posceret tactumque hominum velut vulnera indolesceret. Amici causas morbi intemperiem ebrietatis disseminaverunt: re autem vera insidiae fuerunt, quarum infamiam successorum potentia oppressit.

Cap. XIV. Auctor insidiarum Antipater fuit, qui quum carissimos amicos eius interfectos videret; Alexandrum Lyncistarum, generum suum, occisum; se magnis rebus in Graecia gestis non tam gratum apud regem quam invidiosum esse, a matre quoque eius Olympiade variis se criminationibus vexatum: huc accedebant ante paucos dies supplicia in praefectos devictarum nationum crudeliter habita: ex quibus rebus se quoque a Macedonia non ad societatem militiae, sed ad poenam evocatum arbitrabatur: igitur ad occupandum regem Cassandrum filium dato veneno subornat, qui cum fratribus Philippo et Iolla ministrare regi solebat: cuius veneni tanta vis fuit, ut non aere, non ferro, non testa contineretur, nec aliter ferri nisi in ungula equi potuerit: praemonito filio, ne alii quam Thessalo et fratribus crederet. Hac igitur ex causa apud Thessalum paratum repetitumque convivium est. Philippus et Iollas praegustare ac temperare potum regis soliti in aqua frigida venenum habuerunt, quam praegustatae iam potioni supermiserunt.

Cap. XV. Quarto die Alexander indubitatam mortem sentiens *agnoscere se fatum domus maiorum suorum* ait: *nam plerosque Aecidarum intra triyesimum annum defunctos*. Tumultuantes deinde milites insidiisque perire regem suspicantes ipse sedavit; eosque omnes, quum prolatus in editissimum urbis locum esset, ad conspectum suum admisit osculandamque dextram suam flentibus porrexit. Quum lacrimarent omnes, ipse non sine lacrimis tantum, verum etiam sine ullo tristioris mentis argumento fuit, ut quosdam impatientius dolentes consolatus sit; quibusdam mandata ad parentes eorum dedit: adeo, sicuti in hostem, ita et in mortem invictus animus fuit. Dimissis militibus amicos circum-

stantes percontatur, *videanturne similem sibi reperturi regem?* Tacentibus cunctis tum ipse, *ut hoc nesciat, ita illud scire vaticinarique se ac pene oculis videre* dixit, *quantum sit in hoc certamine sanguinis fusura Macedonia; quantis caedibus, quo cruore, mortuo sibi parentatura.* Ad postremum corpus suum in Hammonis templo condi iubet. Quum deficere eum amici viderent, quaerunt, *quem imperii faciat heredem.* Respondit, *dignissimum.* Tanta illi magnitudo animi fuit, ut, quum Herculem filium, quum fratrem Aridaeum, quum Roxanem uxorem praegnantem relinqueret, oblitus necessitudinum dignissimum nuncuparet heredem: prorsus quasi nefas esset viro forti alium quam virum fortem succedere: aut tanti regni opes aliis quam probatis relinqui. Hac voce veluti bellicum inter amicos cecinisset aut malum discordiae misisset, ita omnes in aemulationem consurgunt et ambitione vulgi tacitum favorem militum quaerunt. Sexta die praeclusa voce exemtum digito anulum Perdiccae tradidit: quae res gliscentem amicorum dissensionem sedavit. Nam etsi non voce nuncupatus heres, iudicio tamen electus esse videbatur.

Cap. XVI. Decessit Alexander mensem unum, annos tres et triginta natus: vir supra humanam potentiam magnitudine animi praeditus. Qua nocte eum mater Olympias concepit, visa per quietem est cum ingenti serpente volutari; nec decepta somnio est: nam profecto maius humana mortalitate opus utero tulit: quam quum Aeacidarum gens ab ultima saeculorum memoria et regna patris, fratris, mariti ac deinceps maiorum omnium illustraverint, nullius tamen nomine quam filii clarior fuit. Prodigia magnitudinis eius in ipso ortu nonnulla apparuere. Nam ea die, qua natus est, duae aquilae tota die praepetes supra culmen domus patris

eius sederunt, omen duplicis imperii, Europae Asiaeque, praeferentes. Eadem quoque die nuntium pater eius duarum victoriarum accepit: alterius, belli Illyrici; alterius, certaminis Olympici, in quod quadrigarum currus miserat: quod omen universarum terrarum victoriam infanti portendebat. Puer acerrimis litterarum studiis eruditus fuit. Exacta pueritia per quinquennium sub Aristotele doctore, inclyto omnium philosophorum, crevit. Accepto deinde imperio, *regem se terrarum omnium ac mundi* appellari iussit; tantamque fiduciam sui militibus fecit, ut illo praesente nullius hostis arma nec inermes timuerint. Itaque cum nullo hostium umquam congressus est, quem non vicerit; nullam urbem obsedit, quam non expugnaverit; nullam gentem adiit, quam non calcaverit. Victus denique ad postremum est non virtute hostili, sed insidiis suorum et fraude civili.

LIBER XIII.

ARG. Cap. 1—3. Ducum Macedonumque post Alexandri mortem molimina. 4. Aridaeus rex designatur. Duces provincias inter se dividunt. 5. Graeciae molimina. Demosthenes. 6. Perdiccas. Antigonus. Ptolemaeus. 7. Cyrene urbs. 8. Ptolemaeus contra Perdiccam. Eumenes.

Cap. I. Exstincto in ipso aetatis et victoriarum flore Alexandro Magno triste apud omnes tota Babylone silentium fuit. Sed nec devictae gentes fidem nuntio habuerunt, quod ut invictum regem, ita immortalem esse crediderant: recordantes, quoties praesenti morti ere-

ptus esset; quam saepe pro amisso repente se non sospitem tantum suis, verum etiam victorem obtulisset. Ut vero mortis eius fides adfuit, omnes barbarae gentes paullo ante ab eo devictae non ut hostem, sed ut parentem luxerunt. Mater quoque Darii regis, quam amisso filio a fastigio tantae maiestatis in captivitatem redactam indulgentia victoris in eam diem vitae non poenituerat, audita morte Alexandri mortem sibi ipsa conscivit: non quod hostem filio praeferret, sed quod pietatem filii in eo, quem ut hostem timuerat, experta esset. Contra Macedones versa vice non ut civem ac tantae maiestatis regem, verum ut hostem amissum gaudebant, severitatem nimiam et adsidua belli pericula exsecrantes. Huc accedebat, quod principes regnum et imperia, vulgus militum thesauros et grande pondus auri, velut inopinatam praedam, spectabant: illi successionem regni, hi opum ac divitiarum hereditatem cogitantes. Erant enim in thesauris quinquaginta millia talentûm, et in annuo vectigali tributo tricena millia. Sed nec amici Alexandri frustra regnum spectabant: nam eius virtutis ac venerationis erant, ut singulos reges putares. Quippe ea formae pulchritudo et proceritas corporis et virium ac sapientiae magnitudo in omnibus fuit, ut, qui eos ignoraret, non ex una gente, sed ex toto terrarum orbe electos iudicaret. Neque enim umquam ante Macedonia vel ulla gens alia tam clarorum virorum proventu floruit: quos primo Philippus, mox Alexander tanta cura legerat, ut non tam ad societatem belli, quam in successionem regni, electi viderentur. Quis igitur miretur, talibus ministris orbem terrarum victum, quum exercitus Macedonum tot, non ducibus, sed regibus regeretur? qui nunquam sibi reperissent pares, si non inter se concurrissent; multosque Macedonia pro uno Alexandros

habuisset, nisi fortuna eos aemulatione virtutis in perniciem mutuam armasset.

Cap. II. Ceterum occiso Alexandro non ut laeti, ita et securi fuere, omnibus unum locum competentibus, nec minus milites quam invicem se timebant, quorum et libertas solutior et favor incertus erat. Inter ipsos vero aequalitas discordiam augebat, nemine tantum ceteros excedente, ut ei aliquis se submitteret. Armati itaque in regiam coëunt ad formandum rerum praesentium statum. Perdicca censet *Roxanes exspectari partum, quae exacto mense octavo matura iam ex Alexandro erat; et, si puerum peperisset, hunc dari successorem patri.* Meleager negat *differendu in partus dubios consilia; nec exspectandum, dum reges nascerentur, quum iam genitis uti liceret: seu puer illis placeat, esse Pergami filium Alexandri natum ex Barsine, nomine Herculem: seu mallent iuvenem, esse in castris fratrem Alexandri, Aridaeum, comem, et cunctis non suo tantum, verum et patris Philippi nomine acceptissimum. Ceterum Roxanen esse originis Persicae: nec esse fas, ut Macedonibus ex sanguine eorum, quorum regna deleverint, reges constituantur*: *quod nec ipsum Alexandrum voluisse,* dicit; *denique morientem nullam de eo mentionem habuisse.* Ptolemaeus recusabat regem Aridaeum *non propter maternas modo sordes, quod ex Larissaeo scorto nasceretur; sed etiam propter valetudinem maiorem, quam patiebatur: ne ille nomen regis, alius imperium teneret; melius esse ex his legi, qui pro virtute regi suo proximi fuerint, qui provincias regant, quibus bella mandentur, quam sub persona regis indignorum subiiciantur imperio.* Vicit Perdiccae sententia consensu universorum. Placuit itaque Roxanes exspectari partum; et, si puer natus fuisset, tutores Leonatum, Perdiccam,

Crateron et Antipatrum constituunt, confestimque in tutorum obsequia iurant.

Cap. III. Quum equites quoque idem fecissent, pedites indignati nullas sibi consiliorum partes relictas, Aridaeum, Alexandri fratrem, regem appellant, satellitesque illi ex turba sua legunt, et nomine Philippi patris vocari iubent. Quae quum nuntiata equitibus essent, legatos ad mitigandos eorum animos duos ex proceribus, Attalum et Meleagrum, mittunt: qui, potentiam ex vulgi adulatione quaerentes, omissa legatione militibus consentiunt. Statim et seditio crevit, ubi caput et consilium habere coepit. Tunc ad delendum equitatum cuncti armati in regiam irrumpunt: quo cognito equites trepidi ab urbe discedunt, castrisque positis et ipsi pedites terrere coeperunt. Sed nec procerum inter se odia cessabant. Attalus ad interficiendum Perdiccam, ducem partis alterius, mittit: ad quem armatum et ultro vocantem quum accedere percussores ausi non fuissent, tanta constantia Perdiccae fuit, ut ultro ad pedites veniret et in concionem vocatos edoceret, *quod facinus molirentur; respicerent, contra quos arma sumsissent: non illos Persas, sed Macedones; non hostes, sed cives esse; plerosque etiam cognatos eorum, certe commilitones, eorumdem castrorum ac periculorum socios; edituros deinde egregium hostibus suis spectaculum, ut, quorum armis victos se doleant, eorum mutuis caedibus gaudeant, parentaturosque sanguine suo manibus hostium a se interfectorum.*

Cap. IV. Haec quum pro singulari facundia sua Perdicca perorasset, adeo movit pedites, ut probato consilio eius dux ab omnibus legeretur. Tum equites, in concordiam revocati, in Aridaeum regem consentiunt. Servata est portio regni Alexandri filio, si natus esset.

Haec agebant posito in medio corpore Alexandri, ut maiestas eius testis decretorum esset. His ita compositis, Macedoniae et Graeciae Antipater praeponitur; regiae pecuniae custodia Cratero traditur; castrorum, exercicitus et rerum cura Meleagro et Perdiccae adsignatur; iubeturque Aridaeus rex corpus Alexandri in Hammonis templum deducere. Tunc Perdicca, infensus seditionis auctoribus, repente ignaro collega lustrationem castrorum propter mortem regis in posterum edicit. Postquam armatum exercitum in campo constituit, consentientibus universis evocatos, dum transit, de singulis manipulis seditiosos supplicio tradi occulte iubet. Reversus inde, inter principes provincias dividit: simul ut et removeret aemulos et munus imperii beneficii sui faceret. Prima Ptolemaeo Aegyptus et Africae Arabiaeque pars sorte venit, quem ex gregario milite Alexander virtutis causa provexerat; cui ad tradendam provinciam Cleomenes, qui Alexandriam aedificaverat, datur. Confinem huic provinciae Syriam Laumedon Mitylenaeus, Ciliciam Philotas, Philo Illyrios accipiunt. Mediae maiori Atropatos, [minori] socer Perdiccae, praeponitur. Susiana gens Scyno, Phrygia maior Antigono, Philippi filio, adsignatur. Lyciam et Pamphyliam Nearchus, Cariam Cassander, Lydiam Menander sortiuntur. Leonato minor Phrygia evenit; Thracia et regiones Pontici maris Lysimacho; Cappadocia cum Paphlagonia Eumeni data. Summus castrorum tribunatus Seleuco, Antiochi filio, cessit. Stipatoribus regis satellitibusque Cassander, filius Antipatri, praeficitur. In Bactriana ulteriore et Indiae regionibus priores praefecti retenti. Terras inter amnes Hydaspem et Indum Taxiles habebat. In colonias in Indis conditas Pithon, Agenoris filius, mittitur. Paropamisios et fines Caucasi montis Oxy-

artes accepit. Arachosii Gedrosique Sibyrtio traduntur: Drancae et Arei Stasanori. Bactrianos Amyntas sortitur, Sogdianos Philippus, Stagnor Parthos, [Philippus] Hyrcanos Phrataphernes, Carmanos Tleptolemus, Persas Peucestes, Babylonios Archon Pellaeus, Arcesilaus Mesopotamiam. Quum haec divisio veluti fatale munus singulis contigisset, ita magna incrementorum materia plurimis fuit: siquidem non magno post tempore, quasi regna, non praefecturas divisissent, sic reges ex praefectis facti magnas opes non sibi tantum paraverunt, verum etiam posteris reliquerunt.

Cap. V. Dum haec in Oriente aguntur, in Graecia Athenienses et Aetoli bellum, quod iam vivo Alexandro moverant, summis viribus instruebant. Causae belli erant, quod reversus ab India Alexander epistolas in Graeciam scripserat, quibus omnium civitatum exsules, praeter caedis damnati, restituebantur. Quae recitatae praesente universa Graecia in mercatu Olympiaco magnos motus fecerunt: quod plurimi non legibus pulsi patria, sed per factionem principum fuerant: verentibus iisdem principibus, ne revocati potentiores in republica fierent. Palam igitur iam tunc multae civitates libertatem bello vindicandam fremebant. Principes tamen omnium Athenienses et Aetoli fuere. Quod quum nuntiatum Alexandro esset, mille naves longas sociis imperari praeceperat, quibus in Occidente bellum gereret; excursurusque cum valida manu fuerat ad Athenas delendas. Igitur Athenienses, contracto triginta millium exercitu et ducentis navibus, bellum cum Antipatro, cui Graecia sorte evenerat, gerunt; eumque detrectantem proelium et Heracleae urbis moenibus tuentem se obsidione cingunt. Eodem tempore Demosthenes, Atheniensis orator, pulsus patria ob crimen accepti ab Harpalo

auri, qui crudelitatem Alexandri fugerat, quod civitatem in eiusdem Alexandri bellum impelleret, forte Megaris exsulabat: qui ut missum ab Atheniensibus Hyperidem legatum cognovit, qui Peloponnenses in societatem armorum sollicitaret, secutus eum Sicyona, Argos et Corinthum ceterasque civitates eloquentia sua Atheniensibus iunxit. Ob quod factum missa ab Atheniensibus obviam nave, ab exsilio revocatur. Interim in obsidione Antipatri Leosthenes, dux Atheniensium, telo e muris in transeuntem iacto occiditur. Quae res tantum animorum Antipatro dedit, ut etiam vallum rescindere auderet. Auxilium deinde a Leonato per legatos petit: qui quum venire cum exercitu nuntiatus esset, obvii ei Athenienses cum instructis copiis fuere, ibique equestri proelio gravi vulnere ictus exstinguitur. Antipater, tametsi auxilia sua videret victa, morte tamen Leonati laetatus est: quippe et aemulum sublatum et vires eius accessisse sibi gratulabatur. Statim igitur exercitu eius recepto, quum par hostibus etiam proelio videretur, solutus obsidione in Macedoniam concessit. Graecorum quoque copiae finibus Graeciae hoste pulso in urbes dilapsae.

Cap. VI. Interea Perdicca bello Ariarathi, regi Cappadocum, illato, proelioque victor, nihil praemii praeter vulnera et pericula retulit: quippe hostes ab acie in urbem recepti, occisis coniugibus et liberis, domos quisque suas cum omnibus copiis incenderunt. Eodem congestis etiam servitiis et semet ipsos praecipitant, ut nihil hostis victor suarum rerum praeter incendii spectaculo frueretur. Inde, ut viribus auctoritatem regiam adquireret, ad nuptias Cleopatrae, sororis Alexandri Magni et alterius Alexandri quondam uxoris, non adspernante Olympiade, matre eius, intendit: sed prius Antipatrum

sub adfinitatis obtentu capere cupiebat. Itaque fingit se in matrimonium filiam eius petere, quo facilius ab eo supplementum tironum ex Macedonia obtineret. Quem dolum praesentiente Antipatro, dum duas eodem tempore uxores quaerit, neutram obtinuit. Post haec bellum inter Antigonum et Perdiccam oritur. Antigono Crateros et Antipater auxilium ferebant; qui facta cum Atheniensibus pace Polyperchonta Graeciae et Macedoniae praeponunt. Perdicca alienatis rebus Aridaeum et Alexandri Magni filium in Cappadocia, quorum cura illi mandata fuerat, de summa belli in consilium adhibet. Quibusdam placebat bellum in Macedoniam transferri, ad ipsum fontem et caput regni, ubi et Olympias esset, mater Alexandri, non mediocre momentum partium, et civium favor propter Alexandri Philippique nomina: sed in rem visum est ab Aegypto incipere, ne in Macedoniam profectis Asia a Ptolemaeo occuparetur. Eumeni praeter provincias, quas acceperat, Paphlagonia et Caria et Lycia et Phrygia adiiciuntur. Ibi Craterum et Antipatrum opperiri iubetur: adiutores ei dantur cum exercitibus frater Perdiccae Alcetas et Neoptolemus; Clito cura classis traditur; Cilicia Philotae ademta Philoxeno datur; ipse Perdicca Aegyptum cum ingenti exercitu petit. Sic Macedonia in duas partes discurrentibus ducibus in sua viscera armatur, ferrumque ab hostili bello in civilem sanguinem vertit, exemplo furentium manus ac membra sua ipsa caesura. Sed Ptolemaeus in Aegypto sollerti industria magnas opes parabat: quippe et Aegyptios insigni moderatione in favorem sui sollicitaverat, et reges finitimos beneficiis obsequiisque devinxerat; terminos quoque imperii adquisita Cyrene urbe ampliaverat, factusque iam tantus erat, ut non tam timeret hostes, quam timendus ipse hostibus esset.

Cap. VII. Cyrene autem condita fuit ab Aristaeo, cui nomen Battos propter linguae obligationem fuit. Huius pater Grinus, rex Therae insulae, quum ad oraculum Delphos propter dedecus adolescentis filii nondum loquentis deum deprecaturus venisset, responsum accepit, quo iubebatur filius eius Battos *Africam petere et urbem Cyrenen condere, usum linguae ibi accepturus.* Quum responsum ludibrio simile videretur propter solitudinem Therae insulae, ex qua coloni ad urbem condendam in Africam tam vastae regionis proficisci iubebantur, res omissa est. Interiecto deinde tempore, velut contumaces, pestilentia deo parere compelluntur: quorum tam insignis paucitas fuit, ut vix unam navem complerent. Quum venissent in Africam, pulsis accolis montem Cyran et propter amoenitatem loci et propter fontis ubertatem occupavere. Ibi Battos, dux eorum, linguae nodis solutis loqui primum coepit: quae res animos eorum ex promissis dei iam parte percepta in reliquam spem condendae urbis accendit. Positis igitur castris opinionem veteris fabulae accipiunt, Cyrenen, eximiae pulchritudinis virginem, a Thessaliae monte Pelio ab Apolline raptam perlatamque in eiusdem montis iuga, cuius collem occupaverant, a deo repletam quatuor pueros peperisse, Nomium, Aristaeum, Autuchum, Agreum; missos a patre Hypseo, rege Thessaliae, qui perquirerent virginem, loci amoenitate captos in iisdem terris cum virgine resedisse; ex his pueris tres adultos in Thessaliam reversos avita regna recepisse: Aristaeum in Arcadia late regnasse, eumque primum et apium et mellis usum et lactis coagula hominibus tradidisse solstitialesque ortus sideris primum invenisse. Quibus auditis Battos virginis nomine ex responsis agnito urbem Cyrenen condidit.

Cap. VIII. Igitur Ptolemaeus huius urbis auctus viribus bellum in adventum Perdiccae parabat. Sed Perdiccae plus odium arrogantiae quam vires hostium nocebant: quam exosi etiam socii ad Antipatrum gregatim profugiebant. Neoptolemus quoque in auxilium Eumeni relictus non solum transfugere, verum etiam prodere partium exercitum voluit. Quam rem quum praesensisset Eumenes, cum proditore decernere proelio necesse habuit. Victus Neoptolemus ad Antipatrum et Polyperchonta profugit; hisque persuadet, ut continuatis mansionibus laeto ex victoria et securo fuga sua Eumeni superveniant. Sed res Eumenem non latuit. Itaque insidiae in insidiatores versae; et qui securum adgressuros se putabant, securis in itinere et pervigilio noctis fatigatis occursum est. In eo proelio Polyperchon occiditur. Neoptolemus quoque cum Eumene congressus diu mutuis vulneribus acceptis colluctatus est; in summa victus occumbit. Victor igitur duobus proeliis continuis Eumenes adflictas partes transitione sociorum paullulum sustentavit. Ad postremum tamen Perdicca occiso ab exercitu hostis cum Pithone et Illyrio et Alceta, fratre Perdiccae, appellatur: bellumque adversus eos Antigono decernitur.

LIBER XIV.

ARG. Cap. 1—4. Eumenis res gestae et interitus. 5. Cassander in Graeciam et Macedoniam. 6. Olympiadis, matris Alexandri interitus.

Cap. I. Eumenes, ut Perdiccam occisum, se hostem a Macedonibus iudicatum bellumque Antigono decre-

tum cognovit, ultro ea militibus suis indicavit, ne fama aut rem in maius extolleret aut militum animos rerum novitate terreret; simul, ut circa se animati essent, cognosceret, sumturus consilium ex motu universorum. Constanter tamen praefatus est: *si cui haec terrori essent, habere eum discedendi potestatem.* Qua voce adeo cunctos in studium partium suarum induxit, ut ultro illum omnes hortarentur *rescissurosque se ferro decreta Macedonum* adfirmarent. Tunc exercitu in Aeoliam promoto pecunias civitatibus imperat; recusantes dare hostiliter diripit. Inde Sardis profectus est ad Cleopatram, sororem Alexandri Magni, ut eius voce centuriones principesque confirmarentur: existimaturos ibi maiestatem regiam verti, unde soror Alexandri staret. Tanta veneratio magnitudinis Alexandri erat, ut etiam per vestigia mulierum favor sacrati eius nominis quaereretur. Quum reversus in castra esset, epistolae totis castris abiectae inveniuntur, quibus iis, qui Eumenis caput ad Antigonum detulissent, magna praemia definiebantur. His cognitis Eumenes vocatis ad concionem militibus primo gratias agit, *quod nemo inventus esset, qui spem cruenti praemii fidei sacramenti anteponeret;* deinde callide subnectit *confictas has a se epistolas ad experiundos suorum animos esse. Ceterum salutem suam in omnium potestate esse; nec Antigonum nec quemquam ducum sic velle vincere, ut ipse in se exemplum pessimum statuat.* Hoc facto et in praesenti labantium animos deterruit, et in futurum providit, ut, si quid simile accidisset, non se ab hoste corrumpi, sed ab duce tentari arbitrarentur. Omnes igitur operam suam certatim ad custodiam salutis eius offerunt.

Cap. II. Quum interim Antigonus cum exercitu supervenit castrisque positis postera die in aciem proce-

dit. Nec Eumenes moram proelio fecit; qui victus in munitum quoddam castellum confugit: ubi quum videret se fortunam obsidionis subiturum, maiorem exercitus partem dimisit, ne aut consensu multitudinis hosti traderetur, aut obsidio ipsa multitudine gravaretur. Legatos deinde ad Antipatrum, quod solus par Antigoni viribus videbatur, supplices mittit; a quo quum auxilia Eumeni missa Antigonus didicisset, ab obsidione recessit. Erat quidem solutus ad tempus metu mortis Eumenes: sed nec salutis dimisso exercitu magna spes erat. Omnia igitur circumspicienti optimum visum est ad Alexandri Magni Argyraspidas, invictum exercitum et tot victoriarum praefulgentem gloria, decurrere. Sed Argyraspides post Alexandrum omnes duces fastidiebant, sordidam militiam sub aliis post tanti regis memoriam existimantes. Itaque Eumenes blandimentis agere; suppliciter singulos adloqui, nunc *commilitones suos,* nunc *patronos* appellans, *periculorum Orientalium socios;* nunc *refugia salutis suae et unica praesidia* commemorans: *solos esse, quorum virtute Oriens sit domitus; solos, qui militiam Liberi patris, qui Herculis monumenta superarint: per hos Alexandrum magnum factum; per hos divinos honores et immortalem gloriam consecutum:* orat, *ut non tam ducem se quam commilitonem recipiant, unumque ex corpore suo esse velint.* Receptus hac lege paullatim imperium, primum monendo singulos, mox quae perperam facta erant, blande corrigendo, usurpat: nihil in castris sine illo agi, nihil administrari sine sollertia illius poterat.

Cap. III. Ad postremum quum Antigonum venire cum exercitu nuntiatum esset, compellit eos in aciem descendere. Ibi dum ducis imperia contemnunt, hostium virtute superantur. In eo proelio non gloriam tan-

tum tot bellorum cum coniugibus et liberis, sed et praemia longa militia parta perdiderunt. Sed Eumenes, qui auctor cladis erat nec aliam spem salutis reliquam habebat, victos hortabatur. Nam *et virtute eos superiores fuisse* adfirmabat: *quippe ab his quinque millia hostium caesa; et, si in bello perstent, ultro hostes pacem petituros. Damna, quibus se victos putent, duo millia mulierum et paucos infantes et servitia esse, quae melius vincendo possint reparare quam deserendo victoriam.* Porro Argyraspides *neque fugam se tentaturos* dicunt *post damna patrimoniorum et post coniuges amissas, neque bellum gesturos contra liberos suos;* ultroque eum conviciis agitant, *quod se post tot annos emeritorum stipendiorum redeuntes domum cum praemiis tot bellorum ab ipsa missione rursus in novam militiam immensaque bella revocaverit, et a laribus iam quodammodo suis et ab ipso limine patriae abductos inanibus promissis deceperit: nunc quoque amissis omnibus felicis militiae quaestibus ne victos quidem in misera et inopi senecta quiescere sinat.* Ignaris deinde ducibus confestim ad Antigonum legatos mittunt petentes, *ut sua reddi iubeat.* Is *redditurum se* pollicetur, *si Eumenem sibi tradant.* Quibus cognitis Eumenes cum paucis fugere tentavit: sed retractus, desperatis rebus, quum concursus multitudinis factus esset, petit, ut postremum sibi adloqui exercitum liceret.

Cap. IV. Iussus ab universis dicere, facto silentio laxatisque vinculis prolatam, sicut erat catenatus, manum ostendit: *Cernitis, milites*, inquit, *habitum atque ornamenta ducis vestri, quae mihi non hostium quisquam imposuit: nam hoc etiam solatio foret: vos me ex victore victum, vos me ex imperatore captivum fecistis; quater intra hunc annum in mea verba iureiurando obstri-*

cti estis. Sed ista omitto: neque enim miseros convicia decent: unum oro, si propositorum Antigoni in meo capite summa consistit, inter vos me velitis mori. Nam neque illius interest, quemadmodum aut ubi cadam; et ego fuero ignominia mortis liberatus. Hoc si impetro, solvo vos iureiurando, quo toties vos sacramento mihi devovistis. Aut si ipsos pudet roganti vim adhibere, ferrum huc date; et permittite, quod vos facturos pro imperatore iurastis, imperatorem pro vobis sine religione iurisiurandi facere. Quum non obtineret, preces in iram vertit. *At vos*, ait, *devota capita, respiciant dii periuriorum vindices; talesque vobis exitus dent, quales vos ducibus vestris dedistis. Nempe vos iidem paullo ante et Perdiccae sanguine estis adspersi et in Antipatrum eadem moliti. Ipsum denique Alexandrum, si fas fuisset eum mortali manu cadere, interemturi, quod maximum erat, seditionibus agitastis. Ultima nunc ego perfidorum victima has vobis diras atque inferias dico: ut inopes extorresque omne aevum in hoc castrensi exsilio agatis, devorentque vos arma vestra, quibus plures vestros quam hostium duces absumsistis.* Plenus deinde irae custodes suos praecedere ad Antigoni castra coepit. Sequitur exercitus prodito imperatore suo et ipse captivus, triumphumque de se ipso ad victoris sui castra ducit, omnia auspicia regis Alexandri et tot bellorum palmas laureasque una secum victori tradentes: et ne quid deesset pompae, elephanti quoque et auxilia Orientalia subsequuntur. Tanto pulchrior haec Antigono quam Alexandro tot victoriae fuerunt: ut quum ille Orientem vicerit, hic etiam eos, a quibus Oriens victus fuerat, superaverit. Igitur Antigonus domitores illos orbis exercitui suo dividit, redditis eorum quae in victoria ceperat. Eumenem vero verecundia prioris amicitiae in conspectum

suum venire prohibitum adsignari custodibus praecepit.

Cap. V. Interea Eurydice, uxor Aridaei regis, ut Polyperchonta a Graecia redire in Macedoniam cognovit et ab eo arcessitam Olympiadem, muliebri aemulatione perculsa, abutens valetudine viri, cuius officia sibi vindicabat, scribit regis nomine Polyperchonti: *Cassandro exercitum tradat, in quem regni administrationem rex transtulerit.* Eadem et in Asiam Antigono per epistolas nuntiat. Quo beneficio devinctus Cassander nihil non ex arbitrio muliebris audaciae gerit. Deinde profectus in Graeciam multis civitatibus bellum infert. Quarum excidio, veluti vicino incendio, territi Spartani urbem, quam semper armis, non muris defenderant, tum contra responsa fatorum et veterem maiorum gloriam, armis diffisi, murorum praesidio includunt. Tantum eos degeneravisse a maioribus, ut, quum multis saeculis murus urbi civium virtus fuerit, tunc cives salvos se fore non existimaverint, nisi intra muros laterent. Dum haec aguntur, Cassandrum a Graecia turbatus Macedoniae status domum revocavit. Namque Olympias, mater Alexandri regis, quum Epiro in Macedoniam, prosequente Aeacide rege Molossorum, veniret, prohiberique finibus ab Eurydice et Aridaeo rege coepisset: seu memoria mariti seu magnitudine filii et indignitate rei moti Macedones ad Olympiadem transiere: cuius iussu et Eurydice et rex occiditur, sex annis post Alexandrum potitus regno.

Cap. VI. Sed nec Olympias diu regnavit. Nam quum principum passim caedes muliebri magis quam regio more fecisset, favorem sui in odium vertit. Itaque audito Cassandri adventu diffisa Macedonibus cum nuru Roxane et nepote Hercule in Pydnam urbem concedit. Proficiscenti Deidamia, Aeacidae regis filia, et

Thessalonice privigna, et ipsa clara Philippi patris nomine, multaeque aliae principum matronae, speciosus magis quam utilis grex, comites fuere. Haec quum nuntiata Cassandro essent, statim citato cursu Pydnam venit et urbem obsidione cingit. Quum fame ferroque urgeretur Olympias, longae obsidionis taedio pacta salute victori se tradidit. Sed Cassander ad concionem vocato populo, sciscitaturus *quid de Olympiade fieri velint,* subornat parentes interfectorum, qui sumta lugubri veste crudelitatem mulieris accusarent. A quibus accensi Macedones sine respectu pristinae maiestatis occidendam decernunt: immemores prorsus, quod per filium eius virumque non solum vitam ipsi inter finitimos tutam habuissent, verum etiam tantas opes imperiumque orbis quaesissent. Sed Olympias ubi obstinatos venire ad se armatos vidit, veste regali, duabus ancillis innixa ultro obviam procedit. Qua visa percussores attoniti fortuna maiestatis prioris et tot in ea memoriae occurrentibus regum suorum nominibus substiterunt: donec a Cassandro missi sunt, qui eam confoderent, non refugientem gladium nec vulnera aut muliebriter vociferantem; sed virorum more fortium pro gloria veteris prosapiae morti succumbentem, ut Alexandrum posses etiam in moriente matre cognoscere. Comsisse insuper exspirans capillos et veste crura contexisse fertur, ne quid posset in corpore eius indecorum videri. Post haec Cassander Thessalonicen, regis Aridaei filiam, uxorem ducit; filium Alexandri cum matre in arcem Amphipolitanam custodiendos mittit.

LIBER XV.

ARG. Cap. I — 4. Antigoni res gestae contra Demetrium filium et Lysimachum et Seleucum, eiusque mors.

Cap. I. Perdicca et fratre eius, Eumene ac Polyperchonte ceterisque ducibus diversae partis occisis, finitum certamen inter successores Alexandri Magni videbatur, quum repente inter ipsos victores nata discordia est: quippe postulantibus Ptolemaeo et Cassandro et Lysimacho, *ut pecunia in praeda capta provinciaeque dividerentur,* Antigonus negavit, *se in eius belli praemia socios admissurum, in cuius periculum solus descenderit;* et ut honestum adversus socios bellum suscipere videretur, divulgat: *se Olympiadis mortem a Cassandro interfectae ulcisci velle, et Alexandri, regis sui, filium cum matre obsidione Amphipolitana liberare.* His cognitis Ptolemaeus et Cassander, inita cum Lysimacho et Seleuco societate, bellum terra marique enixe instruunt. Tenebat Ptolemaeus Aegyptum cum Africae parte maiore et Cypro et Phoenice. Cassandro parebat Macedonia cum Graecia. Asiam et partes Orientis occupaverat Antigonus, cuius filius Demetrius prima belli congressione a Ptolemaeo apud Gamalam vincitur. In quo proelio maior Ptolemaei moderationis gloria, quam ipsius victoriae fuit: siquidem et amicos Demetrii non solum cum suis rebus, verum etiam additis insuper muneribus dimisit; et ipsius Demetrii privatum omne instrumentum ac familiam reddidit, adiecto honore verborum: *non se propter praedam, sed propter dignitatem inisse bellum; indignatum, quod Antigonus devictis diversae factionis ducibus solus communis victoriae praemia corripuisset.*

Cap. II. Dum haec aguntur, Cassander ab Apollonia rediens incidit in Autariatas, qui propter ranarum muriumque multitudinem relicto patriae solo sedes quaerebant: veritus, ne Macedoniam occuparent, facta pactione in societatem eos recepit; agrosque iis ultimos Macedoniae adsignat. Deinde, ne Hercules, Alexandri filius, qui fere annos quatuordecim excesserat, favore paterni nominis in regnum Macedoniae vocaretur, occidi eum tacite cum matre Barsine iubet, corporaque eorum terra obrui, ne caedes sepultura proderetur: et, quasi parum facinoris in ipso primum rege, mox in matre eius Olympiade ac filio admisisset, alterum quoque filium cum matre Roxane pari fraude interficit: scilicet quasi regnum Macedoniae, quod adfectabat, aliter consequi quam scelere non posset. Interea Ptolemaeus cum Demetrio navali proelio iterato congreditur; et amissa classe hostique concessa victoria in Aegyptum refugit. Demetrius filium Ptolemaei Leontiscum et fratrem Menelaum amicosque eius cum privati instrumenti ministerio pari provocatus antea munere, Aegyptum remittit: et, ut appareret eos non odii, sed dignitatis gloria accensos, donis muneribusque inter ipsa bella contendebant. Tanto honestius tunc bella gerebantur, quam nunc amicitiae coluntur. Hac victoria elatus Antigonus regem se cum Demetrio filio appellari a populo iubet. Ptolemaeus quoque, ne minoris apud suos auctoritatis haberetur, rex ab exercitu cognominatur. Quibus auditis Cassander et Lysimachus et ipsi regiam sibi maiestatem vindicaverunt. Huius honoris ornamentis tamdiu omnes abstinuerunt, quamdiu filii regis sui superesse potuerunt. Tanta in illis verecundia fuit, ut, quum opes regias haberent, regum tamen nominibus aequo animo caruerint, quoad Alexandro iustus heres fuit. Sed Pto-

lemaeus et Cassander ceterique factionis alterius duces quum carpi se singulos ab Antigono viderent, dum privatum singulorum, non commune universorum bellum ducunt nec auxilium ferre alter alteri volunt, quasi victoria unius, non omnium foret: per epistolas se invicem confirmantes, tempus, locum coëundi condicunt, bellumque communibus viribus instruunt. Cui quum Cassander interesse propter finitimum bellum non posset, Lysimachum cum ingentibus copiis in auxilium sociis mittit.

Cap. III. Erat hic Lysimachus illustri quidem Macedoniae loco natus, sed virtutis experimentis omni nobilitate clarior; quae tanta in illo fuit, ut animi magnitudine, philosophia ipsa viriumque gloria omnes, per quos Oriens domitus est, vicerit: quippe quum Alexander Magnus Callisthenem philosophum propter salutationis Persicae interpellatum morem, insidiarum, quae sibi paratae fuerant, conscium fuisse iratus finxisset, eumque truncatis crudeliter omnibus membris abscisisque auribus ac naso labiisque deforme ac miserandum spectaculum reddidisset; insuper cum cane in cavea clausum ad metum ceterorum circumferret: tunc Lysimachus, audire Callisthenem et praecepta ab eo virtutis accipere solitus, miseratus tanti viri non culpae sed libertatis poenas pendentis, venenum ei in remedia calamitatum dedit. Quod adeo aegre Alexander tulit, ut eum obiici ferocissimo leoni iuberet. Sed quum ad conspectum eius concitatus leo impetum fecisset, manum amiculo involutam Lysimachus in os leonis immersit arreptaque lingua feram exanimavit. Quod quum nuntiatum regi esset, admiratio in satisfactionem cessit; carioremque eum propter constantiam tantae virtutis ha-

buit. Lysimachus quoque magno animo regis, veluti parentis, contumeliam tulit. Denique omni ex animo huius facti memoria exturbata postea in India insectanti regi quosdam palantes hostes, quum a satellitum turba equi sui celeritate desertus esset, solus ei per immensas arenarum moles cursus comes fuit. Quod idem antea Philippus, frater eius, quum facere voluisset, inter manus regis exspiraverat. Sed Lysimachum desiliens equo Alexander hastae cuspide ita in fronte vulneravit, ut sanguis aliter cludi non posset quam diadema sibi demtum rex adligandi vulneris causa capiti eius imponeret. Quod auspicium primum regalis maiestatis Lysimacho fuit. Sed et post mortem Alexandri, quum inter successores eius provinciae dividerentur, ferocissimae gentes quasi omnium fortissimo adsignatae sunt: adeo etiam consensu universorum palmam virtutis inter ceteros tulit.

Cap. IV. Priusquam bellum inter Ptolemaeum sociosque eius adversus Antigonum committeretur, repente ex Asia maiore digressus Seleucus novus Antigono hostis accesserat. Huius quoque et virtus clara et origo admirabilis fuit: siquidem mater eius Laudice, quum nupta esset Antiocho, claro inter Philippi duces viro, visa est sibi per quietem ex concubitu Apollinis concepisse; gravidamque factam munus concubitus anulum a deo accepisse, in cuius gemma ancora sculpta esset; iussaque donum filio, quem peperisset, dare. Admirabilem fecit hunc visum et anulus, qui postera die eiusdem sculpturae in lecto inventus est, et figura ancorae, quae in femore Seleuci nata cum ipso parvulo fuit. Quamobrem Laudice anulum Seleuco eunti cum Alexandro Magno ad Persicam militiam, edocto de origine sua, dedit. Ubi post mortem Alexandri occupato regno Orientis

urbem condidit, ibique geminae originis memoriam consecravit. Nam et urbem ex Antiochi patris nomine Antiochiam vocavit et campos vicinos urbi Apollini dicavit. Originis eius argumentum etiam in posteris mansit: siquidem filii nepotesque eius ancoram in femore veluti notam generis naturalem habuere. Multa in Oriente post divisionem inter socios regni Macedonici bella gessit. Principio Babyloniam cepit; inde auctis ex victoria viribus Bactrianos expugnavit. Transitum deinde in Indiam fecit, quae post mortem Alexandri, veluti cervicibus iugo servitutis excusso, praefectos eius occiderat. Auctor libertatis Sandrocottus fuerat: sed titulum libertatis post victoriam in servitutem verterat: siquidem occupato regno populum, quem ab externa dominatione vindicaverat, ipse servitio premebat. Fuit hic quidem humili genere natus, sed ad regni potestatem maiestate numinis impulsus: quippe quum procacitate sua Alexandrum regem offendisset, interfici a rege iussus salutem pedum celeritate quaesierat. Ex qua fatigatione quum somno captus iaceret, leo ingentis formae ad dormientem accessit sudoremque profluentem lingua ei detersit expergefactumque blande reliquit. Hoc prodigio primum ad spem regni impulsus contractis latronibus Indos ad novitatem regni sollicitavit. Molienti deinde bellum adversus praefectos Alexandri elephantus ferus infinitae magnitudinis ultro se obtulit et veluti domita mansuetudine eum tergo excepit, duxque belli et proeliator insignis fuit. Sic adquisito regno Sandrocottus ea tempestate, qua Seleucus futurae magnitudinis fundamenta iaciebat, Indiam possidebat: cum quo facta pactione Seleucus compositisque in Oriente rebus in bellum Antigoni descendit. Adunatis igitur omnium sociorum copiis proelium committitur: in eo Antigonus occi-

ditur, Demetrius filius eius in fugam vertitur. Sed socii profligato hostili bello denuo in semet ipsos arma verterunt; et, quum de praeda non convenirent, iterum in duas factiones diducuntur. Seleucus Demetrio, Ptolemaeus Lysimacho iunguntur. Cassandro defuncto Philippus filius succedit. Sic quasi ex integro nova Macedoniae bella nascuntur.

LIBER XVI.

ARG. Cap. 1. 2. Antipater. Demetrius. Ptolemaeus. 3. 4. Pyrrhus et Lysimachus. Heraclea in Ponto; 5. ubi Clearchus tyrannus.

CAP. I. Post Cassandri regis filiique eius Philippi continuas mortes Thessalonice regina, uxor Cassandri, non magno post tempore ab Antipatro filio, quum vitam etiam per ubera materna deprecaretur, occiditur. Causa parricidii fuit, quod post mortem mariti in divisione inter fratres regni propensior fuisse Alexandro videbatur. Quod facinus eo gravius omnibus visum est, quod nullum maternae fraudis vestigium fuit: quamquam in parricidio nulla satis iusta causa ad sceleris patrocinia praetexi potest. Post haec igitur Alexander in ultionem maternae necis gesturus cum fratre bellum, auxilium a Demetrio petit: nec Demetrius spe invadendi Macedonici regni moram fecit. Cuius adventum verens Lysimachus persuadet genero suo Antipatro, ut malit cum fratre in gratiam reverti quam paternum hostem in Macedoniam admitti. Inchoatam igitur inter fratres reconciliationem quum praesensisset Demetrius, per insidias

Alexandrum interfecit; occupatoque Macedoniae regno caedem apud exercitum excusaturus in concionem vocat. Ibi *priorem se petitum ab Alexandro* adlegat*; nec fecisse se, sed occupasse insidias. Regem autem se Macedoniae vel aetatis experimentis vel causis iustiorem esse. Patrem enim suum et Philippo regi et Alexandro Magno socium in omni militia fuisse; liberorum deinde Alexandri ministrum et ad persequendos defectores ducem exstitisse. Contra Antipatrum, avum horum adolescentium, amariorem semper ministrum regni quam ipsos reges fuisse. Cassandrum vero patrem, exstinctorem regiae domus, non feminis, non pueris pepercisse; nec cessasse, quoad omnem stirpem regiae subolis deleret. Horum scelerum ultionem, quia nequisset ab ipso Cassandro exigere, ad liberos eius translatam. Quamobrem etiam Philippum Alexandrumque, si quis manium sensus est, non interfectores suos ac stirpis suae, sed ultores eorum Macedoniae regnum tenere malle.* Per haec mitigato populo rex Macedoniae appellatur. Lysimachus quoque quum bello Dromichaetis, regis Thracum, premeretur, ne eodem tempore et adversus eum dimicare necesse haberet, tradita ei altera parte Macedoniae, quae Antipatro eius genero obvenerat, pacem cum eo fecit.

Cap. II. Igitur Demetrius totis Macedoniae regni viribus instructus cum Asiam occupare statuisset, iterato Ptolemaeus, Seleucus et Lysimachus, experti priore certamine, quantae vires essent concordiae, pacta societate adunatisque exercitibus bellum adversus Demetrium transferunt in Europam. His comitem se et belli socium iungit Pyrrhus, rex Epiri, sperans non difficilius Demetrium amittere Macedoniam posse quam adquisierat. Nec spes frustra fuit: quippe exercitu eius corrupto ipsoque in fugam acto regnum Macedoniae occupavit.

Dum haec aguntur, Lysimachus generum suum Antipatrum regnum Macedoniae ademtum sibi soceri fraude querentem interfecit; filiamque suam Eurydicen, querelarum sociam, in custodiam tradit: atque ita universa Cassandri domus Alexandro Magno seu necis ipsius seu stirpis exstinctae poenas partim caede, partim supplicio, partim parricidio luit. Demetrius quoque a tot exercitibus circumventus, quum posset honeste mori, turpiter se dedere Seleuco maluit. Finito bello Ptolemaeus cum magna rerum gestarum gloria moritur. Is contra ius gentium minimo natu ex filiis ante infirmitatem regnum tradiderat, eiusque rei populo rationem reddiderat: cuius non minor favor in accipiendo quam patris in tradendo regno fuerat. Inter cetera patris et filii mutuae pietatis exempla etiam ea res amorem populi iuveni conciliaverat, quod pater regno ei publice tradito privatus officium regi inter satellites fecerat, omnique regno pulchrius regis esse patrem duxerat.

Cap. III. Sed inter Lysimachum et Pyrrhum regem, socios paullo ante adversus Demetrium, adsiduum inter pares discordiae malum bellum moverat. Victor Lysimachus pulso Pyrrho Macedoniam occupaverat. Inde Thraciae ac deinceps Heracleae bellum intulerat, cuius urbis et initia et exitus admirabiles fuere: quippe Boeotiis pestilentia laborantibus oraculum Delphis responderat, *coloniam in Ponti regione sacram Herculi conderent.* Quum propter metum longae ac periculosae navigationis mortem in patria omnibus praeoptantibus res omissa esset, bellum his Phocenses intulerunt: quorum quum adversa proelia paterentur, iterato ad oraculum decurrunt; responsum, *idem belli quod pestilentiae remedium fore.* Igitur conscripta colonorum manu in Pontum delati urbem Heracleam condiderunt; et, quoniam

fatorum auspiciis in eas sedes delati erant, brevi tempore magnas opes paravere. Multa deinde huius urbis adversus finitimos bella, multae etiam domesticae dissensiones fuere. Inter cetera magnifica vel praecipue illud memorabile fuit. Quum rerum potirentur Athenienses victisque Persis Graeciae et Asiae tributum in tutelam classis descripsissent, omnibus cupide ad praesidium salutis suae conferentibus soli Heraclienses ob amicitiam regum Persicorum collationem abnuerant. Missus itaque ab Atheniensibus Lamachus cum exercitu ad extorquendum quod negabatur, dum relictis in litore navibus agros Heracliensium populatur, classem cum maiore parte exercitus naufragio repentinae tempestatis amisit. Itaque quum neque mari posset amissis navibus, neque terra auderet cum parva manu inter tot ferocissimas gentes reverti: Heraclienses honestiorem beneficii quam ultionis occasionem rati instructos commeatibus auxiliisque dimittunt, bene agrorum suorum populationem impensam existimantes, si, quos hostes habuerant, amicos reddidissent.

Cap. IV. Passi sunt inter plurima mala etiam tyrannidem: siquidem quum plebs et novas tabulas et divisionem agrorum divitum impotenter flagitaret, diu re in senatu tractata, quum exitus rei non inveniretur, ad postremum adversus plebem nimio otio lascivientem auxilia a Timotheo, Atheniensium duce, mox ab Epaminonda Thebanorum petivere. Utrisque negantibus ad Clearchum, quem ipsi in exsilium egerant, decurrunt. Tanta calamitatum necessitas fuit, ut, cui patriam interdixerant, eum ad tutelam patriae revocarent. Sed Clearchus, exsilio facinorosior redditus et dissensionem populi occasionem invadendae tyrannidis existimans, primo tacitus cum Mithridate, civium suorum

hoste, colloquitur; et inita societate paciscitur, ut revocatus in patriam prodita ei urbe praefectus eius constitueretur. Postea autem insidias, quas civibus paraverat, in ipsum Mithridatem verterat. Namque quum velut arbiter civilis discordiae de exsilio reversus esset, statuto tempore, quo urbem Mithridati traderet, ipsum cum amicis suis cepit; captumque accepta ingenti pecunia dimisit. Atque ut in illo subitum se ex socio fecit hostem, sic ex defensore senatoriae causae repente patronus plebis evasit; et adversus auctores potentiae suae, a quibus revocatus in patriam, per quos in arce collocatus fuerat, non solum plebem accendit, verum etiam nefandissima quaeque tyrannicae crudelitatis exercuit. Igitur populo ad concionem vocato *neque se adfuturum amplius grassanti in populum senatui* ait; *intercessurum etiam, si in pristina saevitia perseveret: quod si pares se crudelitati senatorum arbitrarentur, abiturum cum militibus suis neque civilibus discordiis interfuturum: sin vero diffidant viribus propriis, vindictae se civium non defuturum. Proinde consulant sibi ipsis: iubeant abire se, si malint, vel causae popularis socium remanere*. His verbis sollicitata plebs summum ad eum imperium defert; et, dum senatus potentiae irascitur, in servitutem se tyrannicae dominationis cum coniugibus et liberis tradit. Igitur Clearchus sexaginta senatores comprehensos (nam ceteri in fugam dilapsi erant) in vincula compingit. Laetari plebs, quod a duce potissimum senatorum senatus deleretur, versaque vice auxilium eorum in exitium conversum esse. Quibus dum mortem passim omnibus minatur, cariora eorum pretia facit: siquidem Clearchus magna pecunia, quasi minis populi occulte eos subtracturus, accepta spoliatos fortunis vita quoque spoliavit.

Cap. V. Cognito deinde quod bellum sibi ab iis, qui profugerant, misericordia in auxilium sollicitatis civitatibus pararetur, servos eorum manumittit; et, ne quid mali adflictis honestissimis domibus deesset, uxores eorum filiasque nubere servis suis proposita recusantibus morte compellit, ut eos sibi fidiores et dominis infestiores redderet. Sed matronis tam lugubres nuptiae graviores repentinis funeribus fuere. Itaque multae se ante nuptias, multae in ipsis nuptiis occisis prius novis maritis interficiunt et se tam funestis calamitatibus virtute ingenui pudoris eripiunt. Proelium deinde committitur; quo victor tyrannus captivos senatores in triumphi modum per ora civium trahit. Reversus in urbem alios vincit, torquet alios, alios occidit: nullus locus urbis a crudelitate tyranni vacat. Accedit saevitiae insolentia, crudelitati arrogantia. Interdum enim ex successu continuae felicitatis obliviscitur se hominem; interdum Iovis se filium dicit. Eunti per publicum aurea aquila velut argumentum generis praeferebatur; veste purpurea et cothurnis regum tragicorum et aurea corona utebatur; filium quoque suum Ceraunon vocat, ut deos non mendacio tantum, verum etiam nominibus illudat. Haec illum facere duo nobilissimi iuvenes, Chion et Leonides, indignantes patriam liberaturi in necem tyranni conspirant. Erant hi discipuli Platonis philosophi, qui virtutem, ad quam quotidie praeceptis magistri erudiebantur, patriae exhibere cupientes quinquaginta cognatos veluti clientes in insidiis locant. Ipsi more iurgantium ad tyrannum, veluti ad regem, in arcem contendunt: qui iure familiaritatis admissi, dum alterum priorem dicentem intentus audit tyrannus, ab altero obtruncatur. Sed et ipsi sociis tardius auxilium ferentibus a satellitibus obruuntur. Qua re factum est,

ut tyrannus quidem occideretur, sed patria non liberaretur. Nam frater Clearchi Satyrus eadem via tyrannidem invadit: multisque annis per gradus successionis Heraclienses sub regno tyrannorum fuere.

LIBER XVII.

ARG. Cap. 1. 2. Lysimachi interitus, et Seleuci. Ptolemaeus sibi regnum firmat. 3. De Epirotarum regno Pyrrhoque.

Cap. I. Per idem ferme tempus in Hellesponti et Chersonesi regionibus terrae motus fuit: maxime tamen Lysimachia urbs, ante duos et viginti annos a Lysimacho rege condita, eversa est. Quod portentum dira Lysimacho stirpique eius ac regni ruinam cum clade vexatarum regionum portendebat. Nec ostentis fides defuit: nam brevi post tempore Agathoclem, filium suum, quem in successionem regni ordinaverat, per quem multa bella prospere gesserat, non solum patrium, verum etiam humanum ultra morem perosus ministra Arsinoë noverca veneno interfecit. Haec illi prima mali labes, hoc initium impendentis ruinae fuit. Nam parricidium principum secutae caedes sunt, luentium suplicia, quod occisum iuvenem dolebant. Itaque et hi, qui caedibus superfuerant, et hi, qui exercitibus praeerant, certatim ad Seleucum deficiunt; eumque pronum iam ex aemulatione gloriae bellum Lysimacho inferre compellunt. Ultimum hoc certamen commilitonum Alexandri fuit et, velut ad exemplum fortunae, par reservatum. Lysimachus quatuor et septuaginta annos natus erat;

Seleucus septem et septuaginta. Sed in hac aetate utrique animi iuveniles erant imperiique cupiditatem insatiabilem gerebant: quippe quum orbem terrarum duo soli tenerent, angustis sibi metis inclusi videbantur, vitaeque finem non annorum spatio, sed imperii terminis metiebantur.

Cap. II. In eo bello Lysimachus amissis ante variis casibus quindecim liberis non instrenue moriens postremus domus suae ruinae cumulus accessit. Laetus tanta victoria Seleucus et, quod maius victoria putabat, solum se de cohorte Alexandri remansisse victoremque victorum exstitisse, *non humanum esse opus, sed divinum munus* gloriatur: ignarus prorsus non multo post fragilitatis humanae se ipsum exemplum futurum: quippe post menses admodum septem a Ptolemaeo, cuius sororem Lysimachus in matrimonio habuerat, per insidias circumventus occiditur; regnumque Macedoniae, quod Lysimacho eripuerat, cum vita pariter amittit. Igitur Ptolemaeus quum et in gratiam memoriae magni Ptolemaei patris et in favorem ultionis Lysimachi ambitiosus apud populares esset, primo Lysimachi filios conciliare sibi statuit; nuptiasque Arsinoës, sororis suae, matris eorum, petit, puerorum adoptione promissa: ut, quum in locum patris eorum successisset, nihil illi moliri vel verecundia matris vel appellatione patris auderent. Fratris quoque regis Aegypti concordiam per epistolas deprecatur, professus *deponere se offensam erepti paterni regni, neque amplius a fratre quaesiturum, quod honestius a paterno hoste perceperit.* Omnique arte adulatur Eumeni et Antigono, Demetrii filiis, Antiocho, filio Seleuci, cum quibus bellum habiturus erat, ne tertius sibi hostis accederet. Sed nec Pyrrhus, rex Epiri, omissus, ingens momentum futurus, utri parti

socius accessisset: qui et ipse spoliare singulos cupiens omnibus se partibus venditabat. Itaque Tarentinis adversus Romanos laturus auxilium ab Antigono naves ad exercitum in Italiam deportandum mutuo petit; ab Antiocho pecuniam, qui opibus quam militibus instructior erat; a Ptolemaeo Macedonum militum auxilia. Sed Ptolemaeus, cui nulla dilationis ex infirmitate virium venia esset, quinque millia peditum, equitum quatuor millia, elephantos quinquaginta non amplius quam in biennii usum dedit. Ob haec Pyrrhus, filia Ptolemaei in matrimonium accepta, vindicem eum regni reliquit, ne abducta in Italiam iuventute praedam hostibus regnum relinqueret.

Cap. III. Sed quoniam ad Epiri mentionem ventum est, de origine regni eius pauca narranda sunt. Molossorum primum in ea regione regnum fuit. Post Pyrrhus, Achillis filius, amisso per absentiam Troianis temporibus paterno regno in his locis consedit: qui *Pyrrhidae* primo, postea *Epirotae* dicti sunt. Sed Pyrrhus, quum in templum Dodonaei Iovis ad consulendum venisset, ibi Lanassam, neptem Herculis, rapuit: ex cuius matrimonio octo liberos sustulit. Ex his nonnullas virgines nuptum finitimis regibus tradidit opesque adfinitatum auxilio magnas paravit: atque ita Heleno, filio Priami regis, ob industriam singularem regnum Chaonum et Andromachen Hectoris e matrimonio suo, quam in divisione Troianae praedae acceperat, uxorem tradidit; brevique post tempore Delphis insidiis Orestae, filii Agamemnonis, inter altaria dei interiit. Successor huic Piales filius fuit. Per ordinem deinde regnum ad Tharrybam descendit: cui quoniam pupillus et unicus ex gente nobili superesset, intentiore omnium cura servandi eius educandique publice tutores

constituuntur. Athenas quoque erudiendi gratia missus. Quanto doctior maioribus suis, tanto et gratior populo fuit. Primus itaque leges et senatum annuosque magistratus et reipublicae formam composuit: et ut a Pyrrho sedes, sic vita cultior populo a Tharryba statuta. Huius filius Neoptolemus fuit; ex quo nata est Olympias, mater Alexandri Magni, et Alexander, qui post eum regnum Epiri tenuit et in Italia bello gesto in Bruttiis interiit. Post eius mortem frater Aeacides regno successit, qui adsiduis adversus Macedonas bellorum certaminibus populum fatigando offensam civium contraxit; ac propterea in exsilium actus Pyrrhum filium bimum admodum [parvulum] in regno reliquit. Qui et ipse, quum a populo propter odium patris ad necem quaereretur, furtim subtractus in Illyrios defertur; traditusque est Beroae, Glauciae regis uxori, nutriendus, quae et ipsa generis Aeacidarum erat. Ibi eum seu misericordia fortunae eius seu infantilibus blandimentis inductus rex adversum Cassandrum, Macedoniae regem, qui eum sub belli comminatione deposcebat, diu protexit, addito in auxilium etiam adoptionis officio. Quibus rebus moti Epirotae odio in misericordiam verso annorum undecim eum in regnum revocaverunt, datis tutoribus, qui regnum usque adultam eius aetatem tuerentur. Adolescens deinde multa bella gessit; tantusque rerum successu haberi coeptus est, ut Tarentinos solus adversus Romanos tueri posse videretur.

LIBER XVIII.

ARG. Cap. 1. 2. Pyrrhi cum Romanis bellum. 3. De Carthaginiensium origine. 4. 5. De Tyro et Elissa, conditore Carthaginis. 6. Elissae fatum. 7. Carthaginienses in Sardinia. Malchus. Carthalo.

CAP. I. Igitur Pyrrhus, rex Epiri, quum iterata Tarentinorum legatione additis Samnitium et Lucanorum precibus, et ipsis auxilio adversus Romanos indigentibus, fatigaretur, non tam supplicum precibus quam spe invadendi Italiae imperii inductus venturum se cum exercitu pollicetur. In quam rem inclinatum semel animum praecipitem agere coeperant exempla maiorum: ne aut inferior patruo suo Alexandro videretur, quo defensore iidem Tarentini adversus Bruttios usi fuerant; aut minores animos Magno Alexandro habuisse, qui tam longa a domo militia Orientem subegit. Igitur relicto custode regni filio Ptolemaeo annos quindecim nato exercitum in portu Tarentino exponit, duobus parvulis filiis, Alexandro et Heleno, in solatia longinquae secum expeditionis adductis. Cuius audito adventu consul Romanus Valerius Laevinus festinans, ut prius cum eo congrederetur, quam auxilia sociorum convenirent, exercitum in aciem educit. Nec rex, tametsi numero militum inferior esset, certamini moram fecit. Sed Romanos vincentes iam invisitata ante elephantorum forma stupere primo, mox cedere proelio coëgit; victoresque iam nova Macedonum monstra repente vicerunt. Nec hostibus incruenta victoria fuit. Nam et ipse Pyrrhus graviter vulneratus est et magna pars militum eius caesa: maioremque gloriam eius victoriae quam laetitiam habuit. Huius pugnae eventum multae civitates

secutae Pyrrho se tradunt. Inter ceteras etiam Locri prodito praesidio Romano ad Pyrrhum deficiunt. Ex ea praeda Pyrrhus ducentos captivos milites Romam gratis remisit, ut cognita virtute eius Romani cognoscerent etiam liberalitatem. Interiectis deinde diebus, quum sociorum exercitus supervenisset, iterato proelium cum Romanis facit; in quo par fortuna priori bello fuit.

Cap. II. Interea Mago, dux Carthaginiensium, in auxilium Romanorum cum centum viginti navibus missus senatum adiit, *aegre tulisse Carthaginienses* adfirmans, *quod bellum in Italia a peregrino rege paterentur. Ob quam caussam missum se, ut, quoniam externo hoste oppugnarentur, externis auxiliis iuvarentur.* Gratiae a senatu Carthaginiensibus actae auxiliaque remissa. Sed Mago Punico ingenio post paucos dies tacitus, quasi pacificator Carthaginiensium, Pyrrhum adiit speculaturus consilia eius de Sicilia, quo eum arcessiri fama erat. Nam Romanis eadem causa mittendi auxilii Carthaginiensibus fuerat, ut Romano bello, ne in Siciliam transire posset, Pyrrhus in Italia detineretur. Dum haec aguntur, legatus a senatu Romano Fabricius Luscinus missus pacem cum Pyrrho composuit. Ad quam confirmandam Cyneas Romam cum ingentibus a Pyrrho donis missus neminem, cuius domus muneribus pateret, invenit. Huic continentiae Romanorum simile exemplum iisdem ferme temporibus fuit. Nam missi a senatu Aegyptum legati quum ingentia sibi a Ptolemaeo rege missa munera sprevissent, interiectis diebus ad coenam invitatis aureae coronae missae sunt: quas illi honoris causa receptas postera die statuis regis imposuerunt. Igitur Cyneas, quum *turbatam cum Romanis pacem ab Appio Claudio* renuntiasset, interrogatus a Pyrrho, *qualis Roma esset,* respondit *regum urbem sibi*

visam. Post haec legati Siculorum superveniunt tradentes Pyrrho totius insulae imperium, quae adsiduis Carthaginiensium bellis vexabatur. Itaque relicto Locris Alexandro filio firmatisque sociorum civitatibus valido praesidio, in Siciliam exercitum traiecit.

Cap. III. Et quoniam ad Carthaginiensium mentionem ventum est, de origine eorum pauca dicenda sunt, repetitis Tyriorum paullo altius rebus, quorum casus etiam dolendi fuerunt. Tyriorum gens condita a Phoenicibus fuit; qui terrae motu vexati relicto patriae solo Assyrium stagnum primo, mox mari proximum litus incoluerunt, condita ibi urbe, quam a piscium ubertate *Sidona* appellaverunt: nam piscem Phoenices *sidon* vocant. Post multos deinde annos a rege Ascaloniorum expugnati, navibus appulsi Tyron urbem ante annum Troianae cladis condiderunt. Ibi Persarum bellis diu varieque fatigati victores quidem fuere: sed attritis viribus a servis suis multitudine abundantibus indigna supplicia perpessi sunt: qui conspiratione facta omnem liberum populum cum dominis interficiunt; atque ita potiti urbe lares dominorum occupant, rempublicam invadunt, coniuges ducunt, et, quod ipsi non erant, liberos procreant. Unus ex tot millibus servorum fuit, qui miti ingenio senis domini parvulique filii eius fortuna moveretur, dominosque non truci feritate, sed piae misericordiae humanitate respiceret. Itaque quum velut occisos alienasset, servisque de statu reipublicae deliberantibus placuisset regem ex suo corpore creari eumque potissimum quasi acceptissimum diis, qui solem orientem primus vidisset: rem ad Stratonem (hoc enim ei nomen erat) dominum occulte latentem detulit. Ab eo formatus, quum medio noctis omnes in unum campum processissent, ceteris in orientem spectantibus

solus occidentis regionem intuebatur. Id primum aliis videri furor, in occidente solis ortum quaerere. Ubi vero dies adventare coepit editissimisque culminibus urbis oriens splendere, exspectantibus aliis, ut ipsum solem adspicerent, hic primus omnibus fulgorem solis in summo fastigio civitatis ostendit. Non servilis ingenii ratio visa; requirentibusque auctorem de domino confitetur. Tunc intellectum est, quantum ingenua servilibus ingenia praestarent, malitiaque servos, non sapientia vincere. Igitur venia seni filioque data est: et velut numine quodam reservatos arbitrantes regem Stratonem creaverunt. Post cuius mortem regnum ad filium ac deinde ad nepotes transiit. Celebre hoc servorum facinus metuendumque exemplum toto orbe terrarum fuit. Itaque Alexander Magnus, quum interiecto tempore in Oriente bellum gereret, velut ultor publicae securitatis, expugnata eorum urbe omnes, qui proelio superfuerant, ob memoriam veteris caedis crucibus adfixit: genus tantum Stratonis inviolatum servavit regnumque stirpi eius restituit, ingenuis et innoxiis incolis insulae attributis, ut exstirpato servili germine genus urbis ex integro conderetur.

Cap. IV. Hoc igitur modo Tyrii Alexandri auspiciis conditi parcimonia et labore quaerendi cito convaluere. Ante cladem dominorum quum et opibus et multitudine abundarent, missa in Africam iuventute Uticam condidere: quum interim rex Tyro decedit, filio Pygmalione et Elissa filia, insignis formae virgine, heredibus institutis. Sed populus Pygmalioni admodum puero regnum tradidit. Elissa quoque Acerbae avunculo suo, sacerdoti Herculis, qui honos secundus a rege erat, nubit. Huic magnae, sed dissimulatae opes erant; aurumque metu regis non tectis, sed terrae crediderat:

quam rem etsi homines ignorabant, fama tamen loquebatur. Qua incensus Pygmalion, oblitus iuris humani, avunculum suum eumdemque generum sine respectu pietatis occidit. Elissa diu fratrem propter scelus aversata ad postremum dissimulato odio mitigatoque interim vultu fugam tacito molitur, adsumtis quibusdam principibus in societatem, quibus par odium in regem esse eandemque fugiendi cupiditatem arbitrabatur. Tunc fratrem dolo adgreditur: fingit *se ad eum migrare velle, ne amplius ei mariti domus cupidae oblivionis gravem luctus imaginem renovaret, neve ultra amara admonitio oculis eius occurrat.* Non invitus Pygmalion verba sororis audivit existimans cum ea et aurum Acerbae ad se venturum. Sed Elissa ministros migrationis a rege missos navibus cum omnibus opibus suis prima vespera imponit, provectaque in altum compellit eos onera arenae pro pecunia involucris involuta in mare deiicere. Tunc deflens ipsa lugubrique voce Acerbam ciet: orat, *ut libens opes suas recipiat, quas reliquerat; habeatque inferias, quas habuerat causam mortis.* Tunc ipsos ministros adgreditur: *sibi quidem* ait *optatam olim mortem: sed illis acerbos cruciatus et dira supplicia imminere, qui Acerbae opes, quarum spe parricidium rex fecerit, avaritiae tyranni subtraxerint.* Hoc metu omnibus iniecto comites fugae accepit. Iunguntur et senatorum in eam noctem praeparata agmina, atque ita sacris Herculis, cuius sacerdos Acerbas fuerat, repetitis exsilio sedes quaerunt.

Cap. V. Primus illis appulsus terrae Cyprus insula fuit: ubi sacerdos Iovis cum coniuge et liberis deorum monitu comitem se Elissae sociumque fortunae praebuit, pactus sibi posterisque perpetuum honorem sacerdotii. Conditio pro manifesto omine accepta. Mos erat Cypriis

virgines ante nuptias statutis diebus dotalem pecuniam quaesituras in quaestum ad litus maris mittere, pro reliqua pudicitia libamenta Veneri soluturas. Harum igitur ex numero octoginta admodum virgines raptas navibus imponi Elissa iubet, ut et iuventus matrimonia et urbs subolem habere posset. Dum haec aguntur, Pygmalion cognita sororis fuga, quum impio bello fugientem persequi pararet, aegre precibus matris et deorum minis victus quievit: cui quum inspirati vates canerent *non impune laturum, si incrementa urbis toto orbe auspicatissimae interpellasset,* hoc modo spatium respirandi fugientibus datum. Itaque Elissa delata in Africae sinum incolas loci eius adventu peregrinorum mutuarumque rerum commercio gaudentes in amicitiam sollicitat: deinde emto loco, qui corio bovis tegi posset, in quo fessos longa navigatione socios, quoad proficisceretur, reficere posset, corium in tenuissimas partes secari iubet; atque ita maius loci spatium, quam petierat, occupat: unde postea ei loco *Byrsae* nomen fuit. Confluentibus deinde vicinis locorum, qui spe lucri multa hospitibus venalia inferebant, sedesque ibi statuentibus ex frequentia hominum velut instar civitatis effectum est. Uticensium quoque legati dona ut consanguineis attulerunt; hortatique sunt, *urbem ibi conderent, ubi sedes sortiti essent*. Sed et Afros detinendi advenas amor cepit. Itaque consentientibus omnibus Carthago conditur statuto annuo vectigali pro solo urbis. In primis fundamentis caput bubulum inventum est: quod auspicium quidem fructuosae, sed laboriosae perpetuoque servae urbis fuit: propter quod in alium locum urbs translata. Ibi quoque equi caput repertum, bellicosum potentemque populum futurum significans, urbi auspicatam sedem dedit. Tunc ad opinionem novae urbis

concurrentibus gentibus brevi et populus et civitas magna facta.

Cap. VI. Quum successu rerum florentes Carthaginis opes essent, rex Maxitanorum Hiarbas decem Poenorum principibus ad se arcessitis Elissae nuptias sub belli denuntiatione petit. Quod legati reginae referre metuentes Punico cum ea ingenio egerunt, nuntiantes *regem aliquem poscere, qui cultiores victus eum Afrosque perdoceat: sed quem inveniri posse, qui ad barbaros et ferarum more viventes transire a consanguineis velit?* Tunc a regina castigati, *si pro salute patriae asperiorem vitam recusarent, cui etiam ipsa vita, si res exigat, debeatur,* regis mandata aperuere dicentes, *quae praecipiat aliis, ipsi facienda esse, si velit urbi consultum esse.* Hoc dolo capta Acerbae viri nomine cum multis lacrimis et lamentatione flebili invocato ad postremum *ituram se, quo suae urbis fata vocarent,* respondit. In hoc trium mensium sumto spatio, pyra in ultima parte urbis exstructa, velut placatura viri manes inferiasque ante nuptias missura multas hostias caedit et sumto gladio pyram conscendit; atque ita ad populum respiciens *ituram se ad virum, sicut praeceperant,* dixit vitamque gladio finivit. Quamdiu Carthago invicta fuit, pro dea culta est. Condita est urbs haec septuaginta duobus annis ante quam Roma: cuius virtus sicut bello clara fuit, ita domi status variis discordiarum casibus agitatus est. Quum inter cetera mala etiam peste laborarent, cruenta sacrorum religione et scelere pro remedio usi sunt: quippe homines ut victimas immolabant; et impuberes, quae aetas etiam hostium misericordiam provocat, aris admovebant, pacem deorum exposcentes, pro quorum vita dii rogari maxime solent.

Cap. VII. Itaque adversis tanto scelere numinibus,

quum in Sicilia diu feliciter dimicassent, translato in Sardiniam bello, amissa maiore exercitus parte gravi proelio victi sunt: propter quod ducem suum Malchum, cuius auspiciis et Siciliae partem domuerant et adversus Afros magnas res gesserant, cum parte exercitus, quae superfuerat, exsulare iusserunt. Quam rem aegre ferentes milites legatos Carthaginem mittunt, qui reditum primo veniamque infelicis militiae petant; tum denuntient, *quod precibus nequeant, armis se consecuturos*. Quum et preces et minae legatorum spretae essent, interiectis diebus conscensis navibus armati ad urbem veniunt; ibi deos hominesque testati: *non se expugnatum, sed reciperatum, patriam venire, ostensurosque civibus suis non virtutem sibi priore bello, sed fortunam defuisse,* prohibitis commeatibus obsessaque urbe in summam desperationem Carthaginienses adduxerunt. Interea Cartalo, Malchi exsulis ducis filius, quum praeter castra patris a Tyro, quo decimas Herculis ferre ex praeda Siciliensi, quam pater eius ceperat, a Carthaginiensibus missus fuerat, reverteretur arcessitusque a patre esset, *prius publicae se religionis officia exsecuturum quam privatae pietatis* respondit. Quam rem etsi indigne ferret pater, non tamen vim adferre religioni ausus est. Interiectis deinde diebus Cartalo petito commeatu a populo, quum reversus ad patrem esset ornatusque purpura et infulis sacerdotii omnium se oculis ingereret, tunc in secretum abducto pater ait: *Ausus ne es, nefandissimum caput, ista purpura et auro ornatus in conspectum tot miserorum civium venire? et moesta ac lugentia castra circumfluentibus quietae felicitatis insignibus velut exsultabundus intrare? Nusquamne te aliis iactare potuisti? Nullus locus aptior quam sordes patris et exsilii infelicis aerumnae fuerunt? Quid, quod*

paullo ante vocatus, non dico patrem, ducem certe civium tuorum superbe sprevisti? Quid porro tu in purpura ista coronisque aliud quam victoriarum mearum titulos geris? Quoniam igitur tu in patre nihil nisi exsulis nomen agnoscis, ego quoque imperatorem me magis quam patrem iudicabo; statuamque in te exemplum, ne quis posthac infelicibus miseriis patris illudat. Atque ita eum cum ornatu suo in altissimam crucem in conspectu urbis suffigi iussit. Post paucos deinde dies Carthaginem capit; evocatoque populo ad concionem exsilii iniuriam queritur, belli necessitatem excusat; *contentumque victoria sua punitis auctoribus miserorum civium iniuriosi exsilii omnibus se veniam dare* dicit. Atque ita decem senatoribus interfectis urbem legibus suis reddidit. Nec multo post ipse adfectati regni accusatus duplicis, et in filio et in patria, parricidii poenas dedit. Huic Mago imperator successit, cuius industria et opes Carthaginiensium et imperii fines et bellicae gloriae laudes creverunt.

LIBER XIX.

ARG. Cap. 1—3. Carthaginiensium in Sicilia bellum.

CAP. I. Mago, Carthaginiensium imperator, quum primus omnium ordinata disciplina militari imperium Poenorum condidisset, viresque civitatis non minus bellandi arte quam virtute firmasset, diem fungitur, relictis duobus filiis Hasdrubale et Hamilcare: qui per vestigia paternae virtutis decurrentes, sicuti generi, ita et

magnitudini patris successerunt. His ducibus Sardiniae bellum illatum: adversus Afros quoque vectigal pro solo urbis multorum annorum repetentes dimicatum. Sed Afrorum sicuti causa iustior, ita et fortuna superior fuit; bellumque cum his solutione pecuniae, non armis finitum. In Sardinia quoque Hasdrubal graviter vulneratus, imperio Hamilcari fratri tradito, interiit: cuius mortem quum luctus civitatis, tum et dictaturae undecim et triumphi quatuor insignem fecere. Hostibus quoque crevere animi, veluti cum duce vires Poenorum cecidissent. Itaque Siciliae populis, propter adsiduas Carthaginiensium iniurias ad Leonidam, fratrem regis Spartanorum, concurrentibus, grave bellum natum; in quo et diu et varia victoria proeliatum fuit. Dum haec aguntur, legati a Dario, Persarum rege, Carthaginem venerunt, adferentes edictum, quo Poeni humanas hostias immolare et canina vesci prohibebantur; mortuorúmque corpora cremare potius, quam terra obruere, a rege iubèbantur; petentes simul auxilia adversus Graeciam, cui illaturus bellum Darius erat. Sed Carthaginienses auxilia negantes propter adsidua finitimorum bella, ceteris, ne per omnia contumaces viderentur, cupide paruere.

CAP. II. Interea Hamilcar bello Siciliensi interficitur, relictis tribus filiis, Imilcone, Hannone, Giscone. Hasdrubali quoque par numerus filiorum fuit: Hannibal et Hasdrubal et Sappho. Per hos res Carthaginiensium ea tempestate gerebantur. Itaque et Mauris bellum illatum et adversus Numidas pugnatum et Afri compulsi stipendium urbis conditae Carthaginiensibus remittere. Deinde, quum familia tanta imperatorum gravis liberae civitati esset, omniaque ipsi agerent simul et iudicarent, centum ex numero senatorum iudices deligun-

tur, qui reversis a bello ducibus rationem rerum gestarum exigerent, ut hoc metu ita in bello imperia cogitarent, ut domi iudicia legesque respicerent. In Sicilia in locum Hamilcaris imperator Imilco succedit: qui quum navali terrestrique bello secunda proelia fecisset, multasque civitates cepisset, repente pestilentis sideris vi exercitum amisit. Quae res quum nuntiata Carthagini esset, moesta civitas fuit: omnia ululatibus, non secus ac si urbs ipsa capta esset, personabant; clausae privatae domus, clausa deorum templa; intermissa omnia sacra, omnia privata officia damnata. Cuncti deinde ad portum congregantur, egredientesque paucos e navibus, qui cladi superfuerant, de suis percontantur. Ut vero dubia antea spe et suspenso metu, incerta orbitatis exspectatione casus suorum miseris eluxit, tunc toto litore plangentium gemitus, tunc infelicium matrum ululatus et flebiles querelae audiebantur.

Cap. III. Inter haec procedit inops e navi sua imperator sordida servilique tunica, discinctus; ad cuius conspectum plangentium agmina iunguntur. Ipse quoque manus ad coelum tendens nunc sortem suam, nunc publicam fortunam deflet; nunc *deos* accusat, *qui tanta belli decora et tot ornamenta victoriarum, quae ipsi dederant, abstulerint; qui captis tot urbibus, totiesque hostibus terrestri navalique proelio victis, exercitum victorem non bello, sed peste deleverint. Deferre se tamen civibus suis non modica solatia, quod malis eorum hostes gaudere, non gloriari possent: quippe quum neque eos, qui mortui sunt, a se occisos; neque eos, qui reversi sunt, a se fugatos possint dicere. Praedam, quam relictis a se castris abstulerint, non esse talem, quam velut spolium victi hostis ostentent: sed quam possessione vacua fortuitis dominorum mortibus sicuti caduca occuparint.*

Quod ad hostes pertinet, victores se recessisse; quod ad pestem, victos. Nihil tamen se gravius ferre, quum quod inter fortissimos viros mori non potuerit, servatusque sit non ad vitae iucunditatem, sed ad ludibrium calamitatis. Quamquam ubi miseras copiarum reliquias Carthaginem reduxerit, se quoque secuturum commilitones suos; ostensurumque patriae, non ideo se in eam diem vixisse, quoniam velit vivere: sed ne hos, quibus nefanda lues pepercerat, inter hostium exercitus relictos, morte sua proderet. Tali vociferatione per urbem ingressus, ut ad limina domus suae venit, prosecutam multitudinem velut postremo adloquio dimisit; obseratisque foribus, ac nemine ad se, ne filiis quidem admissis, mortem sibi conscivit.

LIBER XX.

ARG. Cap. 1—4. Dionysii in Graeciam magnam expeditio. 5. Eius cum Gallis foedus, et in Siciliam reditus.

CAP. I. Dionysius, e Sicilia Carthaginiensibus pulsis, occupatoque totius insulae imperio, grave otium regno suo periculosamque desidiam tanti exercitus ratus, copias in Italiam traiecit: simul ut et militum vires continuo labore acuerentur, et regni fines proferrentur. Prima illi militia adversus Graecos, qui proxima Italici maris litora tenebant, fuit; quibus devictis finitimos quosque adgreditur, omnesque Graeci nominis Italiam possidentes hostes sibi destinat: quae gentes non partem, sed universam ferme Italiam ea tempestate occupa-

verant. Denique multae urbes adhuc post tantam vetustatem vestigia Graeci moris ostentant. Namque Tuscorum populi, qui oram inferi maris possident, a Lydia venerunt; et Venetos, quos incolas superi maris videmus, capta et expugnata Troia Antenore duce misit; Adria quoque Illyrico mari proxima, quae et Adriatico mari nomen dedit, Graeca urbs est; et Arpos Diomedes exciso Ilio, naufragio in ea loca delatus, condidit. Sed et Pisae in Liguribus Graecos auctores habent; et in Tuscis Tarquinii a Thessalis, et Spina in Umbris; Perusini quoque originem ab Achaeis ducunt. Quid Caere urbem dicam? quid Latinos populos, qui ab Aenea conditi videntur? Iam Falisci, Nolani, Abellani nonne Chalcidensium coloni sunt? Quid tractus omnis Campaniae? quid Bruttii Sabinique? quid Samnites? quid Tarentini, quos Lacedaemone profectos Spuriosque vocatos accepimus? Thurinorum urbem condidisse Philocteten ferunt; ibique adhuc monumentum eius visitur, et Herculis sagittae in Apollinis templo, quae fatum Troiae fuere.

Cap. II. Metapontini quoque in templo Minervae ferramenta, quibus Epeus, a quo conditi sunt, equum Troianum fabricavit, ostentant. Propter quod omnis illa pars Italiae Maior Graecia appellata est. Sed principio originum Metapontini cum Sybaritanis et Crotoniensibus pellere ceteros Graecos Italia statuerunt. Quum primum urbem Sirim cepissent, in expugnatione eius quinquaginta iuvenes amplexos Minervae simulacrum sacerdotemque deae velatum ornamentis inter ipsa altaria trucidaverunt. Ob haec quum peste et seditionibus vexarentur, priores Crotonienses Delphicum oraculum adierunt. Responsum his est: *finem mali fore, si violatum Minervae numen et interfectorum manes placas-*

sent. Itaque quum statuas iuvenibus iustae magnitudinis et in primis Minervae fabricare coepissent, Metapontini, cognito oraculo deorum occupandam manium et deae pacem rati, iuvenibus modica et lapidea simulacra ponunt, et deam panificiis placant. Atque ita pestis utrobique sedata est, quum alteri magnificentia, alteri velocitate certassent. Recuperata sanitate non diu Crotonienses quievere. Itaque indignantes in oppugnatione Siris auxilium contra se a Locrensibus latum, bellum his intulerunt. Quo metu territi Locrenses ad Spartanos decurrunt: auxilium supplices deprecantur. Illi longinqua militia gravati, *auxilium a Castore et Polluce petere eos* iubent. Neque legati responsum sociae urbis spreverunt: profectique in proximum templum facto sacrificio auxilium deorum implorant. Litatis hostiis obtentoque, ut rebantur, quod petebant, haud secus laeti, quam si deos ipsos secum advecturi essent, pulvinaria iis in navi componunt; faustisque profecti ominibus solatia suis pro auxiliis deportant.

Cap. III. His cognitis Crotonienses et ipsi legatos ad oraculum Delphos mittunt, victoriae facultatem bellique prosperos eventus deprecantes. Responsum *prius votis hostes quam armis vincendos.* Quum vovissent Apollini decimas praedae, Locrenses et voto hostium et responso dei cognito, nonas voverunt; tacitamque eam rem habuere, ne votis vincerentur. Itaque quum in aciem processissent, et Crotoniensium centum viginti millia armatorum constitissent, Locrenses paucitatem suam circumspicientes (nam sola quindecim millia militum habebant) omissa spe victoriae in destinatam mortem conspirant: tantusque ardor ex desperatione singulos cepit, ut victores se putarent, si non inulti morerentur. Sed dum mori honeste quaerunt, feliciter vice-

runt: nec alia causa victoriae fuit, quam quod desperaverunt. Pugnantibus Locris aquila ab acie numquam recessit, eosque tam diu circumvolavit, quoad vincerent. In cornibus quoque duo iuvenes diverso a ceteris armorum habitu, eximia magnitudine et albis equis et coccineis paludamentis pugnare visi sunt; nec ultra apparuerunt, quam pugnatum est. Hanc admirationem auxit incredibilis famae velocitas. Nam eadem die, qua in Italia pugnatum est, et Corintho et Athenis et Lacedaemone nuntiata est victoria.

Cap. IV. Post haec Crotoniensibus nulla virtutis exercitatio, nulla armorum cura fuit. Oderant enim quae infeliciter sumserant; mutassentque vitam luxuria, ni Pythagoras philosophus fuisset. Hic Sami Demarato, locuplete negotiatore natus, magnisque sapientiae incrementis formatus, Aegyptum primo, mox Babyloniam ad perdiscendos siderum motus originemque mundi spectandam profectus, summam scientiam consecutus erat. Inde regressus Cretam et Lacedaemona ad cognoscendas Minois et Lycurgi inclytas ea tempestate leges contenderat. Quibus omnibus instructus Crotonam venit, populumque in luxuriam lapsum auctoritate sua ad usum frugalitatis revocavit. Laudabat quotidie virtutem, et vitia luxuriae casusque civitatum ea peste perditarum enumerabat, tantumque studium ad frugalitatem multitudinis provocavit, ut aliquos ex his luxuriatos incredibile videretur. Matronarum quoque separatam a viris doctrinam et puerorum a parentibus frequenter habuit. Docebat nunc has pudicitiam et obsequia in viros; nunc illos modestiam et litterarum studium. Inter haec velut genetricem virtutum frugalitatem omnibus ingerebat; consecutusque disputationum adsiduitate erat, ut matronae auratas vestes ceteraque dignitatis

suae ornamenta, velut instrumenta luxuriae, deponerent; eaque omnia delata in Iunonis aedem ipsi deae consecrarent, prae se ferentes, vera ornamenta matronarum pudicitiam, non vestes esse. In iuventute quoque quantum profligatum sit, victi feminarum contumaces animi manifestant. Sed trecenti ex iuvenibus quum sodalitii iure sacramento quodam nexi separatam a ceteris civibus vitam exercerent: quasi coetum clandestinae coniurationis haberent, civitatem in se converterunt; quae eos, quum in unam domum convenissent, cremare voluit. In quo tumultu sexaginta ferme periere: ceteri in exsilium profecti. Pythagoras autem quum annos viginti Crotonae egisset, Metapontum migravit, ibique decessit; cuius tanta admiratio fuit, ut ex domo eius templum facerent, eumque pro deo colerent.

Cap. V. Igitur Dionysius tyrannus, quem supra a Sicilia exercitum in Italiam traiecisse, bellumque Graecis intulisse memoravimus, expugnatis Locris Crotonienses vix vires longo otio ex prioris belli clade resumentes adgreditur: qui fortius cum paucis tanto exercitui eius, quam antea cum tot millibus Locrensium paucitati, restiterunt. Tantum virtutis paupertas adversus insolentes divitias habet, tantoque insperata interdum speratâ victoria certior est. Sed Dionysium gerentem bellum legati Gallorum, qui ante mensem Romam incenderant, societatem amicitiamque petentes adeunt: *gentem suam inter hostes eius positam esse, magnoque usui ei futuram, vel in acie bellanti vel de tergo intentis in proelium hostibus,* adfirmant. Grata legatio Dionysio fuit. Ita pacta societate et auxiliis Gallorum auctus, bellum velut ex integro restaurat. Iis autem Gallis causa in Italiam veniendi sedesque novas quaerendi intestina discordia et adsiduae domi dissensiones

fuere: quarum taedio quum in Italiam venissent, sedibus Tuscos expulerunt; et Mediolanum, Comum, Brixiam, Veronam, Bergomum, Tridentum, Vicentiam condiderunt. Tusci quoque duce Rhaeto avitis sedibus amissis Alpes occupavere; et ex nomine ducis gentes Rhaetorum condiderunt. Sed Dionysium in Siciliam adventus Carthaginiensium revocavit: qui reparato exercitu bellum, quod lue deseruerant, auctis viribus repetebant. Dux belli Hanno Carthaginiensis erat: cuius inimicus Suniatus, potentissimus ea tempestate Poenorum, quum odio eius Graecis litteris Dionysio adventum exercitus et segnitiem ducis familiariter praenuntiasset, comprehensis epistolis, proditionis damnatur, facto senatusconsulto, *ne quis postea Carthaginiensis aut litteris Graecis aut sermoni studeret: ne aut loqui cum hoste aut scribere sine interprete posset.* Nec multo post Dionysius, quem paullo ante non Sicilia, [non Italia] capiebat, adsiduis belli certaminibus victus fractusque insidiis ad postremum suorum interficitur.

LIBER XXI.

ARG. Cap. 1—3. Dionysii iunioris tyrannis, et in Locrenses crudelitas. 4. Hanno Carthagine. 5. Dionysii iun. fuga et Corinthi commoratio. Hamilcar contra Alexandrum m. speculator.

CAP. I. Exstincto in Sicilia Dionysio tyranno, in locum eius milites maximum natu ex filiis eius, nomine Dionysium, suffecere, et naturae ius secuti, et quod firmius futurum esse regnum, si penes unum remansisset,

quam si portionibus inter plures filios divideretur, arbitrabantur. Sed Dionysius inter initia regni avunculos fratrum suorum, veluti aemulos imperii sui hortatoresque puerorum ad divisionem regni, tollere gestiebat. Quare paullisper dissimulatum animum prius ad favorem popularium conciliandum intendit: excusatius facturus, quod statuerat, si probatus ante omnibus foret. Igitur nexorum tria millia e carcere dimittit; tributa populo per triennium remittit; et quibuscunque delinimentis potest, animos omnium sollicitat. Tunc ad destinatum facinus conversus, non cognatos tantum fratrum, sed etiam ipsos interficit; ut, quibus consortium regni debebat, ne spiritus quidem consortium relinqueret, tyrannidem in suos prius quam in exteros auspicatus.

Cap. II. Sublatis deinde aemulis in segnitiam lapsus, saginam corporis ex nimia luxuria oculorumque valetudinem contraxit: adeo, ut non solem, non pulverem, non denique splendorem ferre lucis ipsius posset. Propter quae dum contemni se putat, saevitia grassatur; nec, ut pater, carcerem nexis, sed caedibus civitatem replet. Ob quae non contemtior omnibus quam invisior fuit. Itaque quum bellum adversus eum Syracusani decrevissent, diu dubitavit, imperium deponeret an bello resisteret. Sed a militibus praedam et urbis direptionem sperantibus descendere in proelium cogitur. Victus, quum iterato non felicius fortunam tentasset, legatos ad Syracusanos mittit, spondens, *se depositurum tyrannidem, si mitterent ad eum, quibuscum sibi de pace conveniret.* In quam rem missos primores in carcere retinet; atque ita incautis omnibus nec quidquam hostile metuentibus exercitum ad delendam civitatem mittit. Fit igitur in ipsa urbe anceps proelium: in quo oppi-

danis multitudine superantibus Dionysius pellitur. Qui quum obsidionem arcis timeret, cum omni regio apparatu in Italiam profugit tacitus. Exsul a Locrensibus sociis exceptus, velut iure regnaret, arcem occupat; solitamque sibi saevitiam exercet. Coniuges principum ad stuprum rapi iubebat; virgines ante nuptias abducebat, stupratasque sponsis reddebat; locupletissimos quosque aut civitate pellebat aut occidi imperabat, bonaque eorum invadebat.

Cap. III. Dein quum rapinae occasio deesset, universam civitatem callido commento circumvenit. Quum Rheginorum tyranni Leophronis bello Locrenses premerentur, voverant, si victores forent, ut die festo Veneris virgines suas prostituerent. Quo voto intermisso quum adversa bella cum Lucanis gererent, in concionem eos Dionysius vocat: hortatur, *ut uxores filiasque suas in templum Veneris quam possint ornatissimas mittant: ex quibus sorte ductae centum voto publico fungantur, religionisque gratia uno stent in lupanari mense omnibus ante iuratis viris, ne quis ullam attaminet. Quae res ne virginibus voto civitatem solventibus fraudi esset, decretum facerent: Ne qua virgo nuberet, priusquam illae maritis traderentur.* Probato consilio, quo et superstitioni et pudicitiae virginum consulebatur, certatim omnes feminae impensius exornatae in templum Veneris conveniunt: quas omnes Dionysius immissis militibus spoliat, ornamentaque matronarum in praedam suam vertit. Quarumdam viros ditiores interficit; quasdam ad prodendas virorum pecunias torquet. Quum his artibus per annos sex regnasset, conspiratione Locrorum civitate pulsus, in Siciliam redit. Ibi Syracusas, securis omnibus post longam intercapedinem pacis, per proditionem recepit.

Cap. IV. Dum haec in Sicilia geruntur, interim in Africa princeps Carthaginiensium Hanno opes suas, quibus vires reipublicae superabat, ad occupandam dominationem intendit, regnumque invadere interfecto senatu conatus est. Cui sceleri solemnem nuptiarum diem filiae suae legit, ut religione votorum nefanda commenta facilius tegerentur. Itaque plebi epulas in publicis porticibus, senatui in domo sua parat, ut poculis veneno infectis secretius senatum et sine arbitris interficeret, orbamque rempublicam facilius invaderet. Qua re magistratibus per ministros prodita, scelus declinatum, non vindicatum est, ne in viro tam potenti plus negotii faceret res cognita quam cogitata. Contenti itaque cohibuisse, decreto modum nuptiarum sumtibus statuunt; idque observari non ab uno, sed ab universis iubent, ne persona designata, non vitia correcta viderentur. Hoc consilio praeventus iterum servitia concitat, statutaque rursus caedium die, quum denuo se proditum videret, timens iudicium munitum quoddam castellum cum viginti millibus servorum armatis occupat. Ibi dum Afros regemque Maurorum concitat, capitur, virgisque caesus, effossis oculis, et manibus cruribusque fractis, velut a singulis membris poenae exigerentur, in conspectu populi occiditur; corpus verberibus lacerum in crucem figitur. Filii quoque cognatique omnes, etiam innoxii, supplicio traduntur: ne quisquam aut ad imitandum scelus aut ad mortem ulciscendam ex tam nefaria domo superesset.

Cap. V. Interea Dionysius Syracusis receptus, quum gravior crudeliorque in dies civitati esset, iterata conspiratione, obsidetur. Tunc deposito imperio arcem Syracusanis cum exercitu tradidit: receptoque privato instrumento, Corinthum in exsilium proficiscitur. Ibi

humillima quaeque tutissima existimans, in sordidissimum vitae genus descendit: non contentus in publico vagari, sed potare; nec conspici in popinis lupanaribusque, sed totis diebus desidere; cum perditissimo quoque de minimis rebus disceptare; pannosus et squalidus incedere; risum libentius praebere quam captare, in macello perstare; quod emere non poterat, oculis devorare; apud aediles adversus lenones iurgari: omniaque ita facere, ut contemnendus magis quam metuendus videretur. Novissime ludimagistrum professus pueros in trivio docebat, ut aut a timentibus semper in publico videretur aut a non timentibus facilius contemneretur. Nam licet tyrannicis vitiis semper abundaret, tamen simulatio haec vitiorum, non naturae erat; magisque haec arte quam amisso regali pudore faciebat, expertus, quam invisa tyrannorum forent etiam sine opibus nomina. Laborabat itaque invidiam praeteritorum contemtu praesentium demere; neque honesta, sed tuta consilia circumspiciebat. Inter has tamen dissimulationum artes insimulatus est adfectatae tyrannidis; nec aliter quam dum contemnitur, liberatus est.

Cap. VI. Inter haec Carthaginienses tanto successu rerum Alexandri Magni exterriti, verentes, ne Persico regno et Africam vellet adiungere, mittunt ad speculandos eius animos Hamilcarem cognomento Rhodanum, virum sollertia facundiaque praeter ceteros insignem. Augebant enim metum et Tyrus urbs, auctor originis suae, capta, et Alexandria aemula Carthaginis in terminis Africae et Aegypti condita, et felicitas regis, apud quem nec cupiditas nec fortuna ullo modo terminabantur. Igitur Hamilcar per Parmenionem aditu regis obtento, profugisse se ad regem expulsum patria fingit, militemque se expeditionis offert. Atque ita consiliis eius

exploratis, in tabellis ligneis vacua desuper cera inducta civibus suis omnia perscribebat. Sed Carthaginienses post mortem regis reversum in patriam, quasi urbem regi venditasset, non ingrato tantum, verum etiam crudeli animo necaverunt.

LIBER XXII.

ARG. Cap. 1—3. Agathoclis in Sicilia res gestae. 4—6. Eius in Africam transitus et de Carthaginiensibus victoria. 7. Carthaginienses Siciliam relinquunt. Aphellas et Bomilcar. 8. Agathocles in Siciliam revertitur. Eius filii in Africa relicti clades.

CAP. I. Agathocles, Siciliae tyrannus, qui magnitudini prioris Dionysii successit, ad regni maiestatem ex humili et sordido genere pervenit. Quippe in Sicilia patre figulo natus, non honestiorem pueritiam, quam principia originis, habuit: siquidem forma et corporis pulchritudine egregius diu vitam stupri patientia exhibuit. Annos deinde pubertatis egressus, libidinem a viris ad feminas transtulit. Post haec apud utrumque sexum famosus, vitam latrociniis mutavit. Interiecto tempore, quum Syracusas concessisset, adscitusque in civitatem inter incolas esset, diu sine fide fuit, quoniam nec in fortunis quod amitteret, nec in verecundia quod inquinaret, habere videbatur: in summa gregariam militiam sortitus, non minus tunc seditiosa quam antea turpi vita in omne facinus promtissimus erat. Nam et manu strenuus et in concionibus perfacundus habebatur. Brevi itaque centurio ac deinceps tribunus militum factus est. Primo bello adversus Aetnaeos magna expe-

rimenta sui Syracusanis dedit. Sequenti Campanorum tantam de se spem omnibus fecit, ut in locum demortui ducis Damasconis sufficeretur: cuius uxorem adulterio cognitam post mortem viri in matrimonium recepit. Nec contentus, quod ex inope repente dives factus esset, piraticam adversus patriam exercuit. Saluti ei fuit, quod socii capti tortique de illo negaverunt. Bis occupare imperium Syracusarum voluit: bis in exsilium actus est.

Cap. II. A Murgantinis, apud quos exsulabat, odio Syracusanorum primo praetor, mox dux creatur. In eo bello et urbem Leontinorum cepit, et patriam suam Syracusas obsidere coepit: ad cuius auxilium Hamilcar, dux Poenorum, imploratus, depositis hostilibus odiis praesidia militum mittit. Ita uno eodemque tempore Syracusae et ab hoste civili amore defensae et a cive hostili odio impugnatae sunt. Sed Agathocles, quum videret fortius defendi urbem quam oppugnari, precibus per internuntios Hamilcarem exorat, ut inter se et Syracusanos pacis arbitria suscipiat, peculiaria in ipsum officia sua repromittens. Qua spe impletus Hamilcar societatem cum eo metu potentiae eius iungit: ut quantum virium Agathocli adversus Syracusanos dedisset, tantum ipse ad incrementa domesticae potentiae recuperaret. Igitur non pax tantum Agathocli conciliatur, verum etiam praetor Syracusis constituitur. Tunc Hamilcari, expositis ignibus Cereris tactisque, in obsequia Poenorum iurat. Deinde acceptis ab eo quinque millibus Afrorum, potentissimos quosque ex principibus interficit: atque ita veluti reipublicae statum formaturus, populum in theatrum ad concionem vocari iubet, contracto in gymnasio senatu, quasi quaedam prius ordinaturus. Sic compositis rebus immissis militibus populum obsidet, senatum trucidat:

cuius peracta caede, ex plebe quoque locupletissimos et promtissimos interficit.

CAP. III. His ita gestis, militem legit exercitumque conscribit: quo instructus finitimas civitates nihil hostile metuentes ex improviso adgreditur. Poenorum quoque socios, permittente Hamilcare, foede vexat: propter quod querelas Carthaginem socii non tam de Agathocle quam de Hamilcare detulerunt, *hunc ut dominum et tyrannum, illum ut proditorem,* arguentes: *a quo infestissimo hosti fortunae sociorum interposita pactione donatae sint: sicuti ab initio Syracusae in pignus societatis sint traditae, urbs semper Poenis infesta et de imperio Siciliae Carthaginis aemula, nunc insuper civitates sociorum eidem titulo pacis addictas. Denunciare igitur se haec brevi ad ipsos redundatura ac propediem sensuros, quantum malum non Siciliae magis quam ipsi Africae attulerint.* His querelis senatus in Hamilcarem accenditur: sed quoniam in imperio esset, tacita de eo suffragia tulerunt, et sententias, priusquam recitarentur, in urnam coniectas obsignari iusserunt, dum alter Hamilcar, Gisgonis filius, a Sicilia reverteretur. Sed haec callida commenta Poenorum et sententias inauditas mors Hamilcaris praevenit, liberatusque est fati munere, quem sui per iniuriam cives inauditum damnaverant. Quae res Agathocli adversus Poenos occasionem movendi belli dedit. Prima igitur illi cum Hamilcare, Gisgonis filio, proelii congressio fuit: a quo victus maiori mole reparaturus bellum Syracusas concessit. Sed secundi certaminis eadem fortuna, quae et prioris, fuit.

CAP. IV. Quum igitur victores Poeni Syracusas obsidione cinxissent, Agathocles, quum se neque viribus parem neque ad obsidionem ferendam instructum videret, super haec a sociis crudelitate eius offensis desertus

esset: statuit bellum in Africam transferre: mira prorsus audacia, ut, quibus in solo urbis suae par non erat, eorum urbi bellum inferret, et qui sua tueri non poterat, impugnaret aliena, victusque victoribus insultaret. Huius consilii non minus admirabile silentium quam commentum fuit. Populo hoc solum professus, *invenisse se victoriae viam: animos illi tantum in brevem obsidionis patientiam firmarent; vel, si cui status praesentis fortunae displiceret, dare se ei discedendi liberam potestatem:* quum mille sexcenti discessissent, ceteros obsidionis necessitate frumento et stipendio instruit: quinquaginta tantum secum talenta ad praesentem usum aufert, cetera ex hoste melius quam ex sociis paraturus. Omnes deinde servos militaris aetatis libertate donatos sacramento adegit, eosque et maiorem partem ferme militum navibus imponit, ratus exaequata utriusque ordinis conditione mutuam inter eos virtutis aemulationem futuram; ceteros omnes ad tutelam patriae reliquit.

CAP. V. Septimo igitur imperii anno comitibus duobus adultis filiis, Archagato et Heraclida, nullo militum sciente quo veheretur, cursum in Africam dirigit. Quum omnes aut in Italiam praedatum se aut in Sardiniam ituros crederent, tum primum, exposito in Africae litore exercitu, consilium suum omnibus aperit. Quo in loco Syracusae positae sint, ostendit: *quibus aliud nullum auxilium superesse[t], quam ut hostibus faciant, quae ipsi patiantur. Quippe aliter domi, aliter foris bella tractari. Domi ea sola auxilia esse, quae patriae vires subministrent: foris hostem etiam suis viribus vinci, deficientibus sociis et odio diuturni imperii externa auxilia circumspicientibus. Huc accedere, quod urbes castellaque Africae non muris cinctae, non in montibus positae sint, sed in planis campis sine ullis munimentis iaceant: quas*

omnes metu excidii facile ad belli societatem perlici posse. Maius igitur Carthaginiensibus ab ipsa Africa quam ex Sicilia exarsurum bellum, coituraque auxilia omnium adversus unam urbem nomine quam opibus ampliorem, et quas non attulerit vires, inde sumturum. Nec in repentino Poenorum metu modicum momentum victoriae fore, qui tanta audacia hostium perculsi trepidaturi sint. Accessura et villarum incendia, castellorum urbiumque contumacium direptionem, tum ipsius Carthaginis obsidionem. Quibus omnibus non sibi tantum in alios, sed et aliis in se sentient patere bella. His non solum Poenos vinci, sed et Siciliam liberari posse: nec enim moraturos in eius obsidione hostes, quum sua urgeantur. Nusquam igitur alibi facilius bellum, sed nec praedam uberiorem inveniri posse: nam capta Carthagine omnem Africam Siciliamque praemium victorum fore. Gloriam certe tam honestae militiae tantam in omne aevum futuram, ut terminari nullo tempore oblivione possit: ut dicatur eos solos mortalium esse, qui bella, quae domi ferre non poterant, ad hostes transtulerint victique victores insecuti sint et obsessores urbis suae obsederint. Omnibus igitur forti ac laeto animo bellum ineundum, quo nullum aliud possit aut praemium victoribus uberius aut victis monumentum illustrius dare.

Cap. VI. His quidem adhortationibus animi militum erigebantur; sed terrebat eos portenti religio, quod navigantibus eis sol defecerat. Cuius rei rationem non minore cura rex quam belli reddebat adfirmans: *si prius quam proficiscerentur, factum esset, crediturum adversum profecturos prodigium esse: nunc quia egressis acciderit, illis, ad quos eatur, portendere. Porro defectus naturalium siderum semper praesentem rerum statum mutare; certumque esse florentibus Carthaginiensium*

opibus [et laboribus] adversisque rebus suis commutationem significari. Sic consolatis militibus universas naves consentiente exercitu incendi iubet, ut omnes scirent auxilio fugae ademto aut vincendum aut moriendum esse. Deinde quum omnia, quacumque ingrederentur, prosternerent, villas castellaque incenderent, obvius eis fuit cum triginta millibus Poenorum Hanno: sed proelio commisso duo de Siculis, tria millia de Poenis cum ipso duce cecidere. Hac victoria et Siculorum animi eriguntur, et Poenorum franguntur. Agathocles victis hostibus urbes castellaque expugnat, praedas ingentes agit, hostium multa millia trucidat. Castra deinde in quinto lapide a Carthagine statuit, ut damna carissimarum rerum vastitatemque agrorum et incendia villarum de muris ipsius urbis specularentur. Interea ingens tota Africa deleti Poenorum exercitus fama occupatarumque urbium divulgatur. Stupor itaque omnes et admiratio incessit, unde tanto imperio tam subitum bellum, praesertim ab hoste iam victo; admiratio deinde paullatim in contemtum Poenorum vertitur. Nec multo post non Afri tantum, verum etiam urbes nobilissimae novitatem secutae ad Agathoclem defecere; frumentoque et stipendio victorem instruxere.

Cap. VII. His Poenorum malis etiam deletus in Sicilia cum imperatore exercitus velut quidam aerumnarum cumulus accessit. Nam post profectionem a Sicilia Agathoclis in obsidione Syracusarum Poeni segniores redditi, ab Antandro, fratre regis Agathoclis, occidione caesi nuntiabantur. Itaque quum domi forisque eadem fortuna Carthaginiensium esset, iam non tributariae tantum ab his urbes, verum etiam socii reges deficiebant, amicitiarum iura non fide, sed successu ponderantes. Erat inter ceteros rex Cyrenarum Ophel-

las, qui spe improba regnum totius Africae amplexus societatem cum Agathocle per legatos iunxerat; pactusque cum eo fuerat, ut Siciliae illi, sibi Africae imperium victis Carthaginiensibus cederet. Itaque quum ad belli societatem cum ingenti exercitu ipse venisset, Agathocles blando adloquio et humili adulatione, quum saepius simul coenassent adoptatusque filius eius ab Ophella esset, incautum interficit; occupatoque exercitu eius iterato Carthaginienses omnibus viribus bellum cientes magno utriusque exercitus sanguine gravi proelio superat. Hoc certaminis discrimine tanta desperatio illata Poenis est, ut, nisi in exercitu Agathoclis orta seditio fuisset, transiturus ad eum Bomilcar, rex Poenorum, cum exercitu fuerit. Ob quam noxam in medio foro a Poenis patibulo suffixus est: ut idem locus monumentum suppliciorum eius esset, qui ante fuerat ornamentum honorum. Sed Bomilcar magno animo crudelitatem civium tulit, adeo, ut de summa cruce, veluti de tribunali, in Poenorum scelera concionaretur, obiectans illis nunc *Hannonem falsa adfectati regni invidia circumventum;* nunc *Gisgonis innocentis exsilium;* nunc *in Hamilcarem patruum suum tacita suffragia, quod Agathoclem socium illis facere quam hostem maluerit.* Haec quum in maxima populi concione vociferatus esset, exspiravit.

Cap. VIII. Interea Agathocles profligatis in Africa rebus, tradito Archagatho filio exercitu, in Siciliam recurrit, nihil actum in Africa existimans, si amplius Syracusae obsiderentur. Nam post occisum Hamilcarem, Gisgonis filium, novus eo a Poenis missus exercitus fuerat. Statim igitur primo adventu eius omnes Siciliae urbes auditis rebus, quas in Africa gesserat, certatim se ei tradunt: atque ita pulsis e Sicilia Poenis totius insulae imperium occupavit. In Africam deinde reversus

seditione militum excipitur. Nam stipendiorum solutio in adventum patris dilata a filio fuerat. Igitur in concionem vocatos blandis verbis permulsit: *stipendia illis non a se flagitanda esse, sed ab hoste quaerenda: communem victoriam, communem praedam futuram. Paullum modo adniterentur, dum belli reliquiae peraguntur, cum sciant Carthaginem captam spes omnium expleturam.* Sedato militari tumultu interiectis diebus ad castra hostium exercitum ducit: ibi inconsultius proelium committendo maiorem partem exercitus perdidit. Quum itaque in castra fugisset versamque in se invidiam temere commissi belli videret pristinamque offensam non depensi stipendii metueret: concubia nocte solus a castris cum Archagatho filio profugit. Quod ubi milites cognovere, haud secus quam si ab hoste capti essent, trepidavere, *bis se a rege suo in mediis hostibus relictos esse* proclamantes; *salutemque suam desertam ab eo esse, quorum ne sepultura quidem relinquenda fuerit.* Quum persequi regem vellent, a Numidis excepti in castra revertuntur, comprehenso tamen reductoque Archagatho, qui a patre noctis errore discesserat. Agathocles autem navibus, quibus reversus a Sicilia fuerat, cum custodibus earumdem Syracusas defertur. Exemplum flagitii singulare, rex exercitus sui desertor filiorumque pater proditor! Interim in Africa post fugam regis milites pactione cum hostibus facta, interfectis Agathoclis liberis, Carthaginiensibus se tradidere. Archagathus quum occideretur ab Arcesilao, amico antea patris, rogavit eum: *quidnam liberis eius facturum Agathoclem putet, per quem ipse liberis careat?* Tunc respondit *satis habere se, quod superstites eos esse Agathoclis liberis sciat.* Post haec Poeni ad persequendum belli reliquias duces in Siciliam miserunt, cum quibus Agathocles pacem aequis conditionibus fecit.

LIBER XXIII.

ARG. Cap. 1. 2. Agathoclis postremae res gestae. 3. Pyrrhi bella. 4 Hiero.

Cap. I. Agathocles, rex Siciliae, pacificatus cum Carthaginiensibus, partem civitatum a se fiducia virium dissidentem armis subegit. Dein quasi angustis insulae terminis clauderetur, cuius imperii partem primis incrementis ne speraverat quidem, in Italiam transcendit, exemplum Dionysii secutus, qui multas civitates Italiae subegerat. Primi igitur hostes illi Bruttii fuere, qui et fortissimi tum et opulentissimi videbantur, simul et ad iniurias vicinorum promti. Nam multas civitates Graeci nominis Italia expulerant; auctores quoque suos Lucanos bello vicerant, et pacem cum his aequis legibus fecerant. Tanta feritas animorum erat, ut nec origini suae parcerent. Namque Lucani iisdem legibus liberos suos, quibus et Spartani, instituere soliti erant. Quippe ab initio pubertatis in silvis inter pastores habebantur sine ministerio servili, sine veste, quam induerent vel cui incubarent: ut a primis annis duritiae parcimoniaeque sine ullo usu urbis adsuescerent. Cibus his praeda venatica, potus aut lactis aut fontium liquor erat. Sic ad labores bellicos indurabantur. Horum igitur ex numero quinquaginta primo ex agris finitimorum praedari soliti, confluente deinde multitudine, sollicitati praeda, quum plures facti essent, infestas regiones reddebant. Itaque fatigatus querelis sociorum Dionysius Siciliae tyrannus, sexcentos Afros ad compescendos eos miserat: quorum castellum proditum sibi per Bruttiam

mulierem expugnaverunt; ibique civitatem concurrentibus ad opinionem novae urbis pastoribus statuerunt; Bruttiosque se ex nomine mulieris vocaverunt. Primum illis cum Lucanis, originis suae auctoribus, bellum fuit: qua victoria erecti, quum pacem aequo iure fecissent, ceteros finitimos armis subegerunt; tantasque opes brevi consecuti sunt, ut perniciosi etiam regibus haberentur. Denique Alexander, rex Epiri, quum in auxilium Graecarum civitatum cum magno exercitu in Italiam venisset, cum omnibus copiis ab his deletus est. Quare feritas eorum successu felicitatis incensa, diu terribilis finitimis fuit. Ad postremum imploratus Agathocles spe ampliandi regni a Sicilia in Italiam traiecit.

Cap. II. Principio adventus opinione eius concussi legatos ad eum societatem amicitiamque petentes miserunt. Quos Agathocles ad coenam invitatos, ne exercitum traiici viderent, et in posterum statuta his die, conscensa nave frustratus est. Sed fraudis haud laetus eventus fuit: siquidem reverti eum in Siciliam interiectis paucis diebus vis morbi coëgit; quo toto corpore comprehensus per omnes nervos articulosque humore pestifero grassante, velut intestino singulorum membrorum bello, impugnabatur. Ex qua desperatione bellum inter filium nepotemque eius regnum iam quasi mortui vindicantibus oritur: occiso filio regnum nepos occupavit. Igitur Agathocles, quum morbi cura et aegritudo graviores essent et inter se alterum alterius malo cresceret, desperatis rebus uxorem suam Thexenam genitosque ex ea duos parvulos cum omni pecunia et familia regalique instrumento, quo praeter illum nemo regum ditior fuit, navibus impositos Aegyptum, unde uxorem acceperat, remittit: timens, ne praedonem regni sui hostem paterentur. Quamquam uxor diu, ne

ab aegro divelleretur, deprecata est, ne discessus suus adiungi nepotis parricidio posset et tam cruente haec deseruisse virum quam ille impugnasse avum videretur: *nubendo se non prosperae tantum sed omnis fortunae inisse societatem; nec invitam periculo spiritus sui emturam, ut extremos viri spiritus exciperet; et exsequiarum officium, in quod profecta se nemo sit successurus, obsequio debitae pietatis impleret.* Discedentes parvuli flebili ululatu amplexi patrem tenebant; ex altera parte uxor maritum non amplius visura osculis fatigabat. Nec minus senis lacrimae miserabiles erant. Flebant hi morientem patrem; ille exsules liberos: hi discessu suo solitudinem patris, aegri senis; ille in spem regni susceptos relinqui in egestate lugebat. Inter haec regia omnis adsistentium fletibus tam crudelis discidii impleta resonabat. Tandem finem lacrimis necessitas profectionis imposuit et mors regis proficiscentes filios insecuta est. Dum haec aguntur, Carthaginienses cognitis quae in Sicilia agebantur, occasionem totius insulae occupandae datam sibi existimantes magnis viribus eo traiiciunt; multasque civitates subigunt.

Cap. III. Eo tempore et Pyrrhus adversus Romanos bellum gerebat; qui imploratus a Siculis in auxilium, sicuti dictum est, quum Syracusas venisset multasque civitates subegisset, rex Siciliae, sicut Epiri, appellatur. Quarum rerum felicitate laetus Heleno filio Siciliae, velut avitum (nam susceptus ex filia Agathoclis regis erat), Alexandro autem Italiae regnum destinat. Post haec multa secunda proelia cum Carthaginiensibus facit. Interiecto deinde tempore legati ab Italicis sociis venere nuntiantes: *Romanis resisti non posse, deditionemque futuram, nisi subveniat.* Anxius tam ambiguo periculo incertusque quid ageret vel quibus primum

subveniret, in utrumque pronus consultabat: quippe instantibus hinc Carthaginiensibus, inde Romanis, periculosum videbatur exercitum in Italiam non traiicere, periculosius a Sicilia deducere: ne aut illi non lata ope aut hi deserti amitterentur. In hoc aestu periculorum tutissimus portus consiliorum visus est omnibus viribus decernere in Sicilia; et profligatis Carthaginiensibus victorem exercitum transponere in Italiam. Itaque conserto proelio quum superior fuisset, quoniam tamen a Sicilia abiret, pro victo fugere visus est: ac propterea socii ab eo defecerunt; et imperium Siciliae tam cito amisit, quam facile quaesierat. Sed nec in Italia meliore felicitate usus in Epirum revertitur. Admirabilis utriusque rei casus in exemplum fuit. Nam sicut ante secunda fortuna rebus supra vota fluentibus Italiae Siciliaeque imperium et tot de Romanis victorias adstruxerat: ita nunc adversa, velut in ostentationem fragilitatis humanae, destruens quae cumulaverat, Siciliensi ruinae naufragium maris et foedam adversus Romanos pugnam turpemque ab Italia discessum adiecit.

Cap. IV. Post profectionem a Sicilia Pyrrhi, magistratus Hiero creatur; cuius tanta moderatio fuit, ut consentiente omnium civitatum favore dux adversus Carthaginienses primum, mox rex crearetur. Huius futurae maiestatis ipsa infantis educatio quasi praenuntia fuit: quippe genitus erat patre Hierocle, nobili viro, cuius origo a Gelone, antiquo Siciliae tyranno, manabat: sed maternum illi genus sordidum atque adeo pudibundum fuit. Nam ex ancilla natus ac propterea a patre, velut dehonestamentum generis, expositus erat. Sed parvulum et humanae opis egentem apes congesto circa iacentem melle multis diebus aluere. Ob quam rem responso haruspicum admonitus pater, qui regnum

infanti portendi canebant, parvulum recolligit omnique studio ad spem maiestatis, quae promittebatur, instituit. Eidem in ludo inter coaequales discenti lupus tabulam, in turba puerorum repente conspectus, eripuit. Adolescenti quoque prima bella ineunti aquila in clypeo, noctua in hasta consedit. Quod ostentum et consilio cautum et manu promtum regemque futurum significabat. Denique adversus provocatores saepe pugnavit, semperque victoriam reportavit; a Pyrrho rege multis militaribus donis donatus est. Pulchritudo ei corporis insignis, vires quoque in homine admirabiles fuere. In alloquio blandus, in negotio iustus, in imperio moderatus: prorsus ut nihil ei regium deesse praeter regnum videretur.

LIBER XXIV.

ARG. Cap. 1. Graeciae civitatum molimina. 2. 3. Ptolemaeus Ceraunus et Arsinoe. 4. 5. Gallorum sub Brenno in Macedoniam irruptio. 6. Eorum in Graeciam invasio. Templum Delphicum. 7. 8. Clades Gallorum.

CAP. I. Dum haec in Sicilia geruntur, interim in Graecia dissidentibus inter se bello Ptolemaeo Cerauno et Antiocho et Antigono regibus omnes ferme Graeciae civitates ducibus Spartanis, velut occasione data ad spem libertatis erectae, missis invicem legatis, per quos in societatem foedera adligarentur, in bellum prorumpunt; et, ne cum Antigono, sub cuius regno erant, bellum cepisse viderentur, socios eius Aetolos adgrediuntur, causas belli praetendentes, quod consensu Graeciae sacratum

Apollini Cirrhaeum campum per vim occupassent. Huic bello ducem deligunt Arean, qui adunato exercitu urbes sataque in his campis posita depopulatur; quae auferri non poterant, incendit. Quod quum e montibus conspicati Aetolorum pastores essent, congregati admodum quingenti sparsos hostes ignorantesque, quanta manus esset, quoniam conspectum illis metus et incendiorum fumus abstulerat, consectantur, trucidatisque admodum novem millibus praedones in fugam verterunt. Reparantibus deinde Spartanis bellum auxilium multae civitates negaverunt, existimantes dominationem eos, non libertatem Graeciae quaerere. Interea inter reges bellum finitur: nam Ptolemaeus pulso Antigono quum regnum totius Macedoniae occupasset, pacem cum Antiocho facit; adfinitatemque cum Pyrrho rege, data ei in matrimonium filia sua, iungit.

Cap. II. Exinde externo metu deposito impium et facinorosum animum ad domestica scelera convertit, insidiasque Arsinoae sorori suae instruit, quibus et filios eius vita et ipsam Cassandreae urbis possessione privaret. Primus ei dolus fuit, simulato amore, sororis matrimonium petere: aliter enim ad sororis filios, quorum regnum occupaverat, quam concordiae fraude pervenire non poterat. Sed nota scelerata Ptolemaei voluntas sorori erat. Itaque non credenti mandat, *velle se cum filiis eius regni consortium iungere; cum quibus non ideo se armis contendisse, quoniam eripere his regnum, sed quod id facere sui muneris vellet. In hoc mitteret arbitrum iurisiurandi, quo praesente apud deos patrios, quibus vellet obsecrationibus, se obligaret.* Incerta Arsinoë quid ageret, si mitteret, decipi periurio, si non mitteret, provocare rabiem fraternae crudelitatis timebat. Itaque plus liberis quam sibi timens,

quos matrimonio suo protecturam se arbitrabatur, mittit ex amicis suis Chodionem; quo perducto in sanctissimum Iovis templum veterrimae Macedonum religionis, Ptolemaeus sumtis in manus altaribus, contingens ipsa simulacra et pulvinaria deorum inauditis ultimisque exsecrationibus adiurat: *se sincera fide matrimonium sororis petere; nuncupaturumque se eam reginam, neque in contumeliam eius se aliam uxorem aliosve, quam filios eius, liberos habiturum.* Arsinoë postquam et spe impleta est et metu soluta, ipsa cum fratre colloquitur; cuius vultus et blandientes oculi quum fidem non minorem quam iusiurandum promitterent, reclamante Ptolemaeo filio *fraudem subesse*, in matrimonium fratris concedit.

Cap. III. Nuptiae magno apparatu laetitiaque omnium celebrantur. Ad concionem quoque vocato exercitu capiti sororis diadema imponit, reginamque eam appellat. Quo nomine in laetitiam effusa Arsinoë, quia, quod morte Lysimachi prioris mariti amiserat, recepisset, ultro virum in urbem suam Cassandream invitat; cuius urbis cupiditate fraus struebatur. Praegressa igitur virum diem festum urbi in adventum eius indicit: domos, templa ceteraque omnia exornari iubet; aras ubique hostiasque disponi: filios quoque suos, Lysimachum sexdecim annos natum, Philippum triennio minorem, utrumque forma insignem, coronatos occurrere iubet. Quos Ptolemaeus ad celandam fraudem cupide et ultra modum verae adfectionis amplexus osculis diu fatigat. Ubi ad portam ventum est, occupari arcem iubet; pueros interfici. Qui quum ad matrem confugissent, in gremio eius inter ipsa oscula trucidantur, proclamante Arsinoë, *quod tantum nefas aut nubendo aut post nuptias contraxisset.* Pro filiis saepe se percussoribus obtulit;

frequenter corpore suo puerorum corpora amplexata protexit; vulneraque excipere, quae liberis intendebantur, voluit. Ad postremum etiam spoliata funeribus filiorum scissa veste et crinibus sparsis cum duobus servulis ex urbe protracta Samothraciam in exsilium abiit: eo miserior, quod mori cum filiis ei non licuit. Sed nec Ptolemaeo inulta scelera fuerunt: quippe diis immortalibus tot periuria et tam cruenta parricidia vindicantibus brevi post a Gallis spoliatus regno, captusque vitam ferro, ut meruerat, amisit.

Cap. IV. Namque Galli abundanti multitudine, quum eos non caperent terrae, quae genuerant, trecenta millia hominum ad sedes novas quaerendas, velut ver sacrum, miserunt. Ex his portio in Italia consedit, quae et urbem Romanam captam incendit; et portio Illyricos sinus ducibus avibus (nam augurandi studio Galli praeter ceteros callent) per strages barbarorum penetravit et in Pannonia consedit: gens aspera, audax, bellicosa, quae prima post Herculem, cui ea res virtutis admirationem et immortalitatis fidem dedit, Alpium invicta iuga et frigore intractabilia loca transcendit. Ibi domitis Pannoniis per multos annos cum finitimis varia bella gesserunt. Hortante deinde successu divisis agminibus alii Graeciam, alii Macedoniam, omnia ferro proterentes, petivere. Tantusque terror Gallici nominis erat, ut etiam reges non lacessiti ultro pacem ingenti pecunia mercarentur. Solus rex Macedoniae Ptolemaeus adventum Gallorum intrepidus audivit, hisque cum paucis et incompositis, quasi bella non difficilius quam scelera patrarentur, parricidiorum furiis agitatus occurrit. Dardanorum quoque legationem viginti millia armatorum in auxilium offerentem sprevit, addita insuper contumelia *actum de Macedonia* dicens, *si,*

quum totum Orientem soli domuerint, nunc in vindictam finium Dardanis egeant: milites se habere filios eorum, qui sub Alexandro rege stipendia toto orbe terrarum victores fecerint. Quae ubi Dardano regi nuntiata sunt: *inclytum illud Macedoniae regnum brevi immaturi iuvenis temeritate casurum* dixit.

CAP. V. Igitur Galli duce Belgio ad tentandos Macedonum animos legatos ad Ptolemaeum mittunt, offerentes pacem, si emere velit: sed Ptolemaeus inter suos belli metu pacem Gallos petere gloriatus est. Nec minus ferociter se legatis quam inter amicos iactavit, aliter se pacem daturum negando, nisi principes suos obsides dederint et arma tradiderint: non enim fidem se nisi inermibus habiturum. Renuntiata legatione risere Galli, undique acclamantes, brevi sensurum, sibi an illi consulentes pacem obtulerint. Interiectis diebus proelium conseritur, victique Macedones caeduntur. Ptolemaeus multis vulneribus saucius capitur: caput eius amputatum et lancea fixum tota acie ad terrorem hostium circumfertur. Paucos ex Macedonibus fuga servavit: ceteri aut capti aut occisi. Haec quum nuntiata per omnem Macedoniam essent, portae urbium clauduntur, luctu omnia replentur: nunc orbitatem amissorum filiorum dolebant; nunc excidia urbium metuebant; nunc Alexandri Philippique regum suorum nomina, sicuti numina, in auxilium vocabant: *sub illis se non solum tutos, verum etiam victores orbis terrarum exstitisse: ut tuerentur patriam suam, quam gloria rerum gestarum coelo proximam reddidissent; ut opem adflictis ferrent, quos furor et temeritas Ptolemaei regis perdidisset,* orabant. Desperantibus omnibus non votis agendum Sosthenes, unus de Macedonum principibus, ratus contracta iuventute et Gallos victoria exsultantes

compescuit et Macedoniam ab hostili populatione defendit. Ob quae virtutis beneficia multis nobilibus regnum Macedoniae adfectantibus ignobilis ipse praeponitur: et quum rex ab exercitu appellatus esset, ipse non in regis, sed ducis nomen iurare milites compulit.

Cap. VI. Interea Brennus, quo duce portio Gallorum in Graeciam se effuderat, audita victoria suorum, qui Belgio duce Macedonas vicerant, indignatus parta victoria opimam praedam et Orientis spoliis onustam tam facile relictam esse, ipse adunatis centum quinquaginta millibus peditum et quindecim millibus equitum in Macedoniam irrumpit. Quum agros villasque popularetur, occurrit ei cum instructo exercitu Macedonum Sosthenes: sed pauci a pluribus, trepidi a valentibus facile vincuntur. Itaque quum victi se Macedones intra muros urbium condidissent, victor Brennus nemine prohibente totius Macedoniae agros depraedatur. Inde quasi terrena iam spolia sorderent, animum ad deorum immortalium templa convertit, scurriliter iocatus *locupletes deos largiri hominibus oportere.* Statim igitur Delphos iter vertit, praedam religioni, aurum offensae deorum immortalium praeferens: *quos nullis opibus egere, ut qui eas largiri hominibus soleant*, adfirmabat. Templum autem Apollinis Delphis positum est in monte Parnaso, in rupe undique impendente: ibi civitatem frequentia hominum fecit, qui ad adfirmationem maiestatis undique concurrentes in eo saxo consedere. Atque ita templum et civitatem non muri, sed praecipitia; nec manu facta, sed naturalia praesidia defendunt: prorsus ut incertum sit, utrum munimentum loci, an maiestas dei plus hic admirationis habeat. Media saxi rupes in formam theatri recessit. Quamobrem et hominum clamor et si quando accedit tubarum

sonus, personantibus et respondentibus inter se rupibus multiplex audiri ampliorque quam editur resonare solet. Quae res maiorem maiestatis terrorem ignaris rei et admiratione stupentibus plerumque adfert. In hoc rupis anfractu media ferme montis altitudine planities exigua est, atque in ea profundum terrae foramen, quod in oracula patet: ex quo frigidus spiritus vi quadam velut vento in sublime expulsus mentes vatum in vecordiam vertit, impletasque deo responsa consulentibus dare cogit. Multa igitur ibi et opulenta regum populorumque visuntur munera: quaeque magnificentia sui, reddentium vota gratam voluntatem, et deorum responsa manifestant.

Cap. VII. Igitur Brennus quum in conspectu haberet templum, diu deliberavit, an confestim rem adgrederetur, an vero fessis via militibus noctis spatium ad resumendas vires daret. Emanus et Thessalorus duces, qui se ad praedae societatem iunxerant, *amputari moras* iubent, *dum imparati hostes et recens adventus sui terror esset: interiecta nocte et animos hostibus forsitan et auxilia accessura; et vias, quae tunc pateant, obstructum iri.* Sed Gallorum vulgus ex longa inopia, ubi primum vino ceterisque commeatibus referta rura invenit, non minus abundantia quam victoria laetum per agros se sparserat: desertisque signis ad occupanda omnia pro victoribus vagabantur. Quae res dilationem Delphis dedit. Prima namque opinione adventus Gallorum prohibiti agrestes oraculis feruntur messes vinaque villis efferre. Cuius rei salutare praeceptum non prius intellectum est, quam, vini ceterarumque copiarum abundantia velut mora Gallis obiecta, auxilia finitimorum convenere. Prius itaque urbem suam Delphi aucti viribus sociorum permunivere, quam Galli vino

velut praedae incubantes ad signa revocarentur. Habebat Brennus lecta ex omni exercitu peditum sexaginta quinque millia: Delphorum sociorumque non nisi quatuor millia militum erant; quorum contemtu Brennus ad acuendos suorum animos praedae ubertatem omnibus ostendebat; statuasque cum quadrigis, quarum ingens copia procul visebatur, solido auro fusas esse, plusque in pondere quam in specie habere praedae adfirmabat.

Cap. VIII. Hac adseveratione incitati Galli, simul et hesterno mero saucii, sine respectu periculorum in bellum ruebant. Contra Delphi plus in deo quam in viribus reponentes cum contemtu hostium resistebant; scandentesque Gallos e summo montis vertice partim saxo, partim armis obruebant. In hoc partium certamine repente universorum templorum antistites, simul et ipsae vates sparsis crinibus cum insignibus atque infulis pavidi vecordesque in primam pugnantium aciem procurrunt: *advenisse deum* clamant, *eumque se vidisse desilientem in templum per culminis aperta fastigia: dum omnes opem dei suppliciter implorant, iuvenem supra humanum modum insignis pulchritudinis comitesque ei duas armatas virgines ex propinquis duabus Dianae Minervaeque aedibus occurrisse; nec oculis tantum haec se perspexisse: audisse etiam stridorem arcus ac strepitum armorum: proinde ne cunctarentur diis antesignanis hostem caedere et victoriae deorum socios se adiungere*, summis obsecrationibus monebant. Quibus vocibus incensi omnes certatim in proelium prosiliunt. Praesentiam dei et ipsi statim sensere: nam et terrae motu portio montis abrupta Gallorum stravit exercitum et confertissimi cunei non sine vulneribus hostium dissipati ruebant. Insecuta deinde tempestas est, quae

grandine et frigore saucios ex vulneribus absumsit. Dux ipse Brennus quum dolorem vulnerum ferre non posset, pugione vitam finivit. Alter ex ducibus punitis belli auctoribus cum decem millibus sauciorum citato agmine Graecia excedit. Sed nec fugientibus fortuna commodior fuit: siquidem pavidis nulla sub tectis acta nox, nullus sine labore et periculo dies; adsidui imbres et gelu nix concreta et fames et lassitudo et super haec maximum pervigiliae malum miseras infelicis belli reliquias obterebant. Gentes quoque nationesque, per quas iter habebant, palantes velut praedam sectabantur. Quo pacto evenit, ut nemo ex tanto exercitu, qui paullo ante fiducia virium etiam adversus deos contendebat, vel ad memoriam tantae cladis superesset.

LIBER XXV.

ARG. Cap. I. 2. Gallorum reliquiae in Macedoniam irrumpunt. 3. Pyrrhus Macedoniam occupat. 4. 5. Eius contra Spartanos bellum et apud Argos interitus.

CAP. I. Inter duos reges, Antigonum et Antiochum, statuta pace, quum in Macedoniam Antigonus reverteretur, novus eidem repente hostis exortus est. Quippe Galli, qui a Brenno duce, quum in Graeciam proficisceretur, ad terminos gentis tuendos relicti fuerant, ne soli desides viderentur, peditum quindecim millia, equitum tria millia armaverunt, fugatisque Getarum Triballorumque copiis Macedoniae imminentes, legatos ad regem miserunt, qui pacem ei venalem offerrent, simul et regis castra specularentur. Quos Antigonus pro regali mu-

nificentia ingenti apparatu epularum ad coenam invitavit. Sed Galli expositum grande auri argentique pondus admirantes atque praedae ubertate sollicitati, infestiores quam venerant revertuntur. Quibus et elephantos ad terrorem velut inusitatas barbaris formas rex ostendi iusserat et naves onustas copiis demonstrari: ignarus, quod, quibus ostentatione virium metum se iniicere existimabat, eorum animos ut ad opimam praedam sollicitabat. Itaque legati ad suos reversi omnia in maius extollentes, opes pariter et negligentiam regis ostendunt: *referta auro et argento castra, sed neque vallo fossave munita; et quasi satis munimenti in divitiis haberent, ita eos omnia officia militaria intermisisse; prorsus quasi ferri auxilio non indigerent, quoniam abundarent auro.*

Cap. II. Hac relatione avidae gentis animi satis ad praedam incitabantur; accedebat tamen et exemplum Belgii, qui non magno ante tempore Macedonum exercitum cum rege trucidaverat. Itaque consentientibus omnibus nocte castra regis adgrediuntur: qui praesentiens tantam tempestatem signum pridie dederat, ut omnibus rebus ablatis in proxima silva taciti se occultarent. Neque aliter servata castra, quam quod deserta sunt: siquidem Galli, ubi omnia vacantia nec sine defensoribus modo, verum etiam sine custodibus vident, non fugam hostium, sed dolum arbitrantes, diu intrare portas timuerunt. Ad postremum integris et intactis munimentis scrutantes potius quam diripientes castra occupaverunt. Tunc ablatis quae invenerant, ad litus convertuntur. Ibi dum naves incautius diripiunt, a remigibus et ab exercitus parte, quae eo cum coniugibus et liberis confugerant, nihil tale metuentes trucidantur: tantaque caedes Gallorum fuit, ut Antigono pacem opinio

huius victoriae non a Gallis tantum, verum etiam a finitimorum feritate praestiterit. Quamquam Gallorum ea tempestate tantae fecunditatis iuventus fuit, ut Asiam omnem velut examine aliquo implerent. Denique neque reges Orientis sine mercenario Gallorum exercitu ulla bella gesserunt; neque pulsi regno ad alios quam ad Gallos confugerunt. Tantus terror Gallici nominis et armorum invicta felicitas erat, ut aliter neque maiestatem suam tutari neque amissam recuperare se posse sine Gallica virtute arbitrarentur. Itaque in auxilium a Bithyniae rege invocati, regnum cum eo, parta victoria, diviserunt; eamque regionem Gallograeciam cognominaverunt.

Cap. III. Dum haec in Asia geruntur, interim in Sicilia Pyrrhus a Poenis navali proelio victus, ab Antigono, Macedoniae rege, supplementum militum per legatos petit, denuntians, *ni mittat, redire se in regnum necesse habere, incrementa rerum, quae de Romanis voluerit, de ipso quaesiturum.* Quod ubi negatum legati retulerunt, dissimulatis caussis repentinam fingit profectionem. Socios interim parare bellum iubet: arcis Tarentinae custodiam Heleno filio et amico Miloni tradit. Reversus in Epirum statim fines Macedoniae invadit: cui Antigonus cum exercitu occurrit; victusque proelio in fugam vertitur. Atque ita Pyrrhus Macedoniam in deditionem accepit; et veluti damna amissae Siciliae Italiaeque adquisito Macedoniae regno pensasset, relictum Tarenti filium et amicum arcessit. Antigonus autem cum paucis equitibus, fugae comitibus, repente fortunae ornamentis destitutus, amissi regni speculaturus eventus, Thessalonicam se recepit: ut inde cum conducta Gallorum mercenaria manu bellum repararet. Rursus a Ptolemaeo, Pyrrhi filio, funditus victus, cum septem

comitibus fugiens, non iam recuperandi regni spem, sed satutis latebras ac fugae solitudines captat.

Cap. IV. Igitur Pyrrhus in tanto fastigio regni collocatus, iam nec eo, ad quod votis perveniendum fuerat, contentus, Graeciae Asiaeque regna meditatur. Neque illi maior ex imperio quam ex bello voluptas erat: nec quisquam Pyrrhum, qua tulisset impetum, sustinere valuit. Sed ut ad devincenda regna invictus habebatur, ita devictis adquisitisque celeriter carebat. Tanto melius studebat adquirere regna quam retinere. Itaque qnum copias Cherroneso transposuisset, legationibus Atheniensium et Achaeorum Messeniorumque excipitur. Sed et Graecia omnis admiratione nominis eius, simul et rerum adversus Romanos Poenosque gestarum gloria attonita adventum eius exspectabat. Primum illi bellum adversus Spartanos fuit: ubi maiore mulierum quam virorum virtute exceptus Ptolemaeum filium et exercitus partem robustissimam amisit: quippe oppugnanti urbem, ad tutelam patriae tanta multitudo feminarum concurrit, ut non fortius victus quam verecundius recederet. Porro Ptolemaeum filium eius adeo strenuum et manu fortem fuisse tradunt, ut urbem Corcyram cum sexaginta ceperit; item proelio navali quinqueremem ex scapha cum septem insiluerit captamque tenuerit; in oppugnatione quoque Spartanorum usque in mediam urbem equo procurrerit, ibique concursu multitudinis interfectus sit. Cuius corpus ut relatum patri est, dixisse Pyrrhum ferunt: *aliquanto tardius eum, quam timuerit ipse vel temeritas eius meruerit, occisum esse.*

Cap. V. Repulsus a Spartanis Pyrrhus Argos petit: ibi, dum Antigonum in urbe clausum expugnare conatur, inter confertissimos violentissime dimicans saxo de muris ictus occiditur. Caput eius Antigono refertur:

qui victoria mitius usus, filium eius Helenum cum Epirotis sibi deditum in regnum remisit, eique insepulti patris ossa in patriam referenda tradidit. Satis constans inter omnes auctores fama est, nullum nec eius nec superioris aetatis regem comparandum Pyrrho fuisse; raroque non inter reges tantum, verum etiam inter illustres viros aut vitae sanctioris aut iustitiae probatioris visum fuisse: scientiam certe rei militaris in illo viro tantam fuisse, ut cum Lysimacho, Demetrio, Antigono, tantis regibus, bella gesserit, invictus semper fuerit; Illyriorum quoque, Siculorum Romanorumque et Carthaginiensium bellis numquam inferior, plerumque etiam victor exstiterit: qui patriam certe suam angustam ignobilemque fama rerum gestarum et claritate nominis sui toto orbe illustrem reddiderit.

LIBER XXVI.

ARG. Cap. 1. Antigonus. Aristotimus. Hellanicus. 2. 3. Antigonus Gallos delet, Athenis bellum infert. Alexander in Epiro. Cyrenarum status.

Cap. I. Post mortem Pyrrhi non in Macedonia tantum, verum etiam in Asia Graeciaque magni bellorum motus fuere. Nam et Peloponnesii per proditionem Antigono traditi: et variante hominum partim dolore, partim gaudio, prout singulae civitates aut auxilium de Pyrrho speraverant aut metus sustinuerant, ita aut cum Antigono societatem iungebant aut mutuis inter se odiis in bellum ruebant. Inter hunc turbatarum provinciarum motum Epiorum quoque urbs ab Aristotimo prin-

cipe per tyrannidem occupatur: a quo quum multi ex primoribus occisi, plures in exsilium acti essent, Aetolis per legatos postulantibus, *coniuges liberosque exsulum redderet,* primo negavit; postea, quasi poeniteret, proficiscendi ad suos omnibus matronis potestatem dedit; diemque profectionis statuit. Illae, quasi in perpetuum cum viris exsulaturae, pretiosissima quaeque auferentes, quum ad portam quasi uno agmine profecturae convenissent, omnibus rebus exspoliatae in carcerem recluduntur, occisis prius in gremio matrum parvulis liberis, virginibusque ad stuprum direptis. Ad tam saevam dominationem stupentibus omnibus, princeps eorum Hellanicus, senex et liberis orbus, ut qui nec aetatis nec pignoris respectu timeret, contractos domum fidissimos amicorum in vindictam patriae hortatur. Cunctantibus privato periculo publicum finire, et deliberandi spatium postulantibus, arcessitis servis iubet obserari fores, tyrannoque nuntiari, *mitteret qui coniuratos apud se comprehenderet;* obiectans singulis, *se, quia liberandae patriae auctor esse non possit, desertae ultorem futurum.* Tunc illi ancipiti periculo circumventi honestiorem viam eligentes coniurant in tyranni necem: atque ita Aristotimus quinto postquam tyrannidem occupaverat mense opprimitur.

Cap. II. Interea Antigonus quum multiplici bello et Ptolemaei regis et Spartanorum premeretur; novusque illi hostis Gallograeciae exercitus adfluxisset: in speciem castrorum parva manu adversus ceteros relicta adversus Gallos totis viribus proficiscitur. Quibus cognitis Galli, quum et ipsi se proelio pararent, in auspicia pugnae hostias caedunt: quarum extis quum magna caedes interitusque omnium praediceretur, non in timorem, sed in furorem versi, sperantesque deorum minas expiari

caede suorum posse, coniuges et liberos suos trucidant, auspicia belli a parricidio incipientes. Tanta rabies feros animos invaserat, ut non parcerent aetati, cui etiam hostes pepercissent; bellumque internecivum cum liberis liberorumque matribus gererent, pro quibus bella suscipi solent. Itaque quasi scelere vitam victoriamque redemissent, sicut erant cruenti ex recenti suorum caede, in proelium non meliore eventu quam omine proficiscuntur: siquidem pugnantes prius parricidiorum furiae quam hostes circumvenere; obversantibusque ante oculos manibus interemtorum omnes occidione caesi. Tanta strages fuit, ut pariter cum hominibus dii consensisse in exitium parricidarum viderentur. Post huius pugnae eventum Ptolemaeus et Spartani victorem hostium exercitum declinantes in tutiora se recipiunt. Antigonus quoque ubi eorum discessum videt, recenti adhuc ex priori victoria militum ardore bellum Atheniensibus infert. In quo quum occupatus esset, interim Alexander, rex Epiri, ulcisci mortem patris Pyrrhi cupiens, fines Macedoniae depopulatur. Adversus quem quum reversus a Graecia Antigonus esset, transitione militum destitutus, regnum Macedoniae cum exercitu amittit. Huius filius Demetrius, puer admodum, absente patre reparato exercitu, non solum amissam Macedoniam recipit; verum etiam Epiri regno Alexandrum spoliat. Tanta vel mobilitas militum vel fortunae varietas erat, ut vicissim reges nunc exsules nunc reges viderentur.

Cap. III. Igitur Alexander, quum exsul ad Acarnanas confugisset, non minore Epirotarum desiderio quam sociorum auxilio in regnum restituitur. Per idem tempus rex Cyrenarum Magas decedit: qui ante infirmitatem Beronicem, unicam filiam, ad finienda cum Ptolemaeo fratre certamina filio eius desponderat. Sed

post mortem regis, mater virginis Arsinoë, ut invita se contractum matrimonium solveretur, misit qui ad nuptias virginis regnumque Cyrenarum Demetrium, fratrem regis Antigoni, a Macedonia arcesserent: qui et ipse ex filia Ptolemaei procreatus erat. Sed nec Demetrius moram fecit. Itaque quum secundante vento celeriter Cyrenas advolasset, fiducia pulchritudinis, qua nimis placere socrui coeperat, statim a principio superbus regiae familiae militibusque impotens erat; studiumque placendi a virgine in matrem contulerat. Quae res suspecta primo virgini, dein popularibus militibusque invisa fuit. Itaque versis omnium animis in Ptolemaei filium, insidiae Demetrio comparantur: cui, quum in lectum socrus concessisset, percussores immittuntur. Sed Arsinoë audita voce filiae ad fores stantis et praecipientis ut matri parceretur, adulterum paullisper corpore suo protexit. Quo interfecto Beronice et stupra matris salva pietate ulta est, et in matrimonio sortiendo iudicium patris secuta.

LIBER XXVII.

ARG. Cap. 1—3. De Seleuco in Syria, et Antiocho Hierace, et Eumene Bithyno.

CAP. I. Mortuo Syriae rege Antiocho, quum in locum eius filius Seleucus successisset, hortante matre Laudice, quae prohibere debuerat, auspicia regni a parricidio coepit: quippe Beronicen, novercam suam, sororem Ptolemaei regis Aegypti, cum parvulo fratre ex

ea suscepto interficit. Quo facinore perpetrato et infamiae maculam subiit et Ptolemaei bello se implicuit. Porro Beronice, quum ad se interficiendam missos didicisset, Daphnae se claudit. Ubi quum obsideri eam cum parvulo filio nuntiatum Asiae civitatibus esset, recordatione paternae maiorumque eius dignitatis casum tam indignae fortunae miserantes auxilia ei omnes misere. Frater quoque Ptolemaeus periculo sororis exterritus relicto regno cum omnibus viribus advolat. Sed Beronice ante adventum auxiliorum, quum vi expugnari non posset, dolo circumventa trucidatur. Indigna res omnibus visa. Itaque quum universae civitates, quae defecerant, ingentem classem comparassent, repente exemplo crudelitatis exterritae simul et in ultionem eius, quam defensuri erant, Ptolemaeo se tradunt: qui, nisi in Aegyptum domestica seditione revocatus esset, totum regnum Seleuci occupasset. Tantum vel illi odium parricidiale scelus vel huic favorem indigne peremtae mors sororis attulerat.

Cap. II. Post discessum Ptolemaei Seleucus quum adversus civitates, quae defecerant, ingentem classem comparasset, repente veluti diis ipsis parricidium vindicantibus, orta tempestate, classem naufragio amittit: nec quidquam illi ex tanto apparatu praeter nudum corpus et spiritum et paucos naufragii comites residuos fortuna fecit. Misera quidem res, sed optanda Seleuco fuit: siquidem civitates, quae odio eius ad Ptolemaeum transierant, velut diis arbitris satisfactum sibi esset, repentina animorum mutatione in naufragii misericordiam versae imperio se eius restituunt. Laetus igitur malis suis et damnis ditior redditus, veluti par viribus, bellum Ptolemaeo infert: sed quasi ad ludibrium tantum fortunae natus esset, nec propter aliud opes regni recepis-

set, quam ut amitteret, victus proelio non multo quam post naufragium comitatior trepidus Antiochiam confugit. Inde ad Antiochum fratrem litteras facit: quibus auxilium eius implorat, oblata ei Asia intra finem Tauri montis in praemium latae opis. Antiochus autem, quum esset annos quatuordecim natus, supra aetatem regni avidus occasionem non tam pio animo, quam offerebatur, adripuit: sed latronis more totum fratri eripere cupiens puer sceleratam virilemque sumit audaciam. Unde Hierax est cognominatus: quia non hominis, sed accipitris ritu in alienis eripiendis vitam sectaretur. Interea Ptolemaeus quum Antiochum in auxilium Seleuco venire cognovisset, ne cum duobus uno tempore dimicaret, in annos decem cum Seleuco pacem facit: sed pax ab hoste data interpellatur a fratre: qui conducto Gallorum mercenario exercitu, pro auxilio bellum, pro fratre hostem imploratus exhibuit. In eo proelio virtute Gallorum victor quidem Antiochus fuit: sed Galli arbitrantes Seleucum in proelio cecidisse, in ipsum Antiochum arma vertere: liberius depopulaturi Asiam, si omnem stirpem regiam exstinxissent. Quod ubi sensit Antiochus, velut a praedonibus, auro se redimit, societatemque cum mercenariis suis iungit.

Cap. III. Interea rex Bithyniae Eumenes, sparsis consumtisque fratribus bello intestinae discordiae, quasi vacantem Asiae possessionem invasurus, victorem Antiochum Gallosque adgreditur. Nec difficile saucios adhuc ex superiore congressione, integer ipse viribus, superat. Ea namque tempestate omnia bella in exitium Asiae gerebantur: uti quisque fortior fuisset, Asiam velut praedam occupabat. Seleucus et Antiochus fratres bellum propter Asiam gerebant; Ptolemaeus, rex Aegypti, sub specie sororiae ultionis Asiae inhiabat. Hinc

Bithynus Eumenes, inde Galli, humiliorum semper mercenaria manus, Asiam depopulabantur: quum interea nemo defensor Asiae inter tot praedones inveniebatur. Victo Antiocho, quum Eumenes maiorem partem Asiae occupasset, ne tunc quidem fratres, perdito praemio, propter quod bellum gerebant, concordare potuerunt: sed omisso externo hoste, in mutuum exitium bellum reparant. In eo Antiochus denuo victus, multorum dierum fuga fatigatus, tandem ad socerum suum Ariamenem, regem Cappadociae, pervehitur. A quo quum primum benigne exceptus esset, interiectis diebus, cognito quod insidiae sibi pararentur, salutem fuga quaesivit. Igitur quum profugo nusquam tutus locus esset, ad Ptolemaeum hostem, cuius fidem tutiorem quam fratris existimabat, decurrit, memor vel quae facturus fratri esset, vel quae meruisset a fratre. Sed Ptolemaeus non amici debito, quam hostis, functus, servari eum artissima custodia iubet. Hinc quoque Antiochus opera cuiusdam meretricis adiutus, quam familiarius noverat, deceptis custodibus elabitur; fugiensque a latronibus interficitur. Seleucus quoque iisdem ferme diebus, amisso regno, equo praecipitatus finitur. Sic fratres, quasi et germanis casibus, exsules ambo, post regna scelerum suorum poenas luerunt.

LIBER XXVIII.

ARG. Cap. 1—3. Turbae in Epiro. Acarnanes Romanorum auxilium implorant contra Aetolos. Olympias. Demetrius Macedo. 4. Antigonus contra Spartanos. Cleomenes.

Cap. I. Olympias, Pyrrhi, Epirotae regis, filia, amisso marito eodemque germano fratre Alexandro,

quum tutelam filiorum ex eo susceptorum, Pyrrhi et Ptolemaei, regnique administrationem in se recepisset, Aetolis partem Acarnaniae, quam in portionem belli pater pupillorum acceperat, eripere volentibus ad regem Macedoniae Demetrium decurrit; eique habenti uxorem Antiochi, regis Syriae, sororem filiam suam Pthiam in matrimonium tradit: ut auxilium, quod misericordia non poterat, iure cognationis obtineret. Fiunt igitur nuptiae, quibus et novi matrimonii gratia adquiritur, et veteris offensa contrahitur. Nam prior uxor, velut matrimonio pulsa, sponte sua ad fratrem Antiochum discedit, eumque in mariti bellum impellit. Acarnanes quoque diffisi Epirotis adversus Aetolos auxilium Romanorum implorantes, obtinuerunt a Romano senatu, ut legati mitterentur, qui denuntiarent Aetolis: *praesidia ab urbibus Acarnaniae deducerent; paterenturque esse liberos, qui soli quondam adversus Troianos, auctores originis suae, auxilia Graecis non miserint.*

Cap. II. Sed Aetoli legationem Romanorum superbe audivere, Poenos illis et Gallos, a quibus tot bellis occidione caesi sint, exprobrantes, dicentesque, *prius illis portas adversus Carthaginienses aperiendas, quas clauserit metus Punici belli, quam in Graeciam arma transferenda. Meminisse* deinde iubent, *qui quibus minentur. Adversus Gallos urbem eos suam tueri non potuisse; captamque non ferro defendisse, sed auro redemisse: quam gentem se aliquanto maiore manu Graeciam ingressam non solum nullis externis viribus, sed ne domesticis quidem totis adiutos universam delesse, sedemque sepulcris eorum praebuisse, quam illi urbibus imperioque suo proposuerant: contra Italiam trepidis ex recenti urbis suae incendio Romanis universam ferme a Gallis occupatam. Prius igitur illis Gallos Italia pel-*

lendos, quam minentur Aetolis; priusque sua defendenda quam aliena appetenda. Quos autem homines Romanos esse? nempe pastores, qui latrocinio iustis dominis ademtum solum teneant; qui uxores, quum propter originis dehonestamenta non invenirent, vi publica rapuerint; qui denique urbem ipsam parricidio condiderint, murorumque fundamenta fraterno sanguine adsperserint. Aetolos autem principes Graeciae semper fuisse; et, sicut dignitate, ita et virtute ceteris praestitisse: solos denique esse, qui Macedonas imperio terrarum florentes semper contemserint; qui Philippum regem non timuerint; qui Alexandri Magni post Persas Indosque devictos, quum omnes nomen eius horrerent, edicta spreverint. Monere igitur se Romanos, contenti sint fortuna praesenti, nec provocent arma, quibus et Gallos caesos et Macedonas contemtos videant. Sic dimissa legatione Romanorum, ne fortius locuti quam fecisse viderentur, fines Epiri regni et Acarnaniae depopulantur.

Cap. III. Iam Olympias filiis regna tradiderat; et in locum Pyrrhi, fratris defuncti, Ptolemaeus successerat: qui quum hostibus instructo exercitu obvius processisset, infirmitate correptus in itinere decedit. Olympias quoque non magno post tempore gemino funerum vulnere adflicta, aegrum spiritum trahens, non diu filiis supervixit. Quum ex gente regia sola Nereis virgo cum Laudamia sorore superesset, Nereis nubit Geloni, Siciliae regis filio; Laudamia autem quum in aram Dianae confugisset, concursu populi interficitur. Quod facinus dii immortales adsiduis cladibus gentis et prope interitu totius populi vindicaverunt. Nam sterilitatem famemque passi et intestina discordia vexati externis ad postremum bellis paene consumti sunt; Miloque, Laudamiae percussor, in furorem versus, nunc ferro nunc saxo, in

summa dentibus laceratis visceribus, duodecima die interiit. His in Epiro gestis, interim in Macedonia Demetrius rex relicto filio Philippo, parvulo admodum, decedit: cui Antigonus tutor datus accepta in matrimonium matre pupilli, regem se constitui laborabat. Interiecto deinde tempore, quum seditione minaci Macedonum clausus in regia teneretur, in publicum sine satellitibus procedit; proiectoque in vulgus diademate ac purpura, *dare haec eos alteri,* iubet, *qui aut imperare illis nesciat, aut cui parere ipsi sciant: se adhuc invidiosum illud regnum non voluptatibus, sed laboribus et periculis sentire.* Commemorat deinde beneficia sua: *ut defectionem sociorum vindicaverit; ut Dardanos Thessalosque exsultantes morte Demetrii regis compescuerit; ut denique dignitatem Macedonum non solum defenderit, verum etiam auxerit. Quorum si illos poeniteat, deponere imperium et reddere illis munus suum: ipsi regem quaerant, cui imperent.* Quum populus pudore motus recipere eum regnum iuberet, tam diu recusavit, quoad seditionis auctores supplicio traderentur.

Cap. IV. Post haec bellum Spartanis infert: qui soli Philippi Alexandrique bellis et imperium Macedonum et omnibus metuenda arma contemserant. Inter duas nobilissimas gentes bellum summis utrimque viribus fuit: quum hi pro vetere Macedonum gloria, illi non solum pro illibata libertate, sed etiam pro salute certarent. Victi Lacedaemonii non ipsi tantum, sed etiam coniuges liberique magno animo fortunam tulere. Nemo quippe in acie saluti pepercit; nulla amissum coniugem flevit; filiorum mortem senes laudabant; patribus in acie caesis filii gratulabantur; suam vicem omnes dolebant, quod non ipsi pro patriae libertate cecidissent. Patentibus omnes domibus saucios excipie-

bant, vulnera curabant, lassos reficiebant. Inter haec nullus in urbe strepitus, nulla trepidatio; magisque omnes publicam quam privatam fortunam lugebant. Inter haec Cleomenes rex post multas hostium caedes toto corpore suo pariter et hostium cruore madens supervenit; ingressusque urbem non humi consedit, non cibum aut potum poposcit, non denique armorum onus deposuit: sed acclinis parieti, quum quatuor millia sola ex pugna superfuisse conspexisset, hortatur, *ut se ad meliora reipublicae tempora reservarent.* Tum cum coniuge et liberis Aegyptum ad Ptolemaeum proficiscitur: a quo honorifice susceptus diu in summa dignatione regis vixit. Postremo post Ptolemaei mortem a filio eius cum omni familia interficitur. Antigonus autem, caesis occidione Spartanis, fortunam tantae urbis miseratus, a direptione milites prohibuit; veniamque his, qui superfuerant, dedit, praefatus, *bellum se cum Cleomene, non cum Spartanis habuisse, cuius fuga omnis ira eius finita sit; nec minori sibi gloriae fore, si ab eo servata Lacedaemon, a quo solo capta sit, proderetur. Parcere igitur se solo urbis ac tectis, quoniam homines, quibus parceret, non superfuissent.* Nec multo post ipse decedit; regnumque Philippo pupillo, annos quatuordecim nato, tradidit.

LIBER XXIX.

ARG. Cap. I. Regnorum in Europa Asiaque vicissitudines. 2—4. Philippi Macedonis contra Romanos bellum.

Cap. I. Iisdem ferme temporibus prope universi orbis imperia nova regum successione mutata sunt.

Nam et in Macedonia Philippus mortuo Antigono, tutore eodemque vitrico, annorum quatuordecim regnum suscepit; et in Asia interfecto Seleuco impubes adhuc rex Antiochus constitutus est; Cappadociae quoque regnum Ariarathi, puero admodum, pater ipse tradiderat; Aegyptum, patre ac matre interfectis, occupaverat Ptolemaeus, cui ex facinoris crimine cognomentum Philopator fuit. Sed et Spartani in locum Cleomenis suffecerunt Lycurgum. Et ne qua temporibus mutatio deesset, apud Carthaginienses quoque aetate immatura dux Hannibal constituitur, non penuria seniorum, sed odio Romanorum, quo imbutum eum a pueritia sciebant: fatale non tam Romanis, quam ipsi Africae, malum. His regibus pueris etsi nulli senioris aetatis rectores erant, tamen in suorum quisque maiorum vestigia intentis, magna indoles virtutis enituit. Solus Ptolemaeus, sicut scelestus in occupando regno, ita et segnis in administrando fuit. Philippum Dardani ceterique omnes finitimi populi, quibus velut immortale odium cum Macedonum regibus erat, contemtu aetatis adsidue lacessebant. Contra ille, submotis hostibus, non contentus sua defendisse, ultro etiam Aetolis bellum inferre gestiebat.

Cap. II. Quae agitantem illum Demetrius, rex Illyriorum, nuper a Paulo, Romano consule, victus, supplicibus precibus adgreditur, *iniuriam Romanorum* querens: *qui non contenti Italiae terminis, imperium spe improba totius orbis amplexi, bellum cum omnibus regibus gerant. Sic illos Siciliae, sic Sardiniae Hispaniaeque, sic denique totius Africae imperium adfectantes bellum cum Poenis et Hannibale suscepisse: sibi quoque non aliam ob causam, quam quod Italiae finitimus videbatur, bellum illatum: quasi nefas esset aliquem regem*

iuxta imperii eorum terminos esse. Sed et ipsi cavendum esse exemplum, cuius, quanto promtius nobiliusque sit regnum, tanto sit Romanos acriores hostes habiturus. Super haec, *cedere se illi regno, quod Romani occupaverint,* profitetur, *gratius habiturus, si in possessione imperii sui socium potius quam hostes videret.* Huiuscemodi oratione impulit Philippum, ut omissis Aetolis bellum Romanis inferret, minus negotii existimantem, quod iam victos ab Hannibale apud Trasimenum lacum audierat. Itaque ne eodem tempore multis bellis distineretur, pacem cum Aetolis facit, non quasi alio bellum translaturus, sed ut Graeciae quieti consulturus, *quam numquam in maiori periculo fuisse* adfirmabat*: siquidem consurgentibus ab Occidente novis Poenorum et Romanorum imperiis, quibus una haec a Graecia atque Asia sit mora, dum inter se bello discrimen imperii faciunt: ceterum statim victoribus transitum in Orientem fore.*

Cap. III. *Videre se itaque* ait, *consurgentem in Italia nubem illam trucis et cruenti belli; videre tonantem ac fulminantem ab Occasu procellam quam in quascumque terrarum partes victoriae tempestas detulerit, magno cruoris imbre omnia foedaturam. Frequenter Graeciam ingentes motus passam, nunc Persarum, nunc Gallorum, nunc Macedonum bellis; sed omnia illa levia fuisse existimaturos, si ea, quae nunc in Italia concurrat manus, extra terram illam se effuderit. Cernere se, quam cruenta et sanguinaria inter se bella utrique populi et viribus copiarum et ducum artibus gerant: quae rabies finiri solo partis alterius interitu sine ruina finitimorum non possit. Feros igitur animos victorum minus quidem Macedoniae quam Graeciae timendos, quia et remotior et in vindictam sui robustior sit: scire ta-*

men se eos, qui tantis viribus concurrant, non contentos hoc fine victoriae fore; metuendumque sibi quoque certamen eorum, qui superiores exstiterint. Hoc praetextu finito cum Aetolis bello nihil aliud quam Poenorum Romanorumque bella respiciens singulorum vires perpendebat. Sed nec Romani, tametsi Poeni et Hannibal in cervicibus erant, soluti metu Macedonico videbantur: quippe terrebat eos et vetus Macedonum devicti Orientis gloria et Philippus studio Alexandri aemulationis incensus, quem promtum in bella industriumque cognoverant.

Cap. IV. Igitur Philippus, quum iterato proelio victos a Poenis Romanos didicisset, aperte hostem se his professus, naves, quibus in Italiam exercitum traiiceret, fabricare coepit. Legatum deinde ad Hannibalem iungendae societatis gratia cum epistolis mittit: qui comprehensus et ad senatum perductus incolumis dimissus est, non in honorem regis, sed ne dubius adhuc indubitatus hostis redderetur. Postea vero, quum Romanis nuntiatum esset in Italiam Philippum copias traiecturum, Laevinum praetorem cum instructis navibus ad prohibendum transitum mittunt. Qui quum in Graeciam traiecisset, multis promissis impellit Aetolos bellum adversus Philippum suscipere. Philippus quoque Achaeos in Romanorum bella sollicitat. Interea et Dardani Macedoniae fines vastare coeperunt, abductisque viginti millibus captivorum, Philippum a Romano bello ad tuendum regnum revocaverunt. Dum haec aguntur, Laevinus praetor iuncta cum Attalo rege societate Graeciam populatur. Quibus cladibus perculsae civitates auxilium petentes Philippum legationibus fatigant; nec non et Illyriorum reges, lateri eius haerentes, adsiduis precibus promissa exigebant. Super haec va-

stati Macedones ultionem flagitabant. Quibus tot tantisque rebus obsessus, cui rei primum occurreret, ambigebat: omnibus tamen propediem auxilia se missurum pollicetur; non quia facere posset quae promittebat, sed ut spe impletos in societatis iure retineret. Prima tamen illi expeditio adversus Dardanos fuit; qui absentiam eius aucupantes maiore belli mole Macedoniae imminebant. Cum Romanis quoque pacem facit, contentis interim bellum Macedonicum distulisse. Philopoemeni, Achaeorum duci, quem ad Romanos sociorum animos sollicitare didicerat, insidias praetendit. Quibus ille cognitis vitatisque discedere ab eo Achaeos auctoritate sua coëgit.

LIBER XXX.

ARG. Cap. 1. 2. Ptolemaeus in Aegypto. 3. Cuius filii tutelam Romani in se suscipiunt. 4. Romanorum de Philippo victoria.

CAP. I. Philippo in Macedonia magnis rebus intento, in Aegypto Ptolemaei diversi mores erant: quippe regno parricidio parto, et ad necem utriusque parentis caede etiam fratris adiuncta, velut rebus feliciter gestis, luxuriae se tradiderat; regisque mores omnis secuta regia erat. Itaque non amici tantum praefectique, verum etiam omnis exercitus, depositis militiae studiis, otio ac desidia corrupti marcebant. Quibus rebus cognitis Antiochus, rex Syriae, veteri inter se regnorum odio stimulante, repentino bello multas urbes eius oppressit, ipsamque Aegyptum adgreditur. Tre-

pidare igitur Ptolemaeus; legationibus missis, quoad vires pararet, morari Antiochum. Magno deinde in Graecia exercitu conducto, secundum proelium facit; spoliassetque regno Antiochum, si fortunam virtute iuvisset. Sed contentus reciperatione urbium, quas amiserat, facta pace avide materiam quietis adripuit; revolutusque in luxuriam, occisa Eurydice, uxore eademque sorore sua, Agathocliae meretricis illecebris capitur; atque ita omnem magnitudinem nominis ac maiestatis oblitus, noctes in stupris, dies in conviviis consumit. Adduntur instrumenta luxuriae, tympana et crepundia; nec iam spectator rex, sed magister nequitiae, nervorum oblectamenta modulatur. Haec primo laborantis regiae tacitae pestes et occultae fuere.

Cap. II. Deinde crescente licentia, iam nec parietibus regiae domus contineri meretricis audacia potest: quam proterviorem sociata cum Agathocle fratre, ambitiosae pulchritudinis scorto, quotidiana regis stupra faciebant. Accedebat et mater Oenanthe, quae geminae subolis illecebris devinctum regem tenebat. Itaque non contentae rege, iam etiam regnum possident, iam in publico visuntur, iam salutantur, iam comitantur. Agathocles regis lateri iunctus civitatem regebat; tribunatus, praefecturas et ducatus mulieres ordinabant: nec quisquam in regno suo minus, quam ipse rex, poterat. Quum interim relicto quinquenni ex Eurydice sorore filio moritur; sed mors eius, dum pecuniam regiam mulieres rapiunt, et imperium, inita cum perditissimis societate, occupare conantur, diu occultata fuit. Re tamen cognita, concursu multitudinis et Agathocles occiditur, et mulieres in ultionem Eurydices patibulis suffiguntur. Morte regis, supplicio meretricum velut expiata regni infamia, legatos Alexandrini ad Romanos

misere, orantes, *ut tutelam pupilli susciperent, tuerenturque regnum Aegypti, quod iam Philippum et Antiochum, facta inter se pactione, divisisse* dicebant.

CAP. III. Grata legatio Romanis fuit, causam belli adversus Philippum quaerentibus, qui insidiatus temporibus Punici belli fuerat. Huc accedebat, quod Poenis et Hannibale superato, nullius magis arma metuebant: reputantibus, quantum motum Pyrrhus parva manu Macedonum in Italia fecisset, quantasque res Macedones in Oriente gessissent. Mittuntur itaque legati, qui Antiocho et Philippo denuntient: *regno Aegypti abstineant*. Mittitur et M. Lepidus in Aegyptum, qui tutorio nomine regnum pupilli administret. Dum haec aguntur, interim legationes Attali regis et Rhodiorum iniurias Philippi querentes Romam venerunt. Quae res omnem cunctationem Macedonici belli senatui exemit.. Statim igitur titulo ferendi sociis auxilii bellum adversus Philippum decernitur, legionesque cum consule in Macedoniam mittuntur. Nec multo post tempore tota Graecia fiducia Romanorum, adversus Philippum spe pristinae libertatis erecta, bellum ei intulit: atque ita, quum rex undique urgetur, pacem petere compellitur. Deinde quum expositae conditiones pacis a Romanis essent, repetere sua et Attalus et Rhodii et Achaei et Aetoli coepere. Contra Philippus *adduci se posse, ut Romanis pareat,* concedebat; *ceterum indignum esse Graecos a Philippo et Alexandro maioribus suis victos et sub iugum Macedonici imperii subactos, veluti victores, leges pacis sibi dicere, quibus prius sit servitutis ratio reddenda quam libertas vindicanda*. Ad postremum tamen petente eo induciae duorum mensium datae, ut pax, quae in Macedonia non conveniebat, Romae a senatu peteretur.

Cap. IV. Eodem anno inter insulas Theram et Therasiam medio utriusque ripae et maris spatio terrae motus fuit: in quo cum admiratione navigantium repente ex profundo cum calidis aquis insula emersit. In Asia quoque eadem die idem motus terrae Rhodum multasque alias civitates gravi ruinarum labe concussit; quasdam solidas absorbuit. Quo prodigio territis omnibus, vates cecinere, *oriens Romanorum imperium vetus Graecorum ac Macedonum voraturum.* Interim a senatu repudiata pace Philippus in societatem belli Nabin tyrannum sollicitat. Atque ita, quum in aciem exercitum instructis e diverso hostibus produxisset, hortari suos coepit referendo, *Persas, Bactros Indosque et omnem Asiam Orientis fine a Macedonibus perdomitam; tantoque fortius hoc bellum quam illa sustinendum, quanto sit libertas imperio carior.* Sed et Flamininus, Romanus consul, relatione rerum recentissime gestarum suos stimulabat in proelium, ostendendo *hinc Carthaginem cum Sicilia, inde Italiam et Hispaniam Romana virtute perdomitas: nec Hannibalem quidem Alexandro Magno postponendum, quo Italia pulso Africam ipsam, tertiam partem mundi, superaverint. Sed nec Macedonas veteri fama, sed praesentibus viribus aestimandos: quia non cum Alexandro Magno, quem invictum audierant, nec cum exercitu eius, qui totum Orientem devicerat, bellum gerant: sed cum Philippo, puero immaturae aetatis, qui regni terminos adversus finitimos aegre defendat; et cum his Macedonibus, qui non ita pridem praedae Dardanis fuerunt. Illos maiorum decora, se suorum militum commemorare. Non enim alio exercitu Hannibalem et Poenos et totum ferme Occidentem, sed his ipsis, quos in acie habeat, militibus subactos.* His adhortationibus utrimque concitati milites proelio concurrunt, alteri Orientis,

alteri Occidentis imperio gloriantes; ferentesque in bellum alii maiorum suorum antiquam et obsoletam gloriam, alii virentem recentibus experimentis virtutis florem. Sed Macedonas Romana fortuna vicit. Fractus itaque bello Philippus, pace a Flaminino consule petita, nomen quidem regium retinuit, sed omnibus Graeciae urbibus, velut regni membris extra terminos antiquae possessionis, amissis, solam Macedoniam retinuit. Offensi tamen Aetoli, quod non ex arbitrio eorum Macedonia quoque ademta regi et data sibi in praemium belli esset, legatos ad Antiochum mittunt, qui eum adulatione magnitudinis in Romana bella spe societatis universae Graeciae impellerent.

LIBER XXXI.

ARG. Cap. 1—8. Romanorum contra Antiochum bellum propter Hannibalem gestum, et item contra Nabidem.

CAP. I. Mortuo Ptolemaeo Philopatore, rege Aegypti, contemtaque parvuli filii eius aetate, qui in spem regni relictus praedae etiam domesticis erat, Antiochus, rex Syriae, occupare Aegyptum statuit. Itaque, Phoenicem ceterasque Syriae quidem, sed iuris Aegypti civitates quum invasisset, legatos ad eum senatus mittit, qui denuntiarent ei: *abstineret regno pupilli, postremis patris precibus fidei suae traditi.* Quibus spretis, interiecto tempore alia legatio supervenit, quae, omissa pupilli persona, *civitates iure belli factas populi Romani in integrum restitui* iubebat. Abnuenti bellum denuntiatum: quod ille facile susceptum, infeliciter gessit. Eodem tempore et Nabis tyrannus multas Graeciae civi-

tates occupaverat. Igitur senatus, ne uno tempore duplici bello Romanae vires detinerentur, scripsit Flaminino: *si ei videatur, sicuti Macedoniam a Philippo, ita Graeciam a Nabide liberet.* Ob quam causam imperium ei prorogatum est. Terribile quippe Antiochi bellum Hannibalis nomen faciebat, quem aemuli eius occultis mandatis cum Antiocho inisse societatem apud Romanos criminabantur, negantes eum aequo animo sub legibus vivere, adsuetum imperio, et immoderata licentia militari; semperque taedio quietis urbanae novas belli causas circumspicere. Quae etsi falsa nuntiata fuissent, apud timentes tamen pro veris habebantur.

Cap. II. Denique senatus metu perculsus ad speculandos actus Hannibalis legatum in Africam Cnaeum Servilium mittit; eique tacitis mandatis praecipit: si posset, eum per aemulos eius interficeret metuque invisi nominis tandem populum Romanum liberaret. Sed res Hannibalem non diu latuit, virum ad prospicienda cavendaque pericula paratum, nec minus in secundis adversa, quam in adversis secunda cogitantem. Igitur quum tota die in oculis principum legatique Romani in foro Carthaginiensium obversatus in supremum fuisset, appropinquante vespere equum conscendit, et rus urbanum, quod propter litus maris habebat, ignaris servis iussisque ad portam revertentem opperiri, contendit. Habebat ibi naves cum remigibus occulto sinu litoris absconditas; erat et grandis in eo agro pecunia praeparata, ut, quum res exegisset, nec facultas fugam nec inopia moraretur. Lecta igitur servorum iuventute, quorum copiam Italicorum captivorum numerus augebat, navem conscendit, cursumque ad Antiochum dirigit. Postera die civitas principem suum ac tum temporis consulem in foro exspectabat. Quem ut profectum nun-

tiatum est, non aliter quam si urbs capta esset, omnes trepidavere, exitiosamque sibi fugam eius ominati sunt. Legatus vero Romanus, quasi bellum iam illatum Italiae ab Hannibale esset, tacitus Romam regreditur, trepidumque nuntium refert.

Cap. III. Interim in Graecia Flamininus iuncta cum quibusdam civitatibus societate Nabidem tyrannum duobus continuis proeliis subegit; et graviter fractum velut exsanguem in regno reliquit. Sed libertate Graeciae restituta deductisque ab urbibus praesidiis, quum Romanus exercitus in Italiam reportatus esset, velut vacua rursus possessione sollicitatus, multas civitates repentino bello invasit. Quibus rebus exterriti Achaei, ne vicinum malum etiam ad se serperet, bellum adversus Nabidem decernunt ducemque praetorem suum Philopoemenem, insignis industriae virum, constituunt: cuius in eo bello tanta virtus enituit, ut opinione omnium Flaminino, Romano imperatori, compararetur. Eodem tempore Hannibal, quum ad Antiochum pervenisset, velut deorum munus excipitur; tantusque eius adventu ardor animis regis accessit, ut non tam de bello, quam de praemiis victoriae cogitaret. Sed Hannibal, cui nota Romana virtus erat, negabat opprimi Romanos, nisi in Italia, posse. Ad hoc sibi centum naves et decem millia peditum et mille equitum poscebat, promittens, *hac manu non minus bellum, quam gesserit, Italiae restauraturum; et in Asiam regi sedenti aut victoriam de Romanis aut aequas pacis conditiones relaturum: quippe et Hispanis bello flagrantibus ducem tantum deesse; et Italiam notiorem sibi nunc, quam pridem, fuisse: sed nec Carthaginem quieturam, sociamque se ei sine mora praebituram.*

Cap. IV. Quum regi consilia placuissent, mittitur Car-

thaginem unus ex comitibus Hannibalis, qui in bellum cupidos hortetur, *Hannibalem*que *cum copiis adfuturum* nuntiet; *nihil* dicat *partibus, nisi animos, Carthaginiensium deesse: Asiam et vires belli et sumtum praebituram.* Haec quum relata Carthaginem essent, nuntius ipse ab inimicis Hannibalis comprehenditur, et perductus in senatum quum interrogaretur: *ad quem missus esset?* Punico ingenio respondit, *se ad universum senatum missum: nec enim hoc opus singulorum, sed universorum esse.* Dum multis diebus deliberant, an eum Romam ad purgandam publicam conscientiam mittant, tacitus conscensa nave ad Hannibalem revertitur. Quo cognito, Carthaginienses ultro rem Romam per legatum deferunt. Romani quoque ad Antiochum legatos misere, qui sub specie legationis et regis apparatum specularentur, et Hannibalem aut Romanis mitigarent, aut adsiduo colloquio suspectum invisumque regi redderent. Itaque legati quum Ephesi convenissent ad Antiochum, mandata ei senatus tradunt. Dum responsum exspectant, omnibus diebus adsidui circa Hannibalem fuere, dicentes: *timide eum a patria recessisse, quum pacem Romani non tam cum republica eius quam cum eo factam summa fide custodiant; nec bella eum Romanorum magis odio, quam patriae amore, gessisse, cui ab optimo quoque etiam spiritus ipse debeatur. Has enim publicas inter populos, non privatas inter duces, bellandi causas esse.* Inde res gestas eius laudare. Quorum sermone laetus, saepius cupidiusque cum legatis colloquebatur, ignarus quod familiaritate Romana odium sibi apud regem crearet. Quippe Antiochus tam adsiduo colloquio reconciliatam eius cum Romanis gratiam existimans, nihil ad eum, sicuti solebat, referre; expertemque totius consilii, veluti hostem proditoremque suum, odisse coepit. Quae

res tantum apparatum belli cessante imperatoria arte corrupit. Senatus mandata fuerant, *ut contentus terminis Asiae esset, ne ipsis ingrediendi Asiam necessitatem imponeret.* Quibus spretis non accipiendum bellum statuit, sed inferendum.

CAP. V. Dicitur, quum frequenter de bello consilium habuisset remoto Hannibale, tandem eum vocari iussisse, non ut ex sententia eius aliquid ageret, sed ne per omnia eum sprevisse videretur; omnibusque perrogatis postremum interrogasse. Quo ille animadverso, *intelligere se,* professus est, *non quia egeat consilio, sed ad supplendum numerum sententiarum se vocatum: tamen et odio Romanorum et amore regis, apud quem solum tutum sibi exsilium relictum sit, se viam gerendi belli edisserturum.* Veniam deinde libertati praefatus, *nihil se aut consiliorum aut coeptorum praesentium probare,* ait; *neque sedem belli Graeciam sibi placere, quum Italia uberior materia sit: quippe Romanos vinci non nisi armis suis posse, nec Italiam aliter quam Italicis viribus subigi: siquidem diversum ceteris mortalibus esse illud et hominum et belli genus. Aliis bellis plurimum momenti habere, priorem aliquam cepisse occasionem loci temporisque, agros diripuisse, urbes aliquas expugnasse: cum Romano, seu occupaveris prior aliqua, seu viceris, tamen etiam cum victo et iacente luctandum esse. Quamobrem si quis eos in Italia lacessat, suis eos opibus, suis viribus, suis armis posse vincere, sicut ipse fecerit. Sin vero quis illis Italia velut fonte virium cesserit, perinde falli, ac si quis amnes non ab ipsis fontium primordiis derivare, sed concretis iam aquarum molibus avertere vel exsiccare velit. Haec et secreto se censuisse ultroque ministerium consilii sui obtulisse; et nunc praesentibus amicis ideo repetisse, ut scirent omnes rationem gerendi*

cum Romanis belli, eosque foris invictos, domi fragiles esse. Nam prius illos urbe quam imperio, prius Italia quam provinciis exui posse: quippe et a Gallis captos et a se prope deletos esse; neque se umquam victum prius quam terris eorum cesserit: reverso Carthaginem statim cum loco fortunam belli mutatam.

Cap. VI. Huic sententiae obtrectatores amici regis erant; non utilitatem rei cogitantes, sed verentes, ne probato consilio eius primum apud regem locum gratiae occuparet. Et Antiocho non tam consilium quam auctor displicebat, ne gloria victoriae Hannibalis, non sua esset. Omnia igitur variis adsentantium adulationibus corrumpebantur: nihil consilio vel ratione agebatur. Rex ipse per hiemem in luxuriam lapsus novis quotidie nuptiis deditus erat. Contra Acilius, Romanus consul, qui ad hoc bellum missus erat, copias, arma ceteraque bello necessaria summa industria parabat; civitates socias confirmabat, dubias illiciebat: nec alius exitus belli quam apparatus utriusque partis fuit. Itaque prima belli congressione quum cedentes suos rex cerneret, non laborantibus auxilium tulit, sed fugientibus se ducem praebuit castraque ditia victoribus reliquit. Deinde quum in Asiam praeda Romanis occupatis fugiendo pervenisset, poenitere neglecti consilii coepit; revocatoque in amicitiam Hannibale omnia ex sententia eius agere. Interim nuntiatur Aemilium, Romanum ducem, cum octoginta rostratis navibus in bellum navale a senatu missum adventare: quae res illi spem restituendae fortunae dedit. Itaque priusquam sociae civitates ad hostem deficerent, decernere navali proelio statuit, sperans cladem in Graecia acceptam nova posse victoria aboleri. Tradita igitur Hannibali classe, proelium committitur. Sed nec Asiani milites Romanis neque naves

eorum pares rostratis navibus fuere; minor tamen clades ducis sollertia fuit. Romam nondum opinio victoriae venerat, et idcirco in consulibus creandis suspensa civitas erat.

CAP. VII. Sed adversus Hannibalem ducem quis melior quam Africani frater crearetur, quum vincere Poenos opus Scipionum esset? Creatur igitur consul Lucius Scipio, eique datur legatus frater Africanus: ut intelligeret Antiochus, non maiorem fiduciam se in Hannibale victo, quam Romanos in victore Scipione habere. Traiicientibus in Asiam Scipionibus exercitum, iam utrobique profligatum bellum nuntiatum est; victumque Antiochum terrestri, Hannibalem navali bello invenerunt. Primo igitur adventu eorum legatos pacem petentes ad eos Antiochus mittit, peculiare donum Africano ferentes ipsius filium, quem rex parvo navigio traiicientem ceperat. Sed Africanus, *privata beneficia a rebus publicis secreta esse,* dixit; *aliaque esse patris officia, alia patriae iura, quae non liberis tantum, verum etiam vitae ipsi praeponantur. Proinde gratum se munus accipere privatoque impendio munificentiae regis responsurum. Quod ad bellum pacemque pertineat, nihil neque gratiae dari neque de iure patriae decidi posse,* respondit. Nam neque de redimendo filio umquam tractavit nec senatum de eo agere permisit; sed, ut dignum maiestate eius erat, *armis se recepturum filium,* dixerat. Post haec leges pacis dicuntur: *ut Asia Romanis cederet; contentus Syriae regno esset; naves universas, captivos et tranfugas traderet; sumtumque omnem belli Romanis restitueret.* Quae quum nuntiata Antiocho essent, *nondum ita victum se esse,* respondit, *ut spoliari se regno pateretur; bellique ea irritamenta, non pacis blandimenta esse.*

Cap. VIII. Igitur quum ab utrisque bellum pararetur, ingressique Asiam Romani Ilion venissent, mutua gratulatio Iliensium ac Romanorum fuit: Iliensibus Aeneam ceterosque cum eo duces a se profectos, Romanis se ab his procreatos referentibus. Tantaque laetitia omnium fuit, quanta esse post longum tempus inter parentes et liberos solet. Iuvabat Ilienses, nepotes suos Occidente et Africa domita Asiam ut avitum regnum vindicare, optabilem Troiae ruinam fuisse dicentes, ut tam feliciter renasceretur. Contra Romanos avitos lares et incunabula maiorum templaque ac deorum simulacra inexplebile desiderium videndi tenebat. Profectis ab Ilio Romanis Eumenes rex cum auxiliis occurrit nec multo post proelium cum Antiocho commissum. Quum in dexteriore cornu pulsa legio Romana maiore dedecore quam periculo ad castra fugeret, M. Aemilius, tribunus militum, ad tutelam castrorum relictus, armare se milites suos et extra vallum progredi iubet, strictisque gladiis fugientibus minari, morituros, dicens, nisi in proelium revertantur, infestioraque sua quam hostium castra inventuros. Attonita tam ambiguo periculo legio, comitantibus commilitonibus, qui fugere eos prohibuerant, in proelium revertitur, magnaque caede edita initium victoriae fuit. Caesa hostium quinquaginta millia, capta undecim. Antiocho pacem petenti nihil ad superiores conditiones additum, Africano praedicante: neque Romanis, si vincantur, animos minui; neque si vincant, secundis rebus insolescere. Captas civitates inter socios divisere, Romanis aptiorem gloriam quam possessiones voluptarias iudicantes: quippe victoriae gloriam Romano nomini vindicandam; opum luxuriam sociis relinquendam.

LIBER XXXII.

ARG. Cap. 1. Aetoli. Messenii et Achaei. Philopoemen. 2. Antiochus Syrus. Philippus. Demetrius. Perseus. 3. Galli. 4. Prusias, Eumenes. Hannibalis mors.

Cap. I. Aetoli, qui Antiochum in bella Romana impulerant, victo eodem, soli adversus Romanos et viribus impares et omni auxilio destituti remanserunt: nec multo post victi libertatem, quam illibatam adversus dominationem Atheniensium et Spartanorum inter tot Graeciae civitates soli retinuerant, amiserunt. Quae conditio tanto amarior illis, quanto serior fuit, reputantibus tempora illa, quibus tantis Persarum opibus domesticis viribus restiterant; quibus Gallorum violentiam Asiae Italiaeque terribilem Delphico bello fregerant: quae gloriosa recordatio in maius desiderium libertatis augebat. Dum haec aguntur, medio tempore inter Messenios et Achaeos de principatu primo dissensio, mox bellum ortum est. In eo nobilis Achaeorum Philopoemen imperator capitur; non quia pugnando vitae pepercerit, sed, dum suos in proelium revocat, in transitu fossae equo praecipitatus a multitudine hostium oppressus est. Quem iacentem Messenii seu metu virtutis vel verecundia dignitatis interficere ausi non fuerunt. Itaque velut in illo omne bellum confecissent, captivum per universam civitatem in modum triumphi circumduxerunt effuso obviam populo, ac si suus, non hostium imperator, adventaret; nec victorem Achaei avidius vidissent, quam victum hostes viderunt. Igitur eumdem in theatrum duci iusserunt, ut omnes contuerentur, quem

potuisse capi incredibile singulis videbatur. Inde in carcerem ducto verecundia magnitudinis eius venenum dederunt; quod ille laetus, ac si vicisset, accepit, quaesito prius: an Lycortas, praefectus Achaeorum, quem secundum a se esse scientia militari sciebat, incolumis effugisset? Quem ut accepit evasisse, non in totum, dicens, consultum male Achaeis, exspiravit. Nec multo post reparato bello Messenii vincuntur; poenasque interfecti Philopoemenis pependerunt.

CAP. II. Interea in Syria rex Antiochus, quum gravi tributo pacis, a Romanis victus, oneratus esset, seu inopia pecuniae compulsus seu avaritia sollicitatus, quia sperabat se sub specie tributariae necessitatis excusatius sacrilegia commissurum, adhibito exercitu nocte templum Elymaei Iovis adgreditur. Qua re prodita, concursu insularium cum omni militia interficitur. Romae, quum multae Graeciae civitates questum de iniuriis Philippi, regis Macedonum, venissent, et disceptatio in senatu inter Demetrium, Philippi filium, quem pater ad satisfaciendum senatui miserat, et legatos civitatum esset: turba querelarum confusus adolescens repente obticuit. Tunc senatus verecundia eius motus, quae probata etiam antea, quum obses Romae esset, omnibus fuerat, causam illi donavit: atque ita modestia sua Demetrius veniam patri, non iure defensionis, sed patrocinio pudoris, obtinuit: quod ipsum decreto senatus significatum est, ut appareret, non tam absolutum regem, quam donatum filio patrem. Quae res Demetrio non gratiam legationis, sed odium obtrectationis comparavit. Nam et apud fratrem Perseum aemulatio illi invidiam contraxit; et apud patrem nota absolutionis causa offensae fuit, indignante Philippo plus momenti apud senatum personam filii quam auctoritatem patris ac dignita-

tem regiae maiestatis habuisse. Igitur Perseus, perspecta patris aegritudine, quotidie absentem Demetrium apud eum criminari; et primo invisum, post etiam suspectum reddere; nunc amicitiam Romanorum, nunc proditionem ei patris obiectare. Ad postremum insidias sibi ab eo paratas confingit: ad cuius rei probationem immittit indices, testes subornat, et facinus, quod obiicit, admittit. Quibus rebus compulso ad parricidium patre, funestam omnem regiam facit.

Cap. III. Occiso Demetrio sublatoque aemulo, non negligentior tantum Perseus in patrem, verum etiam contumacior erat; nec heredem regni, sed regem se gerebat. His rebus offensus Philippus, impatientius in dies mortem Demetrii dolebat: tunc et insidiis circumventum suspicari, testes indicesque torquere. Atque ita cognita fraude non minus scelere Persei quam innoxia Demetrii morte cruciabatur; peregissetque ultionem, nisi morte praeventus fuisset. Nam brevi post tempore morbo ex aegritudine contracto decessit, relicto magno belli apparatu adversus Romanos, quo postea Perseus usus est. Nam et Gallos Scordiscos ad belli societatem perpulerat: fecissetque Romanis grave bellum, nisi decessisset. Namque Galli bello adversus Delphos infeliciter gesto, in quo maiorem vim numinis quam hostium senserant, amisso Brenno duce pars in Asiam, pars in Thraciam extorres fugerant. Inde per eadem vestigia, qua venerant, antiquam patriam repetivere. Ex his manus quaedam in confluente Danubii et Savi consedit, Scordiscosque se appellari voluit. Tectosagi autem, quum in antiquam patriam Tolosam venissent, comprehensique pestifera lue essent, non prius sanitatem reciperavere, quam haruspicum responsis moniti aurum argentumque bellis sacrilegiisque quaesitum in Tolosensem lacum

mergerent: quod omne magno post tempore Caepio, Romanus consul, abstulit. Fuere autem argenti pondo centum decem millia, auri pondo quinquies decies centum millia. Quod sacrilegium causa excidii Caepioni exercituique eius postea fuit. Romanos quoque Cimbrici belli tumultus, velut ultor sacrae pecuniae, insecutus est. Ex gente Tectosagorum non mediocris populus praedae dulcedine Illyricum repetivit, spoliatisque Istris in Pannonia consedit. Istrorum gentem fama est originem a Colchis ducere, missis ab Aeëta rege ad Argonautas raptoresque filiae persequendos: qui ut a Ponto intraverunt Istrum, alveo Savi fluminis penitus invecti vestigia Argonautarum insequentes naves suas humeris per iuga montium usque ad litus Hadriatici maris transtulerunt, cognito quod Argonautae idem propter magnitudinem navis priores fecissent: quos ut avectos Colchi non reperiunt, sive metu regis sive taedio longae navigationis, iuxta Aquileiam consedere, Istrique ex vocabulo amnis, quo a mari concesserant, appellati. Daci quoque suboles Getarum sunt: qui quum Orole rege adversus Bastarnas male pugnassent, ad ultionem segnitiae capturi somnum capita loco pedum ponere iussu regis cogebantur; ministeriaque uxoribus, quae ipsis antea fieri solebant, facere. Neque haec ante mutata sunt, quam ignominiam bello acceptam virtute delerent.

Cap. IV. Igitur Perseus, quum imperio Philippi patris successisset, omnes has gentes adversus Romanos in societatem belli sollicitabat. Interim inter Prusiam regem, ad quem Hannibal post pacem Antiocho a Romanis datam profugerat, et Eumenem bellum ortum est; quod Prusias Hannibalis fiducia rupto foedere prior intulit. Namque Hannibal, quum ab Antiocho Romani inter ceteras conditiones pacis deditionem eius deposce-

rent, admonitus a rege, in fugam versus Cretam defertur. Ibi quum diu quietam vitam egisset, invidiosumque se propter nimias opes videret, amphoras plumbo repletas in templo Dianae, quasi fortunae suae praesidia, deponit; atque ideo nihil de illo sollicita civitate, quoniam velut pignus opes eius tenebat, ad Prusiam contendit, auro suo in statuis, quas secum portabat, infuso, ne conspectae opes vitae nocerent. Dein, quum Prusias terrestri bello ab Eumene victus esset, et proelium in mare transtulisset, Hannibal novo commento auctor victoriae fuit: quippe omne serpentium genus in fictiles lagenas coniici iussit, medioque proelio in naves hostium mittit. Id primum Ponticis ridiculum visum, fictilibus dimicare, qui ferro nequeant. Sed ubi serpentibus repleri naves coepere, ancipiti periculo circumventi hosti victoriam cessere. Quae ubi Romam nuntiata sunt, missi a senatu legati sunt, qui utrumque regem in pacem cogerent, Hannibalemque deposcerent. Sed Hannibal re cognita sumto veneno legationem morte praevenit. Insignis hic annus trium toto orbe maximorum imperatorum mortibus fuit, Hannibalis et Philopoemenis et Scipionis Africani. Ex quibus constat, Hannibalem nec tum, quum Romano tonantem bello Italia contremuit, nec quum reversus Carthaginem summum imperium tenuit, aut cubantem coenasse aut plus quam sextario vini indulsisse; pudicitiamque eum tantam inter tot captivas habuisse, ut in Africa natum quivis negaret. Moderationis certe eius fuit, ut, quum diversarum gentium exercitus rexerit, neque insidiis suorum militum sit petitus umquam, neque fraude proditus, quum utrumque hostes saepe tentassent.

LIBER XXXIII.

ARG. Cap. 1. 2. Macedonicum bellum contra Perseum. Aetoli oppressi.

Cap. I. Minore quidem rerum motu Romani Macedonicum quam Punicum bellum gesserunt; sed tanto clarius, quanto nobilitate Macedones Poenos antecesserunt: quippe quum gloria Orientis domiti, tum et auxiliis omnium regum iuvabantur. Itaque Romani et legiones plures numero conscripserunt, et auxilia a Masinissa, rege Numidarum, ceterisque sociis omnibus acciverunt; et Eumeni, regi Bithyniae, denuntiatum, ut bellum summis viribus iuvaret. Perseo praeter Macedonicum invictae opinionis exercitum decennis belli sumtus a patre paratus in thesauris et horreis erat. Quibus rebus inflatus, oblitus fortunae paternae, veterem Alexandri gloriam considerare suos iubebat. Prima equitum congressio fuit, qua victor Perseus suspensam omnium exspectationem in favorem sui traxit: misit tamen legatos ad consulem, qui pacem peterent, quam patri suo Romani etiam victo dedissent, impensas belli lege victi suscepturus. Sed consul Sulpicius non minus graves quam victo leges dixit. Dum haec aguntur, metu tam periculosi belli Romani Aemilium Paulum consulem creant, eique extra ordinem Macedonicum bellum decernunt: qui quum ad exercitum venisset, non magnam moram pugnae fecit. Pridie quam proelium consereretur, luna nocte defecit, triste id ostentum Perseo omnibus praesagientibus, finemque Macedonici regni portendi vaticinantibus.

Cap. II. In ea pugna M. Cato, Catonis oratoris fili-

us, dum inter confertissimos hostes insigniter dimicat, equo delapsus pedestre proelium adgreditur. Nam cadentem manipulus hostium cum horrido clamore, veluti iacentem obtruncaturus, circumsteterat: at ille citius corpore collecto magnas strages edidit. Quum ad unum opprimendum undique hostes convolarent, dum procerum quemdam petit, gladius ei e manu elapsus in mediam cohortem hostium decidit: ad quem reciperandum umbone se protegens inspectante utroque exercitu inter mucrones se hostium immersit; recollectoque gladio multis vulneribus exceptis ad socios cum clamore hostium revertitur. Huius audaciam ceteri imitati victoriam peperere. Perseus rex fuga cum decem millibus talentûm Samothraciam defertur: quem Cneus Octavius ad persequendum missus a consule, cum duobus filiis, Alexandro et Philippo, cepit; captumque ad consulem duxit. Macedonia a Carano, qui primus in ea regnavit, usque Persen triginta reges habuit. Quorum sub regno fuit quidem annis noningentis et viginti tribus; sed rerum non nisi centum nonaginta duobus annis potita. Ita quum in ditionem Romanorum cessisset, magistratibus per singulas civitates constitutis, libera facta est; legesque, quibus adhuc utitur, a Paulo accepit. Aetolorum universarum urbium senatus cum coniugibus et liberis, qui dubia fide fuerant, Romam missus, ibique, ne in patria aliquid novaret, diu detentus, aegreque per multos annos legationibus civitatum senatu fatigato, in patriam quisque suam remissus est.

LIBER XXXIV.

ARG. Cap. 1—3. Bellum Achaicum sub Mummio. Ptolemaeus ab Antiocho pulsus. Demetrius. 4. Prusias.

Cap. I. Poenis ac Macedonibus subactis, Aetolorumque viribus principum captivitate debilitatis, soli adhuc ex Graecia universa Achaei nimis potentes tunc temporis Romanis videbantur, non propter singularum civitatum nimias opes, sed propter conspirationem universarum. Namque Achaei, licet per civitates, veluti per membra, divisi sint, unum tamen corpus et unum imperium habent; singularumque urbium pericula mutuis viribus propulsant. Quaerentibus igitur Romanis causas belli tempestive fortuna querelas Spartanorum obtulit, quorum agros Achaei propter mutuum odium populabantur. Spartanis a senatu responsum est, *legatos se ad inspiciendas res sociorum et ad iniuriam demendam in Graeciam missuros:* sed legatis occulta mandata data sunt: *ut corpus Achaeorum dissolverent, singulasque urbes proprii iuris facerent, quo facilius et ad obsequia cogerentur, et, si quae urbes contumaces essent, frangerentur.* Igitur legati omnium civitatum principibus Corinthum evocatis decretum senatus recitant; quid consilii habeant, aperiunt: *expedire omnibus*, dicunt, *ut singulae civitates sua iura et suas leges habeant.* Quod ubi omnibus innotuit, velut in furorem versi, universum peregrinum populum trucidant: legatos quoque ipsos Romanorum violassent, nisi audito tumultu trepidi fugissent.

Cap. II. Haec ubi Romae nuntiata sunt, statim se-

natus Mummio consuli bellum Achaicum decernit: qui extemplo exercitu deportato et omnibus strenue provisis, pugnandi copiam hostibus fecit. Sed Achaei, velut nihil negotii Romano bello suscepissent, ita apud eos neglecta omnia et soluta fuere. Itaque praedam, non proelium cogitantes, et vehicula ad spolia hostium reportanda duxerunt et coniuges liberosque suos ad spectaculum certaminis in montibus posuerunt. Sed proelio commisso ante oculos suorum caesi, lugubre his spectaculum et gravem luctus memoriam reliquerunt. Coniuges quoque liberique eorum de spectatoribus captivi facti, praeda hostium fuere. Urbs ipsa Corinthus diruitur; populus omnis sub corona venditur: ut hoc exemplo ceteris civitatibus metus novarum rerum imponeretur. Dum haec aguntur, rex Syriae Antiochus Ptolemaeo, maioris sororis suae filio, regi Aegypti, bellum infert, segni admodum et quotidiana luxuria ita marcenti, ut non solum regiae maiestatis officia intermitteret, verum etiam sensu hominis nimia sagina careret. Pulsus igitur regno ad fratrem minorem Ptolemaeum Alexandriam confugit: participatoque cum eo regno, legatos Romam ad senatum mittunt; auxilia petunt; fidem societatis implorant. Movere senatum preces fratrum.

CAP. III. Mittitur itaque legatus Popilius ad Antiochum, qui *abstinere illum Aegypto, aut, si iam incessisset, excedere* iuberet. Quum in Aegypto eum invenisset, osculumque ei rex obtulisset (nam coluerat inter ceteros Popilium Antiochus, quum Romae obses esset): tunc Popilius *facessere interim privatam amicitiam* iubet, *quum mandata patriae intercedant*; prolatoque senatus decreto et tradito, quum cunctari eum videret consultationemque ad amicos referre, ibi Popilius virga,

quam in manu gerebat, amplo circulo inclusum, ut et amicos caperet, *consulere* iubet, *nec prius inde exire, quam responsum senatui daret, aut pacem aut bellum cum Romanis habiturum.* Adeoque haec austeritas animum regis fregit, ut *pariturum se senatui* responderet. Reversus in regnum Antiochus decedit, relicto parvulo admodum filio: cui quum tutores dati a populo essent, patruus eius Demetrius, qui obses Romae erat, cognita morte Antiochi fratris, senatum adiit: *obsidem se vivo fratre venisse, quo mortuo cuius obses sit, se ignorare. Dimitti igitur se ad regnum petendum aequum esse, quod, sicuti iure gentium maiori fratri cesserit, ita nunc sibi, qui pupillum aetate antecedat, deberi.* Quum se non dimitti animadverteret a senatu, tacito iudicio tutius apud pupillum quam apud eum regnum futurum arbitrante: specie venandi ab urbe profectus Hostiae tacitus cum fugae comitibus navem conscendit. Delatus in Syriam secundo favore omnium excipitur; regnumque ei occiso pupillo a tutoribus traditur.

Cap IV. Eodem fere tempore Prusias, rex Bithyniae, consilium cepit interficiendi Nicomedis filii, dum consulere studet minoribus filiis, quos ex noverca eius susceperat et Romae habebat. Sed res adolescenti ab his, qui facinus susceperant, proditur; hortatique sunt, *ut crudelitate patris provocatus occupet insidias et in auctorem retorqueat scelus.* Nec difficilis persuasio fuit. Igitur quum accitus in patris regnum venisset, statim rex appellatur. Prusias regno spoliatus a filio privatusque redditus, etiam a servis deseritur. Quum in latebris ageret, non minori scelere quam filium occidi iusserat, a filio interficitur.

LIBER XXXV.

ARG. Cap. 1. Demetrius Soter. 2. Demetrius Nicator contra Alexandrum Balam.

Cap. I. Demetrius occupato Syriae regno novitati suae otium periculosum ratus ampliare fines regni et opes augere finitimorum bellis statuit. Itaque Ariarathi, regi Cappadociae, propter fastiditas sororis nuptias infestus fratrem eius Orofernem per iniuriam regno pulsum supplicem recepit; datumque sibi honestum belli titulum gratulatus restituere eum in regnum statuit. Sed Orofernes ingrato animo inita cum Antiochensibus pactione, offensis tunc Demetrio, pellere ipsum regno, a quo restituebatur, consilium cepit. Quo cognito Demetrius vitae quidem eius, ne Ariarathes metu fraterni belli liberaretur, pepercit: ipsum autem comprehensum vinctum Seleuciae custodiri iubet. Nec Antiochenses indicio territi a defectione destiterunt. Itaque adiuvantibus et Ptolemaeo, rege Aegypti, et Attalo, rege Asiae, et Ariarathe Cappadociae, bello a Demetrio lacessiti subornant pro eo Balam quemdam, sortis extremae iuvenem, qui Syriae regnum velut paternum armis repeteret: et ne quid contumeliae deesset, nomen ei Alexandri inditur genitusque ab Antiocho rege dicitur. Tantum odium Demetrii apud omnes erat, ut aemulo eius non vires regiae tantum, verum etiam generis nobilitas consensu omnium tribueretur. Igitur Alexander, admirabili rerum varietate pristinarum sordium oblitus, totius ferme Orientis viribus succinctus bellum Demetrio infert; victumque vita pariter ac regno spoliat. Quamquam nec Demetrio animus in propulsando bello

defuit. Nam et primo proelio hostem fugavit et regibus bellum restituentibus multa millia in acie cecidit. Ad postremum tamen invicto animo inter confertissimos fortissime dimicans cecidit.

Cap. II. Initio belli Demetrius duos filios apud Gnidium hospitem suum cum magno auri pondere commendaverat, ut belli periculis eximerentur et, si ita fors tulisset, paternae ultioni servarentur. Ex his maior, Demetrius, annos pubertatis egressus audita Alexandri luxuria, quem insperatae opes et alienae felicitatis ornamenta, velut captum, inter scortorum greges desidem in regia tenebant, auxiliantibus Cretensibus securum ac nihil hostile metuentem adgreditur. Antiochenses quoque veterem patris offensam novis meritis correcturi se ei tradunt: sed et milites paterni favore iuvenis accensi prioris sacramenti religionem novi regis superbiae praeferentes signa ad Demetrium transferunt: atque ita Alexander, non minori impetu fortunae destructus quam elatus, primo proelio victus interficitur; deditque poenas et Demetrio, quem occiderat, et Antiocho, cuius mentitus originem fuerat.

LIBER XXXVI.

ARG. Cap. 1. Demetrius Nicator contra Parthos. Trypho ab Antiocho oppressus; item Iudaei. 2. 3. De Iudaeis. 4. Attalus. Asia fit Romanorum.

Cap. I. Reciperato paterno regno Demetrius, et ipse rerum successu corruptus, vitiis adolescentiae in segnitiam labitur; tantumque contemtum apud omnes iner-

tiae, quantum odium ex superbia pater habuerat, contraxit. Itaque quum ab imperio eius passim civitates deficerent, ad abolendam segnitiae maculam bellum Parthis inferre statuit: cuius adventum non inviti Orientis populi videre et propter Arsacidae, regis Parthorum, crudelitatem et quod veteri Macedonum imperio adsueti novi populi superbiam indigne ferebant. Itaque quum et Persarum et Elymaeorum Bactrianorumque auxiliis iuvaretur, multis proeliis Parthos fudit. Ad postremum tamen pacis simulatione deceptus capitur; traductusque per ora civitatum populis, qui desciverant, in ludibrium favoris ostenditur. Missus deinde in Hyrcaniam benigne et iuxta cultum pristinae fortunae habetur. Dum haec aguntur, interim in Syria Trypho, qui se tutorem Antiocho, Demetrii privigno, substitui a populo laboraverat, occiso pupillo regnum Syriae invadit. Quo diu potitus tandem exolescente favore recentis imperii ab Antiocho puero admodum, Demetrii fratre, qui in Asia educabatur, bello vincitur; rursusque regnum Syriae ad subolem Demetrii revertitur. Igitur Antiochus, memor quod et pater propter superbiam invisus et frater propter segnitiam contemtus fuisset, ne in eadem vitia incideret, recepta in matrimonium Cleopatra, uxore fratris, civitates, quae initio fraterni imperii defecerant, summa industria persequitur, domitasque rursus regni terminis adiicit; Iudaeos quoque, qui in Macedonico imperio sub Demetrio patre armis se in libertatem vindicaverant, subigit. Quorum vires tantae fuere, ut post hunc nullum Macedonum regem tulerint domesticisque imperiis usi Syriam magnis bellis infestaverint.

Cap. II. Namque Iudaeis origo Damascena, Syriae nobilissima civitas: unde et Assyriis regibus genus ex

regina Semirami fuit. Nomen urbi a Damasco rege inditum: in cuius honorem Syrii sepulcrum Athares, uxoris eius, pro templo coluere, deamque exinde sanctissimae religionis habent. Post Damascum Azelus, mox Adores et Abraham et Israhel reges fuere. Sed Israhelem felix decem filiorum proventus maioribus suis clariorem fecit. Itaque populum in decem regna divisum filiis tradidit, omnesque ex nomine Iudae, qui post divisionem decesserat, Iudaeos appellavit; colique eius memoriam ab omnibus iussit, cuius portio omnibus accesserat. Minimus aetate inter fratres Ioseph fuit: cuius excellens ingenium veriti fratres clam interceptum peregrinis mercatoribus vendiderunt. A quibus deportatus in Aegyptum, quum magicas ibi artes sollerti ingenio percepisset, brevi ipsi regi percarus fuit. Nam et prodigiorum sagacissimus erat et somniorum primus intelligentiam condidit, nihilque divini iuris humanique ei incognitum videbatur: adeo, ut etiam sterilitatem agrorum ante multos annos providerit: perissetque omnis Aegyptus fame, nisi monitu eius rex edicto servari per multos annos fruges iussisset: tantaque experimenta eius fuerunt, ut non ab homine, sed a deo responsa dari viderentur. Filius eius Moyses fuit, quem praeter paternae scientiae hereditatem etiam formae pulchritudo commendabat. Sed Aegyptii, quum scabiem et vitiliginem paterentur, responso moniti eum cum aegris, ne pestis ad plures serperet, terminis Aegypti pellunt. Dux igitur exsulum factus sacra Aegyptiorum furto abstulit: quae repetentes armis Aegyptii domum redire tempestatibus compulsi sunt. Itaque Moyses Damascena, antiqua patria, repetita montem Synan occupat: quo septem dierum ieiunio per deserta Arabiae cum populo suo fatigatus quum tandem venisset, septi-

mum diem more gentis Sabbata appellatum in omne aevum ieiunio sacravit: quoniam illa dies famem illis erroremque finierat. Et quoniam metu contagionis pulsos se ab Aegypto meminerant, ne eadem causa invisi apud incolas forent, caverunt, ne cum peregrinis conviverent: quod ex causa factum paullatim in disciplinam religionemque convertit. Post Moysen etiam filius eius Aruas sacerdos sacris Aegyptiis, mox rex creatur; semperque exinde hic mos apud Iudaeos fuit, ut eosdem reges et sacerdotes haberent; quorum iustitia religione permixta incredibile quantum coaluere.

Cap. III. Opes genti ex vectigalibus opobalsami crevere, quod in his tantum regionibus gignitur. Est namque vallis, quae continuis montibus velut muro quodam ad instar castrorum clauditur. Spatium loci ducenta iugera; nomine Iericus dicitur. In ea silva est et ubertate et amoenitate insignis: siquidem palmeto et opobalsameto distinguitur. Arbores opobalsami formam similem piceis arboribus habent, nisi quod sunt humiles magis et in vinearum morem excoluntur. Hae certo anni tempore balsamum sudant. Sed non minor loci eius apricitatis quam ubertatis admiratio est: quippe quum toto orbe regionis eius ardentissimus sol sit, ibi tepidi aëris naturalis quaedam ac perpetua opacitas inest. In ea regione lacus est, qui propter magnitudinem et aquae immobilitatem Mortuum mare dicitur. Nam neque ventis movetur resistente turbinibus bitumine, quo aqua omnis stagnatur; neque navigationis patiens est, quoniam omnia vita carentia in profundum merguntur; nec materiam ullam sustinet, nisi quae alumine illinatur. Primum Xerxes, rex Persarum, Iudaeos domuit; postea cum ipsis Persis in ditionem Alexandri Magni venere diuque in potestate Macedonici imperii subiecti Syriae

regno fuere. A Demetrio quum descivissent, amicitia Romanorum petita primi omnium ex Orientalibus libertatem receperunt, facile tunc Romanis de alieno largientibus.

Cap. IV. Per eadem tempora, quibus in Syria regni mutatio inter novos reges alternabatur, in Asia rex Attalus florentissimum ab Eumene patruo acceptum regnum caedibus amicorum et cognatorum suppliciis foedabat, nunc matrem anum, nunc Beronicen sponsam maleficiis eorum necatas confingens. Post hanc scelestam violentiae rabiem squalidam vestem sumit; barbam capillumque in modum reorum submittit: non in publicum prodire, non populo se ostendere, non domi laetiora convivia inire aut aliquod signum sani hominis habere: prorsus ut poenas pendere manibus interfectorum videretur. Omissa deinde regni administratione hortos fodiebat, gramina seminabat et noxia innoxiis permiscebat; eaque omnia veneni succo infecta, velut peculiare munus, amicis mittebat. Ab hoc studio aerariae artis fabricae se tradit, cerisque fingendis et aere fundendo procudendoque oblectabatur. Matri deinde sepulcrum facere instituit: cui operi intentus morbum ex solis fervore contraxit et septima die decessit. Huius testamento heres populus Romanus tunc instituitur. Sed erat ex Eumene Aristonicus, non iusto matrimonio, sed ex pellice Ephesia, citharistae cuiusdam filia, genitus, qui post mortem Attali velut paternum regnum Asiam invasit. Quum multa secunda proelia adversus civitates, quae metu Romanorum tradere se ei nolebant, fecisset, iustusque rex iam videretur: Asia Licinio Crasso consuli decernitur: qui intentior Attalicae praedae quam bello, quum extremo anni tempore inordinata acie proelium conseruisset, victus poenas inconsultae avaritiae sangui-

ne dedit. In huius locum missus Perperna consul prima congressione Aristonicum superatum in potestatem suam redegit; Attalicasque gazas, hereditarias populi Romani, navibus impositas Romam deportavit. Quod aegre ferens successor eius Manius Aquilius consul ad eripiendum Aristonicum Perpernae, veluti sui potius triumphi munus esse deberet, festinata velocitate contendit. Sed contentionem consulum mors Perpernae diremit. Sic Asia Romanorum facta cum opibus suis vitia quoque Romam transmisit.

LIBER XXXVII.

ARG. 1—4. Transitus fit ad Mithridaticum bellum enarrandum.

CAP. I. Capto Aristonico Massilienses pro Phocaeensibus, conditoribus suis, quorum urbem senatus et omne nomen, quod et tunc et antea Antiochi bello infesta contra populum Romanum arma tulerant, deleri iusserat, legatos Romam deprecatum misere veniamque his a senatu obtinuere. Post haec regibus, qui adversus Aristonicum auxilia tulerant, praemia persoluta: Mithridati Pontico Phrygia maior; filiis Ariarathis, regis Cappadociae, qui eodem bello occiderat, Lycaonia et Cilicia datae; fideliorque populus Romanus in socii filios quam mater in liberos fuit: quippe hinc parvulis auctum regnum, inde vita ademta. Namque Laudice ex numero sex filiorum, quos virilis sexus ex Ariarathe rege susceperat, timens ne non diutinam regni administrationem adultis quibusdam potiretur, quinque parri-

cidiali veneno necavit: unum parvulum sceleri matris cognatorum custodia eripuit, qui post necem Laudices (nam propter crudelitatem eam populus exstinxerat) solus regno potitus est. Mithridates quoque repentina morte interceptus filium, qui et ipse Mithridates dictus est, reliquit: cuius ea postea magnitudo fuit, ut non sui tantum temporis, verum etiam superioris aetatis omnes reges maiestate superaverit bellaque cum Romanis per quadraginta sex annos varia victoria gesserit: quum eum summi imperatores, Sylla, Lucullus ceterique, in summa Cneus Pompeius, ita vicerint, ut maior clariorque in restaurando bello resurgeret damnisque suis terribilior redderetur. Denique ad postremum non vi hostili victus, sed voluntaria morte in avito regno senex herede filio decessit.

Cap. II. Huius futuram magnitudinem etiam coelestia ostenta praedixerant. Nam et quo genitus est anno et eo, quo regnare primum coepit, stella cometes per utrumque tempus septuaginta diebus ita luxit, ut coelum omne conflagrare videretur. Nam et magnitudine sui quartam partem coeli occupaverat et fulgore sui solis nitorem vicerat; et quum oriretur occumberetque, quatuor spatium horarum consumebat. Puer tutorum insidias passus est, qui eum fero equo impositum equitare iacularique cogebant: qui conatus cum eos fefellissent, supra aetatem regente equum Mithridate, veneno eum appetivere. Quod metuens antidota saepius bibit et ita se adversus insidias exquisitis tutioribus remediis stagnavit, ut ne volens quidem senex veneno mori potuerit. Timens deinde, ne inimici, quod veneno non potuerant, ferro peragerent, venandi studium finxit, quo per septem annos neque urbis neque ruris tecto usus est: sed per silvas vagatus diversis montium re-

gionibus pernoctabat ignaris omnibus, quibus esset locis; adsuetus feras cursu aut fugere aut persequi, cum quibusdam etiam viribus congredi. Quibus rebus et insidias vitavit et corpus ad omnem virtutis patientiam duravit.

Cap. III. Ad regni deinde administrationem quum accessisset, statim non de regendo, sed de augendo regno cogitavit. Itaque Scythas invictos antea, qui Zopyriona, Alexandri Magni ducem, cum triginta millibus armatorum deleverant; qui Cyrum, Persarum regem, cum ducentis millibus trucidaverant; qui Philippum, Macedonum regem, fugaverant; ingenti felicitate perdomuit. Auctus igitur viribus Pontum quoque ac deinceps Cappadociam occupavit. Quum de Asia tractaret, tacitus cum quibusdam amicis regno profectus universam nemine sciente pervagatus est omniumque urbium situm ac regiones cognovit. Inde in Bithyniam transcendit, et, quasi dominus Asiae, opportuna quaeque victoriae suae metatus est. Post haec in regnum, quum iam perisse crederetur, reversus est, invento parvulo filio, quem per absentiam eius Laudice soror uxorque enixa fuerat. Sed inter gratulationem adventus sui et filii geniti, veneno periclitatus est: siquidem Laudice soror, quum perisse eum crederet, in concubitus amicorum proiecta, quasi admissum facinus maiore scelere tegere posset, venenum advenienti paravit. Quod quum ex ancilla Mithridates cognovisset, facinus in auctores vindicavit.

Cap. IV. Hieme deinde appetente non in convivio, sed in campo; non in vacationibus, sed in exercitationibus; nec inter sodales, sed inter coaequales aut equo aut cursu aut viribus contendebat. Exercitum quoque suum ad parem laboris patientiam quotidiana exercita-

tione durabat: atque ita invictus ipse inexpugnabilem exercitum fecerat. Inita deinde cum Nicomede societate, Paphlagoniam invadit victamque cum socio dividit. Quam quum teneri a regibus senatui nuntiatum esset, legatos ad utrumque misit, qui *gentem restitui in pristinum statum* iuberent. Mithridates, quum se iam parem magnitudini Romanorum crederet, superbo responso: *hereditarium patri suo regnum obvenisse,* respondit; *mirarique se, quod ei relata controversia non fuerit, sibi referatur.* Nec territus minis Galatiam quoque occupat. Nicomedes, quoniam se tueri iure non potuerat, *iusto regi redditurum,* respondit. Atque ita filium suum mutato nomine Pylaemenem, Paphlagonum regum nomine, appellat, et quasi stirpi regiae reddidisset regnum, falso nomine tenet. Sic ludibrio habiti legati Romam revertuntur.

LIBER XXXVIII.

ARG. Cap. 1—7. Mithridatis res gestae, et contra Romanos apparatus et oratio. 8. Ptolemaeus Physcon. 9. Demetrius. 10. Antiochus.

CAP. I. Mithridates parricidia nece uxoris auspicatus, sororis alterius Laudices filios, cuius virum Ariarathem, regem Cappadociae, per Gordium insidiis occiderat, tollendos statuit: nihil actum morte patris existimans, si adolescentes paternum regnum, cuius ille cupiditate flagrabat, occupassent. Igitur dum in his cogitationibus versatur, interim Nicomedes, rex Bithyniae, vacuam morte regis Cappadociam invadit. Quod quum nuntiatum Mithridati fuisset, per simulationem pietatis

auxilia sorori ad expellendum Cappadocia Nicomedem mittit. Sed iam Laudice per pactionem se Nicomedi in matrimonium tradiderat. Quod aegre ferens Mithridates praesidia Nicomedis Cappadocia expellit, regnumque sororis filio restituit: egregium prorsus factum, ni subsecuta fraus esset. Siquidem interiectis mensibus simulat se Gordium, quo ministro usus in Ariarathe interficiendo fuerat, restituere in patriam velle, sperans, si obsisteret adolescens, causas belli futuras, aut, si permitteret, per eumdem filium tolli posse, per quem interfecerat patrem. Quod ubi Ariarathes iunior moliri cognovit, graviter ferens interfectorem patris per avunculum potissimum ab exsilio revocari, ingentem exercitum contrahit. Igitur quum in aciem eduxisset Mithridates peditum octoginta millia, equitum decem millia, currus falcatos sexcentos, nec Ariarathi, auxiliantibus finitimis regibus, minores copiae essent: incertum belli timens, consilia ad insidias transfert; sollicitatoque iuvene ad colloquium, quum ferrum occultatum inter fascias gereret, scrutatori, ab Ariarathe regio more misso, curiosius imum ventrem pertractanti ait: *caveret, ne aliud telum inveniret, quam quaereret.* Atque ita risu protectis insidiis, sevocatum ab amicis velut ad secretum sermonem, inspectante utroque exercitu, interficit: regnum Cappadociae octo annorum filio, imposito Ariarathis nomine additoque ei rectore Gordio, tradidit.

Cap. II. Sed Cappadoces crudelitate ac libidine praefectorum vexati a Mithridate deficiunt; fratremque regis, et ipsum Ariarathem nomine, ab Asia, ubi educabatur, revocant: cum quo Mithridates proelium renovat victumque Cappadociae regno expellit. Nec multo post adolescens ex aegritudine collecta infirmitate decedit. Post huius mortem Nicomedes timens, ne Mithridates

accessione Cappadociae etiam Bithyniam finitimam invaderet, subornat puerum eximiae pulchritudinis, quasi Ariarathes tres, non duos filios genuisset, qui a senatu Romano paternum regnum peteret. Uxorem quoque Laudicen Romam mittit ad testimonium trium ex Ariarathe susceptorum filiorum. Quod ubi Mithridates cognovit, et ipse pari impudentia Gordium Romam mittit, qui senatui adsereret, *puerum, cui Cappadociae regnum tradiderat, ex eo Ariarathe genitum, qui bello Aristonici auxilia Romanis ferens cecidisset*. Sed senatus studio regum intellecto, aliena regna falsis nominibus furantium, et Mithridati Cappadociam et Nicomedi ad solatium eius Paphlagoniam ademit. Ac ne contumelia regum foret ademtum illis, quod daretur aliis, uterque populus libertate donatus est. Sed Cappadoces munus libertatis abnuentes, negant *vivere gentem sine rege posse*. Atque ita rex illis a senatu Ariobarzanes constituitur.

Cap. III. Erat eo tempore Tigranes rex Armeniae, obses Parthis ante multum temporis datus, sed olim ab iisdem in regnum paternum remissus. Hunc Mithridates mire ad societatem Romani belli, quod olim meditabatur, pellicere cupiebat. Nihil igitur de offensa Romanorum sentientem per Gordium impellit, ut Ariobarzani, segni admodum, bellum inferat; et, ne quis dolus subesse videretur, filiam suam ei Cleopatram in matrimonium tradit. Primo igitur adventu Tigranis Ariobarzanes sublatis rebus suis Romam contendit. Atque ita per Tigranem rursus Cappadocia iuris esse Mithridatis coepit. Eodem tempore mortuo Nicomede etiam filius eius, et ipse Nicomedes, regno a Mithridate pellitur; qui quum supplex Romam venisset, decernitur in senatu, ut uterque in regnum restituantur: in quod tum missi Aquilius et Manlius Maltinus legati. His cognitis

Mithridates societatem cum Tigrane, bellum adversus Romanos gesturus, iungit: pactique inter se sunt, ut urbes agrique Mithridati, homines vero et quaecumque auferri possent, Tigrani cederent. Post haec Mithridates intellecto quantum bellum suscitaret, legatos ad Cimbros, alios ad Gallograecos et Sarmatas Bastarnasque auxilium petitum mittit. Nam omnes has gentes Romanum meditabundus bellum variis beneficiorum muneribus iam ante illexerat. Ab Scythia quoque exercitum venire iubet, omnemque Orientem adversus Romanos armat. Non magno igitur labore Aquilium et Maltinum Asiano exercitu instructos vincit; quibus simul cum Nicomede pulsis ingenti favore civitatum excipitur: multum ibi auri argentique studio veterum regum magnumque belli apparatum invenit: quibus instructus debita civitatibus publica privataque remittit, et vacationem quinquennii concedit. Tunc ad concionem milites vocat, eosque variis exhortationibus ad Romana bella sive Asiana incitat. Quam orationem dignam duxi, cuius exemplum brevitati huius operis insererem; quam obliquam Pompeius Trogus exposuit: quoniam in Livio et in Sallustio reprehendit, quod conciones directas pro sua oratione operi suo inserendo historiae modum excesserint.

CAP. IV. *Optandum sibi fuisse,* ait, *ut de eo liceret consulere, bellumne sit cum Romanis an pax habenda: quin vero sit resistendum impugnantibus, nec eos quidem dubitare, qui spe victoriae careant; quippe adversus latronem, si nequeant pro salute, pro ultione tamen sua omnes ferrum stringere. Ceterum quia non id agatur, an liceat quiescere non tantum animo hostiliter, sed etiam proelio congressis, consulendum, qua ratione ac spe coepta bella sustineant. Esse autem sibi victoriae fidu-*

ciam, si sit illis animus; Romanosque vinci posse cognitum non sibi magis quam ipsis militibus, qui et in Bithynia Aquilium, et Maltinum in Cappadocia fuderint. At si quem aliena magis exempla, quam sua experimenta, moveant, audire se, a Pyrrho, rege Epiri, non amplius quam quinque millibus Macedonum instructo, fusos tribus proeliis Romanos: audire, Hannibalem sedecim annis Italiae victorem immoratum: et quin ipsam caperet urbem, non Romanorum illi vires obstitisse, sed domesticae aemulationis atque invidiae studium: audire, populos Transalpinae Galliae, Italiam ingressos, maximis eam plurimisque urbibus possidere; et latius aliquanto solum finium, quam in Asia, quae dicatur imbellis, eosdem Gallos occupasse: nec victam solum dici sibi Romam a Gallis, sed etiam captam, ita ut unius illis montis tantum cacumen relinqueretur; nec bello hostem, sed pretio remotum. Gallorum autem nomen, quod semper Romanos terruit, in partem virium suarum ipse numeret. Nam hos, qui Asiam incolunt, Gallos ab illis, qui Italiam occupaverant, sedibus tantum distare; originem quidem ac virtutem genusque pugnae idem habere: tantoque his sagaciora esse quam illis ingenia, quanto longiori ac difficiliori spatio per Illyricum Thraciamque prodierint, paene operosius transitis eorum finibus, quam ubi consedere, possessis. Iam ipsam Italiam audire se numquam, ut Roma condita sit, satis illi pacatam, sed adsidue per omnes annos pro libertate alios, quosdam etiam pro vice imperii bellis continuis perseverasse; et a multis civitatibus Italiae deletos Romanorum exercitus f[illegible]o, a quibusdam novo contumeliae more sub iugum missos. Ac ne veteribus immoremur exemplis, hoc ipso tempore universam Italiam bello Marsico consurrexisse, non iam libertatem, sed consortium imperii civitatisque poscen-

tem; nec gravius vicino Italiae bello quam domesticis principum factionibus urbem premi, multoque periculosius esse Italico civile bellum. Simul et a Germania Cimbros, immensa millia ferorum atque immitium populorum, more procellae inundasse Italiam: quorum tametsi singula bella sustinere Romani possent, universis tamen obruantur, ut ne vacaturos quidem bello suo putet.

CAP. V. *Utendum igitur occasione et rapienda incrementa virium, ne, si illis occupatis quieverint, mox adversus vacuos et quietos maius negotium habeant. Non enim quaeri, an capienda sint arma, sed utrum sua potius occasione, an illorum. Nam bellum equidem iam tunc secum ab illis geri coeptum, quum sibi pupillo maiorem Phrygiam ademerint, quam patri suo praemium dati adversus Aristonicum auxilii concesserant, gentem quam et proavo suo Mithridati Seleucus Callinicus in dotem dedisset. Quid, quum Paphlagonia se decedere iusserunt, non alterum illud genus belli fuisse? quae non vi, non armis, sed adoptione testamenti et regum domesticorum interitu hereditaria patri suo obvenisset. Quum inter hanc decretorum amaritudinem parendo non tamen eos mitigaret, quin acerbius se in dies gerant, non obtinuisse. Quod enim a se non praebitum illis obsequium? Non Phrygiam Paphlagoniamque dimissas? non Cappadocia filium eductum, quam iure gentium victor occupaverat? Raptam tamen sibi esse victoriam eius ab illis, quorum nihil est nisi bello quaesitum. Non regem Bithyniae Chreston, in quem senatus arma decreverat, a se in gratiam illorum occisum? Tamen nihilominus imputari sibi, si quae Gordius aut Tigranes faciat: libertatem etiam in contumeliam sui a senatu ultro delatam Cappadociae, quam reliquis gentibus abstulerunt: deinde populo Cappadocum pro libertate oblata Gordium regem orante ideo*

tantum, quoniam amicus suus esset, non obtinuisse. Nicomedem praecepto illorum bellum sibi intulisse: quia ultum ierit se, ab ipsis ventum obviam in eo, et nunc eam secum bellandi illis causam fore, quod non impune se Nicomedi lacerandum, saltatricis filio, praebuerit.

CAP. VI. *Quippe non delicta regum illos, sed vires ac maiestatem insequi; neque in se uno, sed in aliis quoque omnibus hac semper arte grassatos. Sic et avum suum Pharnacem, per cognationum arbitria succedaneum regi Pergameno Eumeni datum; sic rursus Eumenem, cuius classibus primum in Asiam fuere transvecti, cuius exercitu magis quam suo et Magnum Antiochum et Gallos in Asia et mox in Macedonia regem Persen domuerant: et ipsum pro hoste habitum eique interdictum Italia; et quod cum ipso deforme sibi putaverant, cum filio eius Aristonico bellum gessisse. Nullius apud eos maiora quam Masinissae, regis Numidarum, haberi merita. Huic imputari victum Hannibalem, huic captum Syphacem, huic Carthaginem deletam; hunc inter duos illos Africanos tertium servatorem urbis referri: tamen cum huius nepote bellum modo in Africa gestum adeo inexpiabile, ut ne victum quidem memoriae patris donarent, quin carcerem ac triumphi spectaculum experiretur. Hanc illos regibus omnibus legem odiorum dixisse: scilicet quia ipsi tales reges habuerint, quorum etiam nominibus erubescant, aut pastores Aboriginum, aut haruspices Sabinorum, aut exsules Corinthiorum, aut servos vernasque Thuscorum, aut, quod honoratissimum nomen fuit inter haec, Superbos; atque, ut ipsi ferunt, conditores suos lupae uberibus altos: sic omnem illum populum luporum animos, inexplebiles sanguinis atque imperii divitiarumque avidos ac ieiunos habere.*

CAP. VII. *Se autem, seu nobilitate illis comparetur,*

clariorem illa colluvie convenarum esse, qui paternos maiores suos a Cyro Darioque, conditoribus Persici regni, maternos a Magno Alexandro ac Nicatore Seleuco, conditoribus imperii Macedonici, referat: seu populus illorum conferatur suo, earum se gentium esse, quae non modo Romano imperio sint pares, sed Macedonico quoque obstiterint. Nullam subiectarum sibi gentium expertam peregrina imperia; nullis umquam nisi domesticis regibus paruisse: Cappadociam velint an Paphlagoniam recensere; rursus Pontum an Bithyniam; itemque Armeniam maiorem minoremque; quarum gentium nullam neque Alexander ille, qui totam pacavit Asiam, nec quisquam successorum eius aut posterorum attigisset. Scythiam duos umquam ante se reges non pacare, sed tantum intrare ausos, Darium et Philippum, aegre inde fugam sibi expedisse, unde ipse magnam partem adversus Romanos virium haberet. Multoque se timidius ac diffidentius bella Pontica ingressum, quum ipse rudis ac tiro esset, Scythiae praeter arma virtutemque animi locorum quoque solitudinibus vel frigoribus instructae, per quae denunciaretur ingens militiae labor ac periculum. Inter quas difficultates ne spes quidem praemii foret ex hoste vago, nec tantum pecuniae, sed etiam sedis inope. Nunc se diversam belli conditionem ingredi. Nam neque coelo Asiae esse temperatius aliud, nec solo fertilius nec urbium multitudine amoenius; magnamque temporis partem non ut militiam, sed ut festum diem acturos bello dubium facili magis an uberi: si modo aut proximas regni Attalici opes aut veteres Lydiae Ioniaeque audierint, quas non expugnatum eant, sed possessum; tantumque se avida expectat Asia, ut etiam vocibus vocet: adeo illis odium Romanorum incussit rapacitas proconsulum, sectio publicanorum, calumniae litium. Sequan-

tur se modo fortiter, et colligant, quid se duce possit efficere tantus exercitus, quem sine cuiusquam militum auxilio suamet unius opera viderint Cappadociam caeso rege cepisse: qui solus mortalium Pontum omnem Scythiamque pacaverit, quam nemo ante transire tuto atque adire potuerit. Nam iustitiae atque liberalitatis suae nec ipsos milites, qui experiantur, testes refugere; et illa indicia habere, quod solus regum omnium non paterna solum, verum etiam externa regna hereditatibus propter munificentiam adquisita possideat, Colchos, Paphlagoniam, Bosporum.

Cap. VIII. Sic excitatis militibus post annos tres et viginti sumti regni in Romana bella descendit. At in Aegypto mortuo rege Ptolemaeo, ei, qui Cyrenis regnabat, Ptolemaeo per legatos regnum et uxor Cleopatra regina, soror ipsius, defertur. Laetus igitur hoc solo Ptolemaeus, quod sine certamine fraternum regnum recepisset, in quod subornari et a matre Cleopatra et favore principum fratris filium cognoverat: ceterum infestus omnibus statim ubi Alexandriam ingressus est, fautores pueri trucidari iussit. Ipsum quoque die nuptiarum, quibus matrem eius in matrimonium recipiebat, inter apparatus epularum et solemnia religionum in complexu matris interficit, atque ita torum sororis caede filii eius cruentus adscendit. Post quod non mitior in populares, qui eum in regnum vocaverant, fuit: siquidem peregrinis militibus licentia caedis data omnia sanguine quotidie manabant: ipsam quoque sororem, filia eius virgine per vim stuprata et in matrimonium adscita, repudiat. Quibus rebus territus populus in diversa labitur; patriamque metu mortis exsul relinquit. Solus igitur in tanta urbe cum suis relictus Ptolemaeus, quum regem se non hominum, sed vacuarum aedium

videret, edicto peregrinos sollicitat. Quibus confluentibus obvius legatis Romanorum, Scipioni Africano et Spurio Mummio et L. Metello, qui ad inspicienda sociorum regna veniebant, procedit. Sed quam cruentus civibus, tam ridiculus Romanis fuit. Erat enim et vultu deformis et statura brevis et sagina ventris non homini, sed belluae similis. Quam foeditatem nimia subtilitas perlucidae vestis augebat: prorsus quasi astu inspicienda praeberentur, quae omni studio occultanda pudibundo viro erant. Post discessum deinde legatorum (quorum Africanus, dum inspicit urbem, spectaculo Alexandrinis fuit) iam etiam populo peregrino invisus cum filio, quem ex sorore susceperat, et cum uxore, matris pellice, metu insidiarum tacitus in exsilium proficiscitur; contractoque mercenario exercitu bellum sorori pariter ac patriae infert. Arcessitum maximum deinde a Cyrenis filium, ne eum Alexandrini contra se regem crearent, interficit. Tunc populus statuas et imagines eius detrahit. Quod factum studio sororis existimans filium, quem ex ea susceperat, interficit, corpusque in membra divisum et in cista compositum matri die natalis eius inter epulas offerri curat. Quae res non reginae tantum, verum etiam universae civitati acerba et luctuosa fuit, tantumque moerorem festivissimo convivio intulit, ut regia omnis repentino luctu incenderetur. Verso igitur studio principum ab epulis in exsequias membra lacera populo ostendunt et quid sperare de rege suo debeant, filii caede demonstrant.

Cap. IX. Finito luctu orbitatis Cleopatra, cum urgeri se fraterno bello videret, auxilium a Demetrio, rege Syriae, per legatos petit; cuius ipsius varii et memorabiles casus fuere. Namque Demetrius, ut supra dictum est, quum bellum Parthis intulisset et multis

congressionibus victor fuisset, repente insidiis circumventus amisso exercitu capitur. Cui Arsacides, Parthorum rex, magno et regio animo misso in Hyrcaniam non cultum tantum regium praestitit, sed et filiam in matrimonium dedit regnumque Syriae, quod per absentiam eius Trypho occupaverat, restituturum promittit. Post huius mortem desperato reditu non ferens captivitatem Demetrius, privatam, etsi opulentam vitam pertaesus, tacitus in regnum fugam meditatur. Hortator illi et comes Callimander amicus erat: qui post captivitatem eius a Syria per Arabiae deserta ducibus pecunia comparatis Parthico habitu Babylonem pervenerat. Sed fugientem Phrahates, qui Arsacidae successerat, equitum celeritate per compendiosos tramites occupatum retrahit. Ut est deductus ad regem, Callimandro quidem non tantum venia, verum etiam praemium fidei datum: Demetrium autem et graviter castigatum ad coniugem in Hyrcaniam remittit artioribusque custodiis observari iubet. Interiecto deinde tempore, quum fidem illi etiam suscepti liberi facerent, eodem amico comite repetita fuga est: sed pari infelicitate prope fines regni sui deprehenditur; ac denuo perductus ad regem, ut invisus, a conspectu submovetur. Tunc quoque uxori et liberis donatus in Hyrcaniam, poenalem sibi civitatem, remittitur talisque aureis ad exprobrationem puerilis levitatis donatur. Sed hanc Parthorum tam mitem in Demetrium clementiam non misericordia gentis faciebat, nec respectus cognationis: sed quod Syriae regnum adfectabant, usuri Demetrio adversus Antiochum fratrem, prout res vel tempus vel fortuna belli exegisset.

Cap. X. His auditis Antiochus occupandum bellum ratus exercitum, quem multis finitimorum bellis

induraverat, adversus Parthos ducit. Sed luxuriae non minor apparatus quam militiae fuit: quippe octoginta millia armatorum secuta sunt trecenta millia lixarum, ex quibus coquorum, pistorum scenicorumque maior numerus fuit. Argenti certe aurique tantum, ut etiam gregarii milites caligas auro figerent proculcarentque materiam, cuius amore populi ferro dimicant. Culinarum quoque argentea instrumenta fuere, prorsus quasi ad epulas, non ad bella pergerent. Advenienti Antiocho multi Orientales reges occurrêre tradentes se regnaque sua cum execratione superbiae Parthicae. Nec mora congressioni fuit. Antiochus tribus proeliis victor, quum Babyloniam occupasset, magnus haberi coepit. Itaque omnibus ad eum populis deficientibus nihil Parthis reliqui praeter patrios fines fuit. Tunc Phrahates Demetrium in Syriam ad occupandum regnum cum Parthico praesidio mittit, ut eo pacto Antiochus ad sua tuenda a Parthia revocaretur. Interim, quoniam viribus non poterat, insidiis Antiochum ubique tentabat. Propter multitudinem hominum exercitum suum Antiochus per civitates in hiberna diviserat: quae res exitii causa fuit. Nam quum gravari se copiarum praebitione et iniuriis militum civitates viderent, ad Parthos deficiunt; et die statuta omnes apud se divisum exercitum per insidias, ne invicem ferre auxilia possent, adgrediuntur. Quae quum nuntiata Antiocho essent, auxilium proximis laturus cum ea manu, quae secum hiemabat, progreditur. In itinere obvium regem Parthorum habuit, adversus quem fortius quam exercitus eius dimicavit. Ad postremum tamen, quum virtute hostes vincerent, metu suorum desertus occiditur: cui Phrahates exsequias regio more fecit, filiamque Demetrii, quam secum Antiochus adduxerat, captus amore virginis,

uxorem duxit. Poenitere deinde dimissi Demetrii coepit: ad quem retrahendum quum turmas equitum festinato misisset, Demetrium hoc ipsum metuentem iam in regno missi invenerunt; frustraque omnia conati ad regem suum reversi sunt.

LIBER XXXIX.

ARG. Cap. 1. Demetrius. 2. Alexander. 3—4. Cleopatra. 5. Alexander. Ptolemaeus Nothus.

Cap. I. Antiocho in Parthia cum exercitu deleto, frater eius Demetrius obsidione Parthorum liberatus ac restitutus in regnum, quum omnis Syria in luctu propter amissum exercitum esset: quasi Parthica ipsius ac fratris bella, quibus alter captus, alter occisus erat, prospere cessissent, ita Aegypto bellum inferre statuit, regnum Aegypti Cleopatra socru pretium auxilii adversus fratrem suum pollicente. Sed dum aliena adfectat, ut adsolet fieri, propria per defectionem Syriae amisit: siquidem Antiochenses primi duce Tryphone, exsecrantes superbiam regis, quae conversatione Parthicae crudelitatis intolerabilis facta erat, mox Apameni ceteraeque civitates exemplum secutae per absentiam regis a Demetrio defecere. Ptolemaeus quoque rex Aegypti, bello ab eodem petitus, quum cognovisset Cleopatram, sororem suam, opibus Aegypti navibus impositis ad filiam et Demetrium generum in Syriam profugisse, immittit iuvenem quemdam Aegyptium, Protarchi negotiatoris filium, qui regnum Syriae armis peteret: et composita fabula,

quasi per adoptionem Antiochi regis receptus in familiam regiam esset, nec Syriis quemlibet regem aspernantibus, ne Demetrii paterentur superbiam, nomen iuveni Alexandri imponitur auxiliaque ab Aegypto ingentia mittuntur. Interea corpus Antiochi interfecti a rege Parthorum in loculo argenteo ad sepulturam in Syriam remissum pervenit: quod cum ingenti studio civitatum et regis Alexandri ad firmandam fabulae fidem excipitur. Quae res illi magnum favorem popularium conciliavit, omnibus non fictas in eo, sed veras lacrimas existimantibus. Demetrius autem victus ab Alexandro, quum undique circumstantibus malis premeretur, ad postremum etiam ab uxore filiisque deseritur. Relictus igitur cum paucis servulis quum Tyrum religione templi se defensurus petisset, navi egrediens praefecti iussu interficitur. Alter ex filiis, Seleucus, quoniam sine matris auctoritate diadema sumsisset, ab eadem interficitur; alter, cui propter nasi magnitudinem cognomen Grypo fuit, rex a matre hactenus constituitur, ut nomen regis penes filium, ius autem omnis imperii penes matrem esset.

Cap. II. Sed Alexander occupato Syriae regno, tumens successu rerum, spernere iam etiam ipsum Ptolemaeum, a quo fuerat subornatus in regnum, superba insolentia coepit. Itaque Ptolemaeus reconciliata sororis gratia destruere Alexandri regnum, quod odio Demetrii viribus suis adquisierat, summis opibus instituit. Mittit igitur ingentia Grypo auxilia et filiam Tryphaenam Grypo nupturam, ut populos in auxilium nepotis non societate tantum belli, verum et adfinitate sua sollicitaret. Nec res frustra fuit: nam quum omnes Grypum instructum Aegypti viribus viderent, paullatim ab Alexandro deficere coepere. Fit deinde inter

reges proelium, quo victus Alexander Antiochiam profugit. Ibi inops pecuniae, quum stipendia militibus deessent, in templo Iovis solidum ex auro Victoriae signum tolli iubet, facetis iocis sacrilegium circumscribens: nam *Victoriam commodatam sibi ab Iove esse* dicebat. Interiectis deinde diebus, quum ipsius Iovis aureum simulacrum infiniti ponderis tacite evelli iussisset, deprehensusque in sacrilegio concursu multitudinis esset in fugam versus: magna vi tempestatis oppressus ac desertus a suis a latronibus capitur; perductusque ad Grypum interficitur. Grypus porro, recuperato patrio regno externisque periculis liberatus, insidiis matris appetitur. Quae quum cupiditate dominationis, prodito marito Demetrio et altero filio interfecto, huius quoque victoria inferiorem dignitatem suam factam doleret, venienti ab exercitatione poculum veneni obtulit. Sed Grypus praedictis iam ante insidiis, veluti pietate cum matre certaret, bibere ipsam iubet; abnuenti instat: postremum prolato indice eam arguit, *solam defensionem sceleris superesse* adfirmans, *si bibat, quod filio obtulit*. Sic victa regina, scelere in se verso, veneno, quod alii paraverat, exstinguitur. Parta igitur regni securitate, Grypus octo annis quietem et ipse habuit et regno praestitit. Natus deinde illi est aemulus regni, frater ipsius Cyzicenus, eadem matre genitus, sed ex Antiocho patruo susceptus, quem quum veneno tollere voluisset, ut maturius armis cum eo de regno contenderet, excitavit.

Cap. III. Inter has regni Syriae parricidiales discordias moritur rex Aegypti Ptolemaeus, regno Aegypti uxori et alteri ex filiis, quem illa legisset, relicto: videlicet quasi quietior Aegypti status quam Syriae regnum esset, quum mater altero ex filiis electo alterum

hostem esset habitura. Igitur quum pronior in minorem filium esset, a populo compellitur maiorem eligere: cui prius quam regnum daret, uxorem ademit; compulsumque repudiare carissimam sibi sororem Cleopatram, minorem sororem Selenen ducere iubet, non materno inter filias iudicio, quum alteri maritum eriperet, alteri daret. Sed Cleopatra non tam a viro repudiata, quam a matre divortio viri dimissa Cyziceno in Syria nubit; eique ne nudum uxoris nomen adferret, exercitum Grypi sollicitatum velut dotalem ad maritum deducit. Par igitur viribus fratris Cyzicenus proelium committit, ac victus in fugam vertitur Antiochiamque venit. Tunc Antiochiam Grypus, in qua erat Cyziceni uxor Cleopatra, obsidere coepit: qua capta Tryphaena, uxor Grypi, nihil antiquius quam sororem Cleopatram requiri iussit; non ut captivae opem ferret, sed ne effugere captivitatis mala posset, quae sui aemulatione in hoc potissimum regnum invaserit, hostique sororis nubendo hostem se eius effecerit. Tum peregrinos exercitus in certamina fratrum adductos, tum repudiatam a fratre contra matris voluntatem extra Aegyptum nuptam accusat. Contra Grypus orare, *ne tam foedum facinus facere cogatur: a nullo umquam maiorum suorum inter tot domestica, tot externa bella, post victoriam in feminas saevitum, quas sexus ipse et periculis bellorum et saevitia victorum eximat; in hac vero praeter commune bellantium fas accedere necessitudinem sanguinis: quippe ipsius, quae tam cruente saeviat, sororem equidem germanam esse, suam vero consobrinam; liberorum deinde communium materteram.* His tot necessitudinibus sanguinis adiicit superstitionem templi, quo abdita profugerit: *tantoque religiosius colendos sibi deos, quo magis his propitiis ac faventibus vicisset; tum neque occisa illa*

se virium quidquam Cyziceno demturum, nec servaturum reddita. Sed quanto Grypus abnuit, tanto soror muliebri pertinacia accenditur, rata non misericordiae haec verba, sed amoris esse. Itaque vocatis ipsa militibus mittit qui sororem confoderent. Qui ut in templum intraverunt, quum evellere eam non possent, manus amplexantis deae simulacrum praeciderunt. Tunc Cleopatra exsecratione parricidarum mandata violatis numinibus ultione sui decedit. Nec multo post repetita proelii congressione victor Cyzicenus uxorem Grypi Tryphaenam, quae paullo ante sororem interfecerat, capit; eiusque supplicio uxoris manibus parentavit.

Cap. IV. At in Aegypto Cleopatra quum gravaretur socio regni, filio Ptolemaeo, populum in eum incitat; abductaque ei Selene uxore, eo indignius, quod ex Selene iam duos filios habebat, exsulare cogit, arcessito minore filio Alexandro, et rege in locum fratris constituto: nec filium regno expulisse contenta, bello Cypri exsulantem persequitur. Unde pulso interficit ducem exercitus sui, quod vivum eum e manibus dimisisset; quamquam Ptolemaeus verecundia materni belli non viribus minor ab insula recessisset. Igitur Alexander territus hac matris crudelitate et ipse eam reliquit, periculoso regno securam ac tutam vitam anteponens. Cleopatra vero timens, ne maior filius Ptolemaeus ab Cyziceno ad reciperandam Aegyptum auxiliis iuvaretur, ingentia Grypo auxilia et Selenen uxorem, nupturam hosti prioris mariti, mittit; Alexandrumque filium per legatos in regnum revocat: cui quum occultis insidiis exitium machinaretur, occupata ab eodem interficitur; spiritumque non fato, sed parricidio dedit: digna prorsus hac mortis infamia, quae etiam matrem toro expulit; et duas filias viduas alterno fratrum matrimonio fe-

cit; et filio alteri in exsilium acto bellum intulit, alteri erepto regno exitium per insidias machinata est.

Cap. V. Sed nec Alexandro caedes tam nefanda inulta fuit. Nam ubi primum compertum est, scelere filii matrem interfectam, concursu populi in exsilium agitur, revocatoque Ptolemaeo regnum redditur: qui neque cum matre bellum gerere voluisset, nec a fratre armis repetere, quod prior possedisset. Dum haec aguntur. frater eius ex pellice susceptus, cui pater Cyrenarum regnum testamento reliquerat, herede populo Romano instituto, decedit. Iam enim fortunà Romana porrigere se ad Orientalia regna, non contenta Italiae terminis, coeperat. Itaque et ea pars Libyae provincia facta est: postea Creta Ciliciaque piratico bello perdomitae in formam provinciae rediguntur. Quo facto et Syriae et Aegypti regna Romana vicinitate artata, quae incrementa de finitimis bellis quaerere solebant, ademto vagandi arbitrio vires suas in perniciem mutuam converterunt: adeò ut adsiduis proeliis consumti in contemtum finitimorum venerint, praedaeque Arabum genti, imbelli antea, fuerint: quorum rex Erotimus fiducia septingentorum filiorum, quos ex pellicibus susceperat, divisis exercitibus nunc Aegyptum, nunc Syriam infestabat; magnumque nomen Arabum viribus finitimorum exsanguibus fecerat.

LIBER XL.

ARG. Cap. 1. Syria. Tigranes. 2. Antiochus.

Cap. I. Mutuis fratrum odiis et mox filiis inimicitiis parentum succedentibus, quum inexpiabili bello et

reges et regnum Syriae consumtum esset, ad externa populus auxilia concurrit, peregrinosque sibi reges circumspicere coepit. Itaque quum pars Mithridatem Ponticum, pars Ptolemaeum ab Aegypto arcessendum censeret, occurreretque quod Mithridates implicitus bello Romano esset, Ptolemaeus quoque semper hostis fuisset Syriae: omnes in Tigranem, regem Armeniae, consensere, instructum praeter domesticas vires et Parthica societate et Mithridatis adfinitate. Igitur accitus in regnum Syriae, per octodecim annos tranquillissimo regno potitus est; neque bello alium lacessere neque lacessitus inferre alii bellum necesse habuit.

Cap. II. Sed sicut ab hostibus tuta Syria fuit, ita terrae motu vastata est: quo centum septuaginta millia hominum et multae urbes perierunt. *Quod prodigium mutationem rerum portendere*, haruspices responderunt. Igitur Tigrane a Lucullo victo, rex Syriae Antiochus, Cyziceni filius, ab eodem Lucullo appellatur. Sed quod Lucullus dederat, postea ademit Pompeius: qui poscenti regnum respondit: *ne volenti quidem Syriae, nedum recusanti daturum se regem, qui octodecim annos, quibus Tigranes Syriam tenuit, in angulo Ciliciae latuerit: victo autem eodem Tigrane a Romanis, alieni operis praemia postulet. Igitur ut habenti regnum non ademerit, ita quo cesserit Tigrani, non daturum, quod tueri nesciat, ne rursus Syriam Iudaeorum et Arabum latrociniis infestam reddat.* Atque ita Syriam in provinciae formam redigit: paullatimque Oriens Romanorum, discordia consanguineorum regum, factus est.

LIBER XLI.

ARG. Cap. 1—4. Parthorum regnum et res gestae. 5. Arsaces. 6. Bactriana. Parthorum cum Medis bellum.

CAP. I. Parthi, penes quos velut divisione orbis cum Romanis facta nunc Orientis imperium est, Scytharum exsules fuere. Hoc etiam ipsorum vocabulo manifestatur: nam Scythico sermone Parthi exsules dicuntur. Hi et Assyriorum et Medorum temporibus inter Orientis populos obscurissimi fuere. Postea quoque, quum imperium Orientis a Medis ad Persas translatum est, veluti vulgus sine nomine praeda victorum fuere. Postremo Macedonibus triumphato Oriente servierunt: ut cuivis mirum videatur, ad tantam eos felicitatem per virtutem provectos, ut imperent gentibus, sub quarum imperio veluti servile vulgus fuere. A Romanis quoque trinis bellis per maximos duces florentissimis temporibus lacessiti, soli ex omnibus gentibus non pares solum, verum etiam victores fuere: quamquam plus gloriae sit inter Assyria et Medica Persicaque, memorata olim, regna, et opulentissimum mille urbium Bactrianum imperium emergere potuisse, quam longinqua bella vicisse. Praeterea quum gravibus Scythicis et vicinalibus bellis adsidue vexati, variis periculorum certaminibus urgerentur, hi domesticis seditionibus Scythia pulsi, solitudines inter Hyrcaniam et Dahas et Areos et Sparnos et Margianos furtim occupavere. Fines deinde non intercedentibus primo finitimis, postea etiam prohibentibus in tantum protulere, ut non immensa tantum ac profunda camporum, verum etiam praerupta collium

montiumque ardua occupaverint. Ex quo fit, ut Parthiae pleraque finium aut aestus aut frigoris magnitudo possideat: quippe quum montes nix et campos aestus infestet.

Cap. II. Administratio gentis post defectionem Macedonici imperii sub regibus fuit. Proximus maiestati regum populorum ordo est: ex hoc duces in bello, ex hoc rectores in pace habent. Sermo his inter Scythicum Medicumque medius et utrimque mixtus. Vestis olim sui moris; posteaquam accessere opes, ut Medis, perlucida ac fluida. Armorum patrius ac Scythicus mos. Exercitum non, ut aliae gentes, liberorum, sed maiorem partem servorum habent: quorum vulgus, nulli manumittendi potestate permissa ac per hoc omnibus servis nascentibus, in dies crescit. Hos pari ac liberos suos cura habent, et equitare et sagittare magna industria docent. Locupletissimus ut quisque est, ita plures in bello equites regi suo praebet. Denique Antonio bellum Parthis inferenti quum quinquaginta millia equitum occurrerent, soli quadringenti liberi fuere. Cominus in acie proeliari aut obsessas expugnare urbes nesciunt. Pugnant autem procurrentibus equis aut terga dantibus; saepe etiam fugam simulant, ut incautiores adversum vulnera insequentes habeant. Signum his in proelio non tuba, sed tympano datur. Nec pugnare diu possunt: ceterum intolerandi forent, si quantus his impetus est, vis tanta et perseverantia esset. Plerumque in ipso ardore certaminis proelia deserunt ac paullo post pugnam ex fuga repetunt, ut, quum maxime vicisse te putes, tunc tibi discrimen subeundum sit. Munimentum ipsis equisque loricae plumatae sunt, quae utrumque toto corpore tegunt. Auri argentique nullus, nisi in armis, usus.

Cap. III. Uxores dulcedine variae libidinis singuli plures habent; nec ulla delicta adulterio gravius vindicant. Quamobrem feminis non convivia tantum virorum, verum etiam conspectum interdicunt. Carne non nisi venatibus quaesita vescuntur. Equis omni tempore vectantur: illis bella, illis convivia, illis publica ac privata officia obeunt; super illos ire, consistere, mercari, colloqui. Hoc denique discrimen inter servos liberosque est, quod servi pedibus, liberi non nisi equis incedunt. Sepultura vulgo aut avium aut canum laniatus est: nuda demum ossa terra obruunt. In superstitionibus atque cura deorum praecipua amnibus veneratio est. Ingenia genti tumida, seditiosa, fraudulenta, procacia: quippe violentiam viris, mansuetudinem mulieribus adsignant. Semper aut in externos aut in domesticos motus inquieti; natura taciti; ad faciendum quam ad dicendum promtiores: proinde secunda adversaque silentio tegunt. Principibus metu, non pudore parent. In libidinem proiecti, in cibum parci. Fides dictis promissisque nulla, nisi quatenus expedit.

Cap. IV. Post mortem Alexandri Magni quum inter successores eius Orientis regna dividerentur, nullo Macedonum dignante, Parthorum imperium Stagnori, externo socio, traditur. Hi postea diductis Macedonibus in bellum civile cum ceteris superioris Asiae populis Eumenem secuti sunt: quo victo ad Antigonum transiere. Post hunc a Nicatore Seleuco ac mox ab Antiocho et successoribus eius possessi: a cuius pronepote Seleuco primum defecere, primo Punico bello, L. Manlio Vulsone, M. Attilio Regulo consulibus. Huius defectionis impunitatem illis duorum fratrum regum, Seleuci et Antiochi, discordia dedit: qui dum sibi invicem eripere regnum volunt, persequi defectores omiserunt. Eodem

tempore etiam Theodotus, mille urbium Bactrianarum praefectus, defecit, regemque se appellari iussit: quod exemplum secuti totius Orientis populi a Macedonibus defecere. Erat eo tempore Arsaces, vir sicut incertae originis, ita virtutis expertae. Hic solitus latrociniis et rapto vivere, accepta opinione Seleucum a Gallis in Asia victum, solutus regis metu, cum praedonum manu Parthos ingressus, praefectum eorum Andragoram oppressit; sublatoque eo imperium gentis invasit. Non magno deinde post tempore Hyrcanorum quoque regnum occupavit; atque ita duarum civitatum imperio praeditus grandem exercitum parat, metu Seleuci et Theodoti, Bactrianorum regis. Sed cito, morte Theodoti metu liberatus, cum filio eius et ipso Theodoto foedus ac pacem fecit; nec multo post cum Seleuco rege ad defectores persequendos veniente congressus victor fuit: quem diem Parthi exinde solemnem, velut initium libertatis, observant.

Cap. V. Revocato deinde Seleuco, novis motibus in Asiam dato laxamento regnum Parthicum format, militem legit, castella munit, civitates firmat; urbem quoque nomine Daram in monte Zapaortenon condit: cuius loci ea conditio est, ut neque munitius quidquam esse neque amoenius possit. Ita enim et praeruptis rupibus undique cingitur, ut tutela loci nullis defensoribus egeat; et soli circumiacentis tanta ubertas est, ut propriis opibus expleatur. Iam fontium ac silvarum ea copia est, ut et aquarum abundantia irrigetur, et venationum voluptatibus exornetur. Sic Arsaces, quaesito simul constitutoque regno non minus memorabilis Parthis quam Persis Cyrus, Macedonibus Alexander, Romanis Romulus, matura senectute decedit: cuius memoriae hunc honorem Parthi tribuerunt, ut omnes exinde reges

suos Arsacis nomine nuncupent. Huius filius et successor regni, Arsaces et ipse nomine, adversus Antiochum, Seleuci filium, centum millibus peditum et viginti millibus equitum instructum mira virtute pugnavit: ad postremum in societatem eius adsumtus est. Tertius Parthis rex Priapatius fuit, sed et ipse Arsaces dictus: nam, sicut supra dictum est, omnes reges suos hoc nomine, sicuti Romani Caesares Augustosque, cognominavere. His actis in regno quindecim annis decessit, relictis duobus filiis, Mithridate et Phrahate: quorum maior Phrahates, more gentis heres regni, Mardos, validam gentem, bello domuit; nec multo post decessit multis filiis relictis: quibus praeteritis fratri potissimum Mithridati, insignis virtutis viro, reliquit imperium, plus regio quam patrio deberi nomini ratus, potiusque patriae quam liberis consulendum.

CAP. VI. Eodem ferme tempore, sicuti in Parthis Mithridates, ita in Bactris Eucratides, magni uterque viri, regna ineunt. Sed Parthorum fortuna felicior ad summum hoc duce imperii fastigium eos perduxit. Bactriani autem per varia bella iactati non regnum tantum, verum etiam libertatem amiserunt: siquidem Sogdianorum et Arachotorum et Drangarum et Ariorum Indorumque bellis fatigati ad postremum ab invalidioribus Parthis, velut exsangues, oppressi sunt. Multa tamen Eucratides bella magna virtute gessit: quibus attritus quum obsidionem Demetrii, regis Indorum, pateretur, cum trecentis militibus sexaginta millia hostium adsiduis eruptionibus vicit. Quinto itaque mense liberatus Indiam in potestatem redegit. Unde quum se reciperet, a filio, quem socium regni fecerat, in itinere interficitur: qui non dissimulato parricidio, velut hostem, non patrem interfecisset, et per sanguinem eius currum egit et cor-

pus abiici insepultum iussit. Dum haec apud Bactros geruntur, interim inter Parthos et Medos bellum oritur. Quum varius utriusque populi casus fuisset, ad postremum victoria penes Parthos fuit. His viribus auctus Mithridates Mediae Bacasin praeponit: ipse in Hyrcaniam proficiscitur. Unde reversus bellum cum Elymaeorum rege gessit: quo victo hanc quoque gentem regno adiecit, imperiumque Parthorum a monte Caucaso multis populis in ditionem redactis usque ad flumen Euphratem protulit; atque ita adversa valetudine correptus, non minor Arsace proavo, gloriosa senectute decedit.

LIBER XLII.

ARG. Cap. 1. Phrahates. 2. Mithridates Magnus. Armenia. 3. Iason. Armenius. Tigris fl. 4. Orodes. 5. Phrahates. Tiridates. Augustus, Crassi vindex.

Cap. I. Post necem Mithridatis, Parthorum regis, Phrahates filius eius rex constituitur: qui quum inferre bellum in ultionem tentati ab Antiocho Parthici regni Syriae statuisset, Scytharum motibus ad sua defendenda revocatur. Namque Scythae in auxilium Parthorum adversus Antiochum, Syriae regem, mercede sollicitati, quum confecto iam bello supervenissent, et calumnia tardius lati auxilii mercede fraudarentur, dolentes tantum iis itineris frustra emensum, quum *vel stipendium pro vexatione vel alium hostem dari sibi* poscerent, superbo responso offensi fines Parthorum vastare coeperunt. Igitur Phrahates, quum adversus eos proficisce-

retur, ad tutelam regni reliquit Himerum quemdam pueritiae sibi flore conciliatum: qui tyrannica crudelitate, oblitus et vitae praeteritae et vicarii officii, Babylonios multasque alias civitates importune vexavit. Ipse autem Phrahates exercitum Graecorum, quem bello Antiochi captum superbe crudeliterque tractaverat, in bellum secum ducit; immemor prorsus quod hostiles eorum animos nec captivitas minuerat, et insuper iniuriarum indignitas exacerbaverat. Itaque quum inclinatam Parthorum aciem vidissent, arma ad hostes transtulere; et diu cupitam captivitatis ultionem exercitus Parthici et ipsius Phrahatis regis cruenta caede exsecuti sunt.

CAP. II. In huius locum Artabanus, patruus eius, rex substituitur. Scythae autem contenti victoria depopulata Parthia in patriam revertuntur. Sed Artabanus bello Thogariis illato in brachio vulneratus statim decedit. Huic Mithridates filius succedit; cui res gestae Magni cognomen dedere: quippe claritatem parentum aemulatione virtutis accensus animi magnitudine supergreditur. Multa igitur bella cum finitimis magna virtute gessit, multosque populos Parthico regno addidit. Sed et cum Scythis prospere aliquoties dimicavit, ultorque iniuriae parentum fuit. Ad postremum Artavasdi, Armeniorum regi, bellum intulit. Sed quoniam in Armeniam transitum facimus, origo eius paullo altius repetenda est. Neque enim silentio praeteriri tantum regnum fas est, quum fines eius post Parthiam omnium regnorum magnitudinem superent. Siquidem Armenia a Cappadocia usque mare Caspium undecies centum millia patet, sed in latitudinem millia passuum septingenta porrigitur. Condita est autem ab Armenio, Iasonis Thessali comite: quem quum perditum propter insignem periculosamque regno suo virtutem Pelias rex

cuperet, denuntiata militia in Colchos eum abire iubet, pellemque arietis memorabilem gentibus reportare; sperans interitum viri aut ex periculis tam longae navigationis, aut ex bello tam profundae barbariae. Igitur Iason divulgata opinione tam gloriosae expeditionis, quum ad eum certatim principes iuventutis totius ferme orbis concurrerent, exercitum fortissimorum virorum, qui Argonautae cognominati sunt, comparavit: quem quum magnis rebus gestis incolumem reduxisset, rursus a Peliae filiis Thessalia pulsus, [magna vi] cum ingenti multitudine, quae ad famam virtutis eius ex omnibus gentibus quotidie confluebat, comite Medea uxore, quam repudiatam miseratione exsilii rursum receperat, et Medio, privigno ab Aegeo, rege Atheniensium, genito, Colchos repetivit, socerumque Aeëtam regno pulsum restituit.

Cap. III. Magna deinde bella cum finitimis gessit; captasque civitates partim regno soceri ad abolendam superioris militiae iniuriam, qua et filiam eius Medeam abduxerat, et filium Aegialeum interfecerat, adiunxit; partim populis, quos secum adduxerat, adsignavit: primusque humanorum post Herculem et Liberum, qui reges Orientis fuisse traduntur, eam coeli plagam domuisse dicitur. Populis quibusdam Recam et Amphistratum, aurigas Castoris et Pollucis, duces adsignavit. Cum Albanis foedus percussit: qui Herculem ex Italia ab Albano monte, quum Geryone exstincto armenta eius per Italiam duceret, secuti dicuntur; quique memores Italicae originis exercitum Cn. Pompeii bello Mithridatico *fratres* salutavere. Itaque Iasoni totus ferme Oriens ut conditori divinos honores templaque constituit: quae Parmenio, dux Alexandri Magni, post multos annos dirui iussit, ne cuiusquam nomen in Oriente venerabilius

quam Alexandri esset. Post mortem Iasonis Medius aemulus virtutis eius in honorem matris Mediam urbem condidit; regnumque ex nomine suo Medorum constituit, sub cuius maiestate Orientis postea imperium fuit. Albanis vicinae Amazones sunt: quarum reginam Thalestrem concubitum Alexandri petisse multi auctores prodidere. Armenius quoque et ipse Thessalus, unus de numero ducum Iasonis, recollecta multitudine, quae amisso Iasone rege passim vagabatur, Armeniam condidit: a cuius montibus Tigris fluvius modicis primo incrementis nascitur; interiecto deinde aliquanto spatio sub terras mergitur; atque ita post quinque et viginti millia passuum grande iam flumen in regione Sophene emergit; ac sic in paludes Euphratis recipitur.

Cap. IV. Igitur Mithridates, rex Parthorum, post bellum Armeniae propter crudelitatem a senatu Parthico regno pellitur. Frater eius Orodes, quum regnum vacans occupasset, Babyloniam, quo Mithridates confugerat, diu obsidet; et fame coactos in deditionem oppidanos compellit. Mithridates autem fiducia cognationis ultro se in potestatem Orodis tradit. Sed Orodes plus hostem quam fratrem cogitans in conspectu suo trucidari eum iussit; et post haec bellum cum Romanis gessit, Crassumque imperatorem cum filio et omni exercitu Romano delevit. Huius filius Pacorus missus ad persequendas Romani belli reliquias magnis rebus in Syria gestis in Parthiam patri suspectus revocatur; quo absente exercitus Parthorum relictus in Syria a Cassio, quaestore Crassi, cum omnibus ducibus trucidatur. His ita gestis non magno post tempore Romanis inter Caesarem Pompeiumque civile bellum oritur: in quo Parthi Pompeianarum partium fuere, et propter amicitiam cum Pompeio bello Mithridatico iunctam et propter

Crassi necem, cuius filium in partibus Caesaris esse audierant: quem ultorem patris victore Caesare futurum non dubitabant. Itaque victis partibus Pompeianis et Cassio et Bruto auxilia adversus Augustum et Antonium misere; et post belli finem rursum Pacoro duce inita cum Labieno societate Syriam et Asiam vastavere; castraque Ventidii, qui post Cassium absente Pacoro exercitum Parthicum fuderat, magna mole adgrediuntur. Sed ille simulato timore diu continuit se et insultare Parthos aliquantisper passus est. Ad postremum in securos laetosque partem legionum emisit; quarum impetu fusi Parthi in diversa abiere. Pacorus quum fugientes suos abduxisse secum legiones Romanas putaret, castra Ventidii, veluti sine defensoribus, adgreditur. Tum Ventidius reliqua parte legionum emissa, universam Parthorum manum cum rege ipso Pacoro interfecit: nec ullo bello Parthi umquam maius vulnus acceperunt. Haec quum in Parthia nuntiata essent, Orodes, pater Pacori, qui paullo ante vastatam Syriam, occupatam Asiam a Parthis audierat, victoremque Pacorum Romanorum gloriabatur, repente filii morte et exercitus clade audita ex dolore in furorem vertitur. Multis diebus non adloqui quemquam, non cibum sumere, non vocem mittere, ita ut etiam mutus factus videretur. Post multos deinde dies, ubi dolor vocem laxaverat, nihil aliud quam Pacorum vocabat; Pacorus illi videri, Pacorus audiri videbatur; cum illo loqui, cum illo consistere: interdum quasi amissum flebiliter dolebat. Post longum deinde luctum alia sollicitudo miserandum senem invadit: quem ex numero triginta filiorum in locum Pacori regem destinet. Multae pellices, ex quibus generata tanta iuventus erat, pro suis quaeque solicitae animum senis obsidebant. Sed fatum Parthiae fecit, in qua iam

quasi solemne est reges parricidas haberi, ut sceleratissimus omnium, et ipse Phrahates nomine, rex statueretur.

Cap. V. Itaque statim, quasi nollet mori, patrem interfecit: fratres quoque omnes triginta trucidat. Sed nec in filiis cessant parricidia. Nam quum infestos sibi optimates propter adsidua scelera videret, ne esset qui nominari rex posset, adultum filium interfici iubet. Huic Antonius propter auxilium adversus se et Caesarem latum bellum cum sedecim validissimis legionibus intulit: sed graviter multis proeliis vexatus a Parthia refugit. Qua victoria insolentior Phrahates redditus, quum multa crudeliter consuleret, in exsilium a populo suo pellitur. Itaque quum magno tempore finitimas civitates, ad postremum Scythas precibus fatigasset, Scytharum maximo auxilio in regnum restituitur. Hoc absente regem Parthi Tiridatem quemdam constituerant: qui audito adventu Scytharum, cum magna amicorum manu ad Caesarem in Hispaniam bellum tunc temporis gerentem profugit, obsidem Caesari minimum filium Phrahatis ferens, quem negligentius custoditum rapuerat. Quo cognito Phrahates legatos statim ad Caesarem mittit, *servum suum Tiridatem et filium remitti sibi*, postulat. Caesar et legatione Phrahatis audita et Tiridatis postulatis cognitis (nam et ipse restitui in regnum desiderabat, *iuris Romanorum futuram Parthiam*, adfirmans, *si eius regnum muneris eorum fuisset) neque Tiridatem dediturum se Parthis*, dixit, *neque adversus Parthos Tiridati auxilia daturum.* Ne tamen per omnia nihil a Caesare obtentum videretur, et Phrahati filium sine pretio remisit et Tiridati, quoad manere apud Romanos vellet, opulentum sumtum praeberi iussit. Post haec finito Hispaniensi bello, quum in Syriam ad com-

ponendum Orientis statum venisset, metum Phrahati incussit, ne bellum Parthiae vellet inferre. Itaque tota Parthia captivi ex Crassiano sive Antonii exercitu recollecti, signaque cum his militaria Augusto remissa. Sed et filii nepotesque Phrahatis obsides Augusto dati: plusque Caesar magnitudine nominis sui fecit, quam armis alius imperator facere potuisset.

LIBER XLIII.

ARG. Cap. 1—3. Romae urbis origo. Massilia condita. 4. 5. Massiliensium res, et foedera et benevolentia in Romanos.

CAP. I. Parthicis Orientalibusque ac totius propemodum orbis rebus explicitis ad initia Romanae urbis Trogus, velut post longam peregrinationem domum, revertitur: ingrati civis officium existimans, si, quum omnium gentium res gestas illustraverit, de sola tantum patria taceat. Brevitur igitur initia Romani imperii perstringit, ut nec modum propositi operis excedat, nec utique originem urbis, quae est caput totius orbis, silentio praetermittat. Italiae cultores primi Aborigines fuere, quorum rex Saturnus tantae iustitiae fuisse traditur, ut neque servierit sub illo quisquam neque quidquam privatae rei habuerit: sed omnia communia et indivisa omnibus fuerint, veluti unum cunctis patrimonium esset. Ob cuius exempli memoriam cautum est, ut Saturnalibus exaequato omnium iure passim in con-

viviis servi cum dominis recumbant. Itaque Italia regis nomine Saturnia appellata est; et mons, in quo habitabat, Saturnius: in quo nunc, veluti a Iove pulso sedibus suis Saturno, Capitolium est. Post hunc tertio loco regnasse Faunum ferunt; sub quo Euander ab Arcadiae urbe Pallanteo in Italiam cum mediocri turba popularium venit: cui Faunus et agros et montem, quem ille postea Palatium appellavit, benigne adsignavit. In huius radicibus templum Lycaeo, quem Graeci Pana, Romani Lupercum appellant, constituit: ipsum dei simulacrum nudum caprina pelle amictum est, quo habitu nunc Romae Lupercalibus decurritur. Fauno fuit uxor nomine Fatua, quae adsidue divino spiritu impleta velut per furorem futura praemonebat. Unde adhuc, qui inspirari solent, *fatuari* dicuntur. Ex filia Fauni et Hercule, qui eodem tempore exstincto Geryone armenta, victoriae praemia, per Italiam ducebat, stupro conceptus Latinus procreatur. Quo tenente regnum Aeneas ab Ilio Troia a Graecis expugnata in Italiam venit; statimque bello exceptus, quum in aciem exercitum eduxisset, ad colloquium vocatus tantam admirationem sui Latino praebuit, ut et in societatem regni reciperetur et Lavinia in matrimonium ei data gener adsisceretur. Post haec commune utriusque bellum adversus Turnum, Rutulorum regem, propter fraudatas Laviniae nuptias fuit; in quo et Turnus et Latinus interierunt. Igitur quum Aeneas iure victoriae utroque populo potiretur, urbem nomine uxoris Lavinium condidit. Bellum deinde adversus Mezentium, regem Etruscorum, gessit: in quo quum ipse occidisset, in locum eius Ascanius filius successit; qui Lavinio relicto Longam Albam condidit, quae trecentis annis caput regni fuit.

Cap. II. Post multos deinde urbis huius reges ad postremum Numitor et Amulius regno potiti sunt. Sed Amulius quum aetate priorem Numitorem oppressisset, filiam eius Rheam in perpetuam virginitatem, ne quis vindex regni sexus virilis ex gente Numitoris oriretur, demersit, addita iniuriae specie honoris, ut non damnata, sed sacerdos electa videretur. Igitur clausa in luco Marti sacro duos pueros, incertum stupro an ex Marte conceptos, enixa est. Quo cognito Amulius multiplicato metu proventu duorum pueros exponi iubet; et puellam vinculis onerat, ex quorum iniuria decessit. Sed Fortuna origini Romanae prospiciens pueros lupae alendos obtulit; quae amissis catulis distenta ubera exinanire cupiens nutricem se infantibus praebuit. Quum saepius ad parvulos, veluti ad catulos, reverteretur, rem Faustulus pastor animadvertit subtractosque ferae inter greges pecorum agresti vita nutrivit. Martios pueros fuisse, sive quod in luco Martis enixi sunt sive quod a lupa, quae in tutela Martis est, nutriti, velut manifestis argumentis creditum. Nomina pueris, alteri Remo, alteri Romulo fuere. Adultis inter pastores de virtute quotidiana certamina et vires et pernicitatem auxere. Igitur quum latrones a rapina pecorum industrie frequenterque submoverent, Remus ab iisdem latronibus captus, veluti ipse esset quod in aliis prohibebat, regi offertur: crimini datur, quasi greges Numitoris infestare solitus esset. Tunc a rege Numitori in ultionem traditur. Sed Numitor adolescentia iuvenis permotus et in suspicionem expositi nepotis adductus, quum eum nunc lineamentorum filiae similitudo, nunc aetas expositionis temporibus congruens anxium tenerent, repente Faustulus cum Romulo supervenit: a quo cognita origine puerorum, facta conspiratione, et adolescentes in

ultionem maternae necis, et Numitor in vindictam erepti regni armantur.

CAP. III. Occiso Amulio regnum Numitori restituitur et urbs Romana ab adolescentibus conditur. Tunc et senatus centum seniorum, qui Patres dicti sunt, constituitur; tunc et vicinis connubia pastorum dedignantibus virgines Sabinae rapiuntur; finitimisque populis armis subiectis primum Italiae et mox orbis imperium quaesitum. Per ea adhuc tempora reges hastas pro diademate habebant, quas Graeci sceptra dixere. Nam et ab origine rerum pro diis immortalibus veteres hastas coluere: ob cuius religionis memoriam adhuc deorum simulacris hastae adduntur. Temporibus Tarquinii regis ex Asia Phocaeënsium iuventus ostio Tiberis invecta amicitiam cum Romanis iunxit: inde in ultimos Galliae sinus navibus profecta Massiliam inter Ligures et feras gentes Gallorum condidit; magnasque res, sive dum armis se adversus Gallicam feritatem tuentur sive dum ultro lacessunt, a quibus fuerant ante lacessiti, gesserunt. Namque Phocaeënses exiguitate ac macie terrae coacti studiosius mare quam terras exercuere: piscando, mercando, plerumque etiam latrocinio maris, quod illis temporibus gloriae habebatur, vitam tolerabant. Itaque in ultimam Oceani oram procedere ausi in sinum Gallicum ostio Rhodani amnis devenere: cuius loci amoenitate capti, reversi domum referentes quae viderant, plures sollicitavere. Duces classis Simos et Protis fuere. Itaque regem Segobrigiorum, Nannum nomine, in cuius finibus urbem condere gestiebant, amicitiam petentes conveniunt. Forte eo die rex occupatus in apparatu nuptiarum Gyptis filiae erat; quam more gentis electo inter epulas genero nuptum tradere illic parabat. Itaque quum ad nuptias invitati omnes

proci essent, rogantur etiam Graeci hospites ad convivium. Introducta deinde virgo, quum iuberetur a patre aquam porrigere ei, quem virum eligeret, tunc omissis omnibus ad Graecos conversa aquam Proti porrigit; qui factus ex hospite gener locum condendae urbis a socero accepit. Condita igitur Massilia est prope ostia Rhodani amnis in remoto sinu, veluti in angulo maris. Sed Ligures incrementis urbis invidentes Graecos adsiduis bellis fatigabant; qui pericula propulsando in tantum enituerunt, ut victis hostibus in captivis agris multas colonias constituerent.

Cap. IV. Ab his igitur Galli et usum vitae cultioris, deposita et mansuefacta barbaria, et agrorum cultus et urbes moenibus cingere didicerunt. Tunc et legibus, non armis vivere; tunc et vitem putare, tunc olivam serere consueverunt: adeoque magnus et hominibus et rebus impositus est nitor, ut non Graecia in Galliam emigrasse, sed Gallia in Graeciam translata videretur. Mortuo rege Nanno Segobrigiorum, a quo locus acceptus condendae urbis fuerat, quum regno filius eius Comanus successisset, adfirmante regulo quodam: *quandoque Massiliam exitio finitimis populis futuram, opprimendamque in ipso ortu, ne mox validior ipsum obrueret.* Subnectit et illam fabulam: *Canem aliquando partu gravidam locum a pastore precario petisse, in quo pareret: quo obtento iterato petisse, ut sibi educare eodem in loco catulos liceret: ad postremum adultis catulis fultam domestico praesidio proprietatem loci sibi vindicasse. Non aliter Massilienses, qui nunc inquilini videantur, quandoque dominos regionum futuros.* His incitatus rex insidias Massiliensibus instruit. Itaque solemni Floraliorum die multos fortes ac strenuos viros hospitii iure in urbem misit; plures scirpeis latentes frondibus-

que supertectos induci vehiculis iubet; et ipse cum exercitu in proximis montibus delitescit: ut, quum nocte a praedictis apertae portae forent, tempestive ad insidias adesset urbemque somno ac vino sepultam armatis invaderet. Sed has insidias mulier quaedam regis cognata prodidit, quae adulterare cum Graeco adolescente solita in amplexu iuvenis, miserata formae eius, insidias aperuit periculumque declinare iubet. Ille rem statim ad magistratus defert: atque ita patefactis insidiis cuncti Ligures comprehenduntur, latentesque de scirpeis protrahuntur. Quibus omnibus interfectis, insidianti regi insidiae tenduntur. Caesa sunt cum ipso rege hostium septem millia. Exinde Massilienses festis diebus portas claudere, vigilias agere, stationem in muris observare, peregrinos recognoscere, curas habere, ac veluti bellum habeant, sic urbem pacis temporibus custodire. Adeo illic bene instituta, non temporum necessitate, sed recte faciendi consuetudine servantur.

Cap. V. Post haec magna illis cum Liguribus, magna cum Gallis fuere bella: quae res et urbis gloriam auxit, et virtutem Graecorum multiplicata victoria celebrem inter finitimos reddidit. Carthaginiensium quoque exercitus, quum bellum captis piscatorum navibus ortum esset, saepe fuderunt pacemque victis dederunt; cum Hispanis amicitiam iunxerunt; cum Romanis prope ab initio conditae urbis foedus summa fide custodierunt auxiliisque in omnibus bellis industrie socios iuverunt. Quae res illis et virium fiduciam auxit et pacem ab hostibus praestitit. Quum igitur Massilia fama rerum gestarum et abundantia opum et virium gloria virente floreret, repente finitimi populi ad nomen Massiliensium delendum, veluti ad commune exstinguen-

dum incendium, concurrunt. Dux consensu omnium Catumandus regulus eligitur: qui, quum magno exercitu lectissimorum virorum urbem hostium obsideret, per quietem specie torvae mulieris, quae se deam dicebat, exterritus ultro pacem cum Massiliensibus fecit; petitoque ut intrare illi urbem et deos eorum adorare liceret, quum in arcem Minervae venisset, conspecto in porticibus simulacro deae, quam per quietem viderat, repente exclamat *illam esse, quae se nocte exterruisset; illam, quae recedere ab obsidione iussisset.* Gratulatusque Massiliensibus, quod animadverteret eos ad curam deorum immortalium pertinere, torque aureo donata dea in perpetuum amicitiam cum Massiliensibus iunxit. Parta pace et securitate fundata revertentes a Delphis Massiliensium legati, quo missi munera Apollini tulerant, audierunt urbem Romanam a Gallis captam incensamque. Quam rem domi nuntiatam publico funere Massilienses prosecuti sunt; aurumque et argentum publicum privatumque contulerunt ad explendum pondus Gallis, a quibus redemtam pacem cognoverant. Ob quod meritum et immunitas illis decreta, et locus spectaculorum in senatu datus, et foedus aequo iure percussum. In postremo libro Trogus maiores suos a Vocontiis originem ducere; avum suum, Trogum Pompeium, Sertoriano bello civitatem a Cn. Pompeio percepisse dicit; patruum Mithridatico bello turmas equitum sub eodem Pompeio duxisse; patrem quoque sub Caio Caesare militasse, epistolarumque et legationum, simul et anuli curam habuisse.

LIBER XLIV.

ARG. Cap. 1. 2. Hispania, et dux eius primus Viriatus. 3. Equae Lusitanicae. Gallaeci. 4. Habis princeps Gallaecorum. Geryon. 5. Carthaginienses in Hispania. Hispanos Augustus domat.

CAP. I. Hispania sicuti Europae terminos claudit, ita et huius operis finis futura est. Hanc veteres ab Ibero amne primum Iberiam, postea ab Hispano Hispaniam cognominaverunt. Haec inter Africam et Galliam posita, Oceani freto et Pyrenaeis montibus clauditur. Sicut minor utraque terra, ita utraque fertilior. Nam neque ut Africa violento sole torretur, neque ut Gallia adsiduis ventis fatigatur: sed media inter utramque hinc temperato calore, inde felicibus et tempestivis imbribus in omnia frugum genera fecunda est: adeo ut non ipsis tantum incolis, verum etiam Italiae urbique Romanae cunctarum rerum abundantia sufficiat. Hinc enim non frumenti tantum magna copia est, verum et vini, mellis oleique; nec ferri solum materia praecipua est, sed et equorum pernices greges: nec summae tantum terrae laudanda bona, verum et abstrusorum metallorum felices divitiae. Iam lini spartique vis ingens; minii certe nulla feracior terra. In hac cursus amnium non torrentes rapidique, ut noceant, sed lenes et vineis campisque irrigui aestuariisque Oceani adfatim piscosi, plerique etiam divites auro, quod in balucibus vehunt. Uno tantum Pyrenaei montis dorso adhaeret Galliae, reliquis partibus undique in orbem mari cingitur. For-

ma terrae prope quadrata, nisi quod artantibus freti litoribus in Pyrenaeum coit. Porro Pyrenaei montis spatium sexcenta millia passuum efficit. Salubritas coeli per omnem Hispaniam aequalis, quia aëris spiritus nulla paludium gravi nebula inficitur. Huc accedunt et marinae aurae undique versus adsidui flatus, quibus omnem provinciam penetrantibus eventilato terrestri spiritu praecipua hominibus sanitas redditur.

Cap. II. Corpora hominum ad inediam laboremque, animi ad mortem parati. Dura omnibus et adstricta parcimonia. Bellum quam otium malunt: si extraneus deest, domi hostem quaerunt. Saepe tormentis pro silentio rerum creditarum immortui: adeo illis fortior taciturnitatis cura quam vitae. Celebratur etiam bello Punico servi illius patientia, qui ultus dominum inter tormenta risu exsultavit serenaque laetitia crudelitatem torquentium vicit. Velocitas genti pernix, inquies animus: plurimis militares equi et arma sanguine ipsorum cariora. Nullus in festos dies epularum apparatus. Aqua calida lavari post secundum bellum Punicum a Romanis didicere. In tanta seculorum serie nullus illis dux magnus praeter Viriatum fuit, qui annis decem Romanos varia victoria fatigavit: adeo feris propiora quam hominibus ingenia gerunt. Quem ipsum non iudicio populi electum, sed ut cavendi scientem declinandorumque periculorum peritum secuti sunt. Cuius ea virtus continentiaque fuit, ut, quum consulares exercitus frequenter vicerit, tantis rebus gestis non armorum, non vestis cultum, non denique victum mutaverit: sed in eo habitu, quo primum bellare coepit, perseveraverit: ut quivis gregarius miles ipso imperatore opulentior videretur.

Cap. III. In Lusitanis iuxta fluvium Tagum ven-

to equas foetus concipere multi auctores prodidere. Quae fabulae ex equarum fecunditate et gregum multitudine natae sunt: qui tanti in Gallaecia et Lusitania ac tam pernices visuntur, ut non immerito vento ipso concepti videantur. Gallaeci autem Graecam sibi originem adserunt: siquidem post finem Troiani belli Teucrum morte Aiacis fratris invisum patri Telamoni, quum non reciperetur in regnum, Cyprum concessisse atque ibi urbem nomine antiquae patriae Salaminam condidisse; inde accepta opinione paternae mortis patriam repetisse; sed quum ab Eurysace, Aiacis filio, accessu prohiberetur, Hispaniae litoribus appulsum loca, ubi nunc est Carthago Nova, occupasse; inde Gallaeciam transisse et positis sedibus genti nomen dedisse. Gallaeciae autem portio Amphilochi dicuntur. Regio quum aeris ac plumbi uberrima, tum et minio, quod etiam vicino flumini nomen dedit. Auro quoque ditissima: adeo ut etiam aratro frequenter glebas aureas exscindant. In huius gentis finibus sacer mons est, quem ferro violari nefas habetur; sed si quando fulgure terra proscissa est, quae in his locis adsidua res est, detectum aurum, velut dei munus, colligere permittitur. Feminae res domesticas agrorumque culturas administrant: ipsi armis et rapinis serviunt. Praecipua his quidem ferri materia, sed aqua ipso ferro violentior: quippe temperamento eius ferrum acrius redditur; nec ullum apud eos telum probatur, quod non aut Bilbili fluvio aut Chalybe tingatur. Unde etiam Chalybes fluvii huius finitimi appellati ferroque ceteris praestare dicuntur.

Cap. IV. Saltus vero Tartesiorum, in quibus Titanas bellum adversus deos gessisse proditur, incoluere Cunetes; quorum rex vetustissimus Gargoris mellis

colligendi usum primus invenit. Huic quum ex filiae stupro nepos provenisset, pudore flagitii variis generibus exstingui parvulum voluit: sed per omnes casus fortuna quadam servatus, ad postremum ad regnum tot periculorum miseratione pervenit. Primum omnium quum eum exponi iussisset et post dies ad corpus expositi requirendum misisset, inventus est vario ferarum lacte nutritus. Deinde relatum domum tramite angusto, per quem armenta commeare consueverant, proiici iubet: crudelis prorsus, qui proculcari nepotem quam simplici morte interfici maluit. Ibi quoque quum inviolatus esset nec alimentis egeret, canibus primo ieiunis et multorum dierum abstinentia cruciatis, mox etiam suibus obiecit. Itaque quum non solum non noceretur, verum etiam quarumdam uberibus aleretur, ad ultimum in Oceanum abiici iussit. Tum plane manifesto quodam numine inter furentes aestus ac reciprocantes undas, velut nave, non fluctu veheretur, leni salo in litore exponitur: nec multo post cerva adfuit, quae ubera parvulo offerret. Inde denique conversatione nutricis eximia puero pernicitas fuit: interque cervorum greges diu montes saltusque haud inferior velocitate peragravit. Ad postremum laqueo captus regi dono datus est. Tunc et lineamentorum similitudine et notis corporis, quae inustae parvulo fuerant, nepos agnitus. Admiratione deinde tot casuum periculorumque ab eodem successor regni destinatur. Nomen illi impositum Habidis; qui ut regnum accepit, tantae magnitudinis fuit, ut non frustra deorum maiestate tot periculis ereptus videretur; quippe barbarum populum legibus iunxit; et boves primus aratro domari frumentaque sulco quaerere docuit; et ex agresti cibo mitiore vesci odio eorum, quae ipse passus fuerat, homines coegit.

Huius casus fabulosi viderentur, nisi et Romanorum conditores lupa nutriti, et Cyrus, rex Persarum, cane alitus proderetur. Ab hoc et ministeria servilia populo interdicta et plebs in septem urbes divisa. Mortuo Habide regnum per multa secula a successoribus eius retentum est. In alia parte Hispaniae et quae ex insulis constat, regnum penes Geryonem fuit. In hac tanta pabuli laetitia est, ut, nisi abstinentia interpellata sagina fuerit, pecora rumpantur. Inde denique armenta Geryonis, quae illis temporibus solae opes habebantur, tantae famae fuere, ut Herculem ex Asia praedae magnitudine illexerint. Porro Geryonem ipsum non triplicis naturae, ut fabulis proditur, fuisse ferunt, sed tres fratres tantae concordiae extitisse, ut uno animo omnes regi viderentur: nec bellum Herculi sua sponte intulisse; sed, quum armenta sua rapi vidissent, amissa bello repetisse.

Cap. V. Post regna deinde Hispaniae primi Carthaginienses imperium provinciae occupavere. Nam quum Gaditani a Tyro, unde et Carthaginiensibus origo est, sacra Herculis per quietem iussi in Hispaniam transtulissent, urbemque ibi condidissent: invidentibus incrementis novae urbis finitimis Hispaniae populis, ac propterea Gaditanos bello lacessentibus, auxilium consanguineis Carthaginienses misere. Ibi felici expeditione et Gaditanos ab iniuria vindicaverunt, et maiorem partem provinciae imperio suo adiecerunt. Postea quoque, hortantibus primae expeditionis auspiciis, Hamilcarem imperatorem cum magna manu ad occupandam provinciam misere: qui magnis rebus gestis, dum fortunam inconsultius sequitur, in insidias deductus occiditur. In huius locum gener ipsius Hasdrubal mittitur; qui et ipse a servo Hispani cuiusdam, ulciscente domini iniu-

stam necem, interfectus est. Maior utroque Hannibal imperator, Hamilcaris filius, succedit: siquidem utriusque res gestas supergressus, universam Hispaniam domuit; inde Romanis illato bello, Italiam per annos sexdecim variis cladibus fatigavit: quum interea Romani, missis in Hispaniam Scipionibus, primo Poenos provincia expulerunt; postea cum ipsis Hispanis gravia bella gesserunt. Nec prius, perdomita provincia, iugum Hispani accipere potuerunt, quam Caesar Augustus, perdomito orbe, victricia arma ad eos transtulit, populumque barbarum ac ferum, legibus ad cultiorem vitae usum traductum, in formam provinciae redegit.

Justinus

Iustini Historiarum ex Trogo Pompeio exc rptarum libri XLIV...